



ВИДАВНИЦТВО  
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ  
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Серія 12

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Випуск 23(68)



# НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

УКРАЇНСЬКОГО  
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ  
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

СЕРІЯ 12

ПСИХОЛОГІЧНІ  
НАУКИ

ВИПУСК 23 (68)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

# НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ  
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА



*Серія 12*

Психологічні науки

*Випуск 23 (68)*

Київ  
2024

**ФАХОВЕ ВИДАННЯ категорії «Б»**  
**затверджено наказом Міністерства освіти і науки України**  
**від 02.07.2020 р. № 886 (психологічні науки)**  
**(зі змінами від 20.12.2023 р. №1543)**

**Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення**  
**Витяг з реєстру суб'єктів у сфері медіа-реєстрантів**  
**Ідентифікатор медіа R30-01409 від 28.09.2023 р.**

*Схвалено рішенням Вченої ради УДУ імені Михайла Драгоманова (протокол № 6 від 25 січня 2024 р.)*

**Рецензенти**

**Котлова Л. О.**, кандидат психологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна  
**Коць М. О.**, кандидат психологічних наук, доцент, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна

**Редакційна рада**

**Андрущенко В. П.**, доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, член-кореспондент НАН України, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна (*голова Редакційної ради*)  
**Вернидуб Р. М.**, доктор філософських наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна  
**Євтух В. Б.**, доктор історичних наук, професор, академік НАН України, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна  
**Дробот І. І.**, доктор історичних наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна  
**Зернецька А. А.**, доктор філологічних наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна  
**Мацько Л. І.**, доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна  
**Падалка О. С.**, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна  
**Синьов В. М.**, доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна  
**Торбін Г. М.**, доктор фізико-математичних наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна (*заступник голови Редакційної ради*)

**Редакційна колегія випуску:**

**Акіл М.**, кандидат психологічних наук, викладач, Фондація Ісламабадського університету, Пакистан  
**Булах І. С.**, доктор психологічних наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна (*головний редактор*)  
**Волощина В. В.**, доктор психологічних наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна  
**Гуляс І. А.**, доктор психологічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна  
**Долінська Л. В.**, кандидат психологічних наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна  
**Журавльова Л. П.**, доктор психологічних наук, професор, Поліський національний університет, Україна  
**Зеленій В. В.**, кандидат психологічних наук, доцент, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна  
**Іванчук М. Г.**, доктор психологічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна  
**Ленг А.**, доктор психологічних наук, доцент, Університет у Печ, Угорщина  
**Ліберська Г.**, доктор психологічних наук, професор, Інститут психології університету Казимира Великого в Бидгощі, Польща  
**Мозгова Г. П.**, доктор психологічних наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна  
**Попелюшко Р. П.**, доктор психологічних наук, доцент, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна  
**Праченко О. К.**, кандидат психологічних наук, старший викладач, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна (*технічний редактор*)  
**Санніков О. І.**, доктор психологічних наук, професор, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Україна  
**Сатова А. К.**, доктор психологічних наук, професор, Казахський національний педагогічний університет імені Абая, Казахстан  
**Ставицька С. О.**, доктор психологічних наук, професор, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Україна  
**Щербак Т. І.**, кандидат психологічних наук, доцент, Сумський державний університет, Україна  
**Федоренко А. Ф.**, кандидат психологічних наук, доцент, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна (*відповідальний секретар*)  
**Федоренко Л. П.**, кандидат психологічних наук, доцент, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна (*технічний редактор*)  
**Ханецька Т. І.**, кандидат психологічних наук, доцент, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна (*заступник головного редактора*)

**Міжнародна редакційна рада**

**Андрущенко Т. В.**, доктор політичних наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна  
**Асилханова М. А.**, кандидат психологічних наук, професор, Казахський національний педагогічний університет імені Абая, Казахстан  
**Каленська-Родзай Ю.**, кандидат психологічних наук, ад'юнкт, Педагогічний університет у Кракові, Польща  
**Матвієнко О. В.**, доктор педагогічних наук, професор, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Україна  
**Петрулевич Б.**, доктор психологічних наук, професор, Гданський медичний університет, Польща  
**Помиткіна Л. В.**, доктор психологічних наук, професор, Національний авіаційний університет, Україна  
**Татліліоглу К.**, кандидат наук з мистецтвознавства, доцент, Бінгольський університет науки і літератури, Туреччина

УДК 159.9(066)  
ББК 88я54

[https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2024.23\(68\)](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2024.23(68))

**Н 34**

**Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.** Серія 12. Психологічні науки : зб. наук. праць / за наук. редакцією І. С. Булах. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. Вип. 23 (68). 141 с.

У збірнику презентовано результати теоретичного та емпіричного дослідження актуальних питань психологічної науки, що одержані авторами статей.

**Наукове видання включено до наукометричних баз і каталогів:** Google Scholar, Crossref, «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Наукова бібліотека Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

**Офіційний web-сайт видання:** <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pn>

© Автори статей, 2024

© Редакційна рада, редакційна колегія і міжнародна редакційна рада, 2024

© Вид-во Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, 2024

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE  
MYKHAILO DRAGOMANOV STATE UNIVERSITY OF UKRAINE

# SCIENTIFIC JOURNAL

of MYKHAILO DRAGOMANOV  
STATE UNIVERSITY OF UKRAINE



*Series 12*

**Psychological Sciences**

**Issue 23 (68)**

Kyiv  
2024



**PROFESSIONAL PUBLICATION of Category “B”  
Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine  
No. 886 of July 02, 2020 (Psychological Sciences)  
(with changes No. 1543 of December 20, 2023)**

**The National Council of Television and Radio Broadcasting  
Extract from the Register of Subjects in the Field of Media Registrants  
Media Identifier R30-01409 dated of September 28, 2023**

**The publication is approved by the resolutions of the Scientific Boards of  
Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine (protocol No. 6 dated of January 25, 2024)**

**Reviewers**

**Kotlova L. O.**, PhD in Psychology, Associate Professor, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine  
**Kots M. O.**, PhD in Psychology, Associate Professor, Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine

**Editorial Council**

**Andrushchenko V. P.**, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Academic of NAPS of Ukraine, Corresponding Member of NAS of Ukraine, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine (*Head of Editorial Council*)  
**Vernyudub R. M.**, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine  
**Yevtukh V. B.**, Doctor of Sciences in History, Professor, Academic of NAS of Ukraine, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine  
**Drobot I. I.**, Doctor of Sciences in History, Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine  
**Zernetska A. A.**, Doctor of Sciences in Philology, Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine  
**Matsko L. I.**, Doctor of Sciences in Philology, Professor, Academic of NAPS of Ukraine, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine  
**Padalka O. S.**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, Corresponding Member of NAPS of Ukraine, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine  
**Syniov V. M.**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, Academic of NAPS of Ukraine, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine  
**Torbin H. M.**, Doctor of Sciences in Physics and Mathematics, Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine (*Deputy Head of Editorial Council*)  
**Shut M. I.**, Doctor of Sciences in Physics and Mathematics, Professor, Academic of NAPS of Ukraine, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine

**Editorial Board of Series**

**Aqeel M.**, PhD in Psychology, lecturer, Foundation University Islamabad, Pakistan  
**Bulakh I. S.**, Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine (*Editor-in-chief*)  
**Voloshyna V. V.**, Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine  
**Hulias I. A.**, Doctor of Sciences in Psychology, Associate Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine  
**Dolynska L. V.**, PhD in Psychology, Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine  
**Zhuravlova L. P.**, Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Polissia National University, Ukraine  
**Zasiekina L. V.**, Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine  
**Zelenin V. V.**, PhD in Psychology, Assistant Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine  
**Ivanchuk M. H.**, Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine  
**Lang A.**, Doctor of Sciences in Psychology, Associate Professor, University of Pecs, Hungary  
**Liberska H.**, Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Kazimierz Wielki University, Poland  
**Mozgova H. P.**, Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine  
**Popeliushko R. P.**, Doctor of Sciences in Psychology, Associate Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine  
**Prachenko O. K.**, PhD in Psychology, Associate Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine (*Technical Editor*)  
**Sannikov O. I.**, Doctor of Sciences in Psychology, Professor, South Ukrainian National Pedagogical Ushynsky University, Ukraine  
**Satova A. K.**, Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan  
**Stavytska S. O.**, Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Ukraine  
**Shcherbak T. I.**, PhD in Psychology, Associate Professor, Sumy State University, Ukraine  
**Fedorenko A. F.**, PhD in Psychology, Associate Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine (*Responsible Secretary*)  
**Fedorenko L. P.**, PhD in Psychology, Associate Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine (*Technical Editor*)  
**Khanetska T. I.**, PhD in Psychology, Associate Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine (*Managing Editor*)

**International Editorial Council**

**Andrushchenko T. V.**, Doctor of Sciences in Politology, Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine  
**Asylkhanova M. A.**, PhD in Psychology, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan  
**Kalenska-Rodzaj J.**, PhD in Psychology, adjunct, Pedagogical University of Krakow, Poland  
**Matviienko O. V.**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Ukraine  
**Pietrulewicz B.**, Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Medical University of Gdansk, Poland  
**Pomytkina L. V.**, Doctor of Sciences in Psychology, Professor, National Aviation University, Ukraine  
**Tatlioglu K.**, PhD in Art Criticism, Associate Professor, Bingol University Science and Literature, Turkey

**UDC : 159.9(06)**

**LBC : 8я54**

[https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2024.23\(68\)](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2024.23(68))

**H 34**

**Scientific Journal of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine. Series 12. Psychological Sciences** : collected scientific articles / at scientific edition I. S. Bulakh. Kyiv : Publishing House of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, 2024. Issue 23 (68). 141 p.

In the journal presented the results of theoretical and empirical research of topical issues of psychological science, obtained by the authors of the articles.

**The scientific publication is included in scientometric databases and directories:** Google Scholar, Crossref, “Scientific Periodicals of Ukraine” at Vernadskyi National Library of Ukraine, Scientific library of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine.

**Official web-site:** <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pn>

© The authors of articles, 2024

© Editorial Council, Editorial Board & International Editorial Council, 2024

© Publishing House of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, 2024

УДК 159.96

[https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2024.23\(68\).01](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2024.23(68).01)

## ВПЛИВ АНТИЦИПАЦІЇ НА ПРОЦЕСИ РІШЕННЯ ЗАДАЧ ПРОБЛЕМНОГО ТИПУ

**Тетяна Борозенцева**

**кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології**

Горлівський інститут іноземних мов державного вищого навчального закладу

«Донбаський державний педагогічний університет»

49000, Україна, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 72

[t.borozentseva@forlan.org.ua](mailto:t.borozentseva@forlan.org.ua), <https://orcid.org/0000-0002-7251-0590>

**Юлія Литвиненко**

**магістр спеціальності «Психологія» факультету психології**

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

49000, Україна, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 72

[ulialitvinenko750@gmail.com](mailto:ulialitvinenko750@gmail.com)

### Анотація

У статті здійснено аналіз впливу антиципації на процеси рішення задач проблемного типу. Теоретично обґрунтовано, що антиципація виступає одним з вагомих діяльнісних факторів, що спонукає особистість приймати ті чи інші рішення з часово-просторовим упередженням та діяти відповідно до очікуваного результату. З'ясовано, що процес розв'язування задач проблемного типу визначається специфічними умовами, які мають вплив на формування певних діяльнісних алгоритмів рішення та підходів до їх прогнозування у подальшій перспективі. Теоретично обґрунтовано, що задачами проблемного типу виступають завдання, які пов'язані зі складністю ситуацій, що виникають у різних сферах діяльності особистості. Визначено, що під час рішення задач проблемного типу, антиципація, окрім прогностичної функції, має ще ряд функцій пов'язаних з управлінням процесами прогнозування, що дозволяє особистості індивідуально підходити до вибору необхідного (даного та шуканого), прораховувати найбільш вдалі варіанти рішення, та змінювати самостійно алгоритми рішення за допомогою упередженого моделювання потрібної перспективи. Розкрито когнітивний аспект антиципації як основний механізм формування особистісної системи координат, в якій відбувається відтворення подій минулого, ситуаційна оцінка існуючого та підбір необхідного методологічного інструментарію для створення різних варіантів антиципаційних схем, або «образів» майбутнього результату. Визначено, що когнітивний аспект антиципації дозволяє особистості не тільки ефективно взаємодіяти з навколишнім світом на рівні індивідуального сприйняття інформації ззовні, але й модифікувати її із подальшим втіленням «нових сценаріїв» у процес конкретної діяльності на рівні вибору відповідної стратегії досягнення цілі. З'ясовано, що у процесах антиципації задіяні такі когнітивні складові психологічного комплексу особистості як: структурування, динамічне узнавання та формування алгоритму рішення, які безпосередньо беруть участь у процесах випередженого планування вірогідних сценаріїв майбутнього результату. Визначено, що перспективним можна вважати дослідження антиципації на рівні колективної діяльності, де виникає необхідність колективного вирішення задач на рівні прийняття до уваги та врахування думок усіх членів колективу, або керуючої групи людей, залученої до вирішення загальної колективної проблематики.

**Ключові слова:** задача проблемного типу, антиципація, особистість, когнітивний аспект, перспективне планування, рішення, результат.

### **Вступ**

Однією з маловивчених проблем на етапі розвитку психологічної науки виступає явище антиципації. Як показали теоретичні та експериментальні аспекти вивчення антиципації, багато дослідників визнають її актуальність та вагому практичну значущість у процесах життєдіяльності людини. Найбільшу актуальність проблематика антиципації набуває саме зараз, коли перед людством гостро стоїть питання подальшого упередження негативних явищ, пов'язаних з нераціональними підходами майже в усіх сферах людської діяльності. Виступаючи психологічним феноменом, антиципація охоплює дуже широке коло соціальних та особистісних питань, для яких характерне випереджене відображення дійсності, управління й прийняття рішень. У цих процесах антиципація виступає когнітивним проявом деяких психічних функцій особистості, таких як: передбачення, прогнозування, очікування тих чи інших подій, регуляція образного сприйняття майбутнього результату, налаштування готовності до зустрічі з подіями та іншими людьми, упереджене планування діяльності, тощо (Підкоритова, 2006).

Багато представників психологічних шкіл, які займалися вивченням різних аспектів антиципації, завжди пов'язували її з діяльнісним проявом людського буття, відводячи їй особливе місце в ієрархічній системі психічних станів особистості, пов'язаних з процесами мислення. Когнітивні аспекти антиципаційної проблематики досить широко були розкриті вченими Б.М. Тепловим, О.М. Леонтьєвим, а пізніше і С.Л. Рубінштейном, який у своїй загальнотеоретичній концепції описав та науково обґрунтував когнітивний аспект антиципації. Досліджуючи вже конкретні види діяльності, С.Г. Геллерштейн підкреслив обов'язковий характер присутності антиципації в діяльнісних процесах, а П.К. Анохін, відзначив найважливішу роль випередженого ефекту антиципації як акцептора майбутніх результатів конкретної дії. Також, окрім вітчизняних вчених, свій вагомий вклад у збагачення теоретичної бази вивчення когнітивного аспекту антиципації внесли М.О. Бернштейн та його колеги Ж. Піаже та Дж. Брунер, які спробували виявити проблему антиципації у дослідженнях розвитку інтелекту (Чернобровкін, 2006). Але не дивлячись на активне вивчення проблематики антиципації, вона є ще недостатньо дослідженим психологічним явищем у ракурсах медико-психологічного, нейрофізіологічного та раціонально-когнітивного прогнозування результатів людської діяльності, залишаючи маловивченим їх інтуїтивно-несвідомий аспект.

Особливий науковий інтерес психологів у дослідженні антиципації викликаний безпосереднім її відношенням до створення або систематизації складних структур психічних процесів, відображення яких проявляється у поведінці конкретної особистості під час прийняття нею певного рішення. Як зазначав М. О. Берштейн, саме «моделі потрібного майбутнього» дозволяють людині активізувати власні психологічні ресурси при досягненні потрібного їй результату (розуміючи під «моделями потрібного майбутнього» закодоване в мозку відображення образу майбутнього результату) (Ломов & Сурков, 1980). Ним була відзначена особлива роль антиципації у процесі створення певних антиципаційних схем, які допомагають суб'єкту активно вивчати навколишню дійсність, залучаючи до цього процесу своє суб'єктивне сприйняття та мислення. На думку автора, такі схеми мають особливу системну складність та реалізуються за іншим передбачуваним планом, ніж звичайні когнітивні програми. Для антиципаційних схем характерним є упереджене виділення з великої

кількості інформації необхідної, яку суб'єкт відповідно до умов задачі, здатен аналізувати, систематизувати, модифікувати та інтегрувати (на рівні планування, або проектування) у подальший діяльнісний процес. Саме у процесі створення відповідних антиципаційних схем, антиципація виступає різноплановим аспектом діяльності, яка бере участь не тільки у процесах проектування, прогнозування та коректування майбутнього результату, а й сприяє формуванню ціннісних установок, мотивів, орієнтацій та спрямувань. При цьому, когнітивний аспект її функціональної спроможності пов'язаний зі складністю самих когнітивних процесів, так як у особистості виникає необхідність упередженого пошуку «потрібного», пов'язаного з ймовірною варіативністю та особистісною оцінкою підбору більш ефективних способів досягнення результату (Батраченко, 2010).

Усе це важливо з точки зору фундаментальної та практичної психології, адже без достатнього розуміння когнітивної складової антиципаційної функції психіки, стають незрозумілими та неповними знання про процеси функціонування психіки в цілому. Це не дозволяє науковцям цілісно підходити до вивчення психологічних проблем прогностичного та перцептивного характеру, якщо виникають задачі прогнозування, передбачення, екстраполяції та випереджального відображення необхідного результату на рівні таких соціально значимих прикладних питань як: політика, економіка, інженерія, медицина, управлінська діяльність, виховання, навчання та інше, особливо, якщо при цьому, особистість здатна проявляти ще й творчий підхід, зумовлений інсайтом (Ломов & Сурков, 1980). Отже, стає зрозумілим той факт, що особистісний та соціальний характер задач унеможливорює їх вирішення без урахування когнітивного фактору оптимізації поведінкових реакцій особистості та управління її свідомими діями в цілому. Такий підхід дозволяє враховувати феномен антиципації у процесі прогнозування або передбачення особистістю наслідків власних дій, знаходження більш оптимальних шляхів рішення та контролю когнітивних та поведінкових процесів під час самої діяльності. Відповідно, розуміння функціональної спроможності антиципації дозволяє не тільки теоретизувати процеси планування, передбачення та прогнозування майбутнього результату, а й практично свідомо користуватися нею під час зовнішнього та внутрішнього контролю власних когнітивних і поведінкових процесів особистістю самостійно (Титаренко, 1998).

Отже, враховуючи «наукову та практичну широту» антиципації як психологічного явища, зазначимо, що проблематика психологічної науки «пронизана» проблематикою самої антиципації. Її універсальний характер робить ефективним можливе рішення задачі різних типів, націлених не тільки на збереження минулого та відображення сьогодення, а і на майбутню перспективу як необхідну умову розвитку. У зв'язку з цим, залишається актуальною проблема цілеспрямованого вивчення прогностичних можливостей особистості, особливо якщо вона перебуває в складних умовах, пов'язаних з цілою сукупністю задач та має самостійно приймати рішення по вирішенню питань по виходу з проблемної ситуації.

**Мета** статті полягає у теоретичному обґрунтування впливу антиципації на процеси вирішення задач проблемного типу. **Завдання** дослідження: 1) здійснити теоретичний аналіз існуючих наукових підходів до проблеми антиципації та визначення поняття «задачі проблемного типу»; 2) з'ясувати вплив антиципації на процес вирішення задач проблемного типу.

#### **Методи дослідження**

Для здійснення теоретичного аналізу впливу антиципації на процес рішення задач проблемного типу нами було використано ряд теоретичних методів, зокрема, аналіз,



порівняння, синтез, класифікація, систематизація та узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень.

### Результати дискусії

Науковці, що займаються проблематикою антиципації, пов'язують її складність та функціональність з прогностичним аспектом мисленнєвої діяльності, який допомагає особистості вирішувати задачі, пов'язані з проблематикою у різних сферах діяльності. На думку вчених (С.Л. Рубінштейна, О.М. Матюшкіна, Д.В. Вількєєва, Б.Г. Зільбермана, І.Я. Лернера, М.І. Махмутова, С.І. Мелешко, М.М. Скаткіна та ін.), одним із значущих компонентів самої «проблеми» як явища – є наявність у вирішуваній задачі певного протиріччя, або суперечності (Батраченко, 2010). У дидактиці та методичній літературі по психології та педагогіці, визначення поняття «проблеми» часто розглядається у контексті більш широких понять, пов'язаних з комплексним підходом до діяльнісних процесів, а саме, на рівні таких визначень як: «складна ситуація», «ситуація невизначеності» або «проблемна задача». Вчені, А.В. Брушлінський, Б.М. Величковський, Є.В. Драпак, К. Дункер, Ю.К. Корнілов, В.О. Моляко, О.М. Матюшкін, В. В. Петухов, Я.О. Пономарьов, Р. Солсо, В.Ф. Спіридонов, Н.Ф. Талізїна, Б.М. Теплов, О.К. Тихомиров, Г.П. Щедровицький, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв та ін., будь-яку задачу, яка постає перед особистістю у процесі її життєдіяльності, пов'язують з процесами її спонукання до розумової діяльності. «Ситуацій проблемного типу» науковці визначають як задачі інтелектуального утруднення, що виникають за безперервної взаємодії людини (суб'єкта) з об'єктами зовнішнього та внутрішнього (власного) світу (Карпенко, 2013).

У більш широкому сенсі слова, «проблемною» вважається будь-яка задача практичного або теоретичного характеру, в якій немає готового, відповідного до обставин рішення, що і обумовлює включення суб'єктивного обмірковування у процес її вирішення.

З погляду психології, задача проблемного типу визріває саме з проблемної ситуації, яку Б.Ф. Ломов та Є.М. Сурков, у роботі «Антиципація у структурі діяльності», визначили як «завдання, в якому людина, виходячи з деяких даних та оцінюваних нею умов, повинна знайти щось невідоме (шукане)». При цьому вони відмітили когнітивний аспект антиципації та її вплив на процеси вирішення таких задач, описуючи її на рівні антиципуючих ефектів, теоретичний аспект яких вони представили двома рівнями:

I рівень – це прояв антиципації як *цілісного закінченого образу* прогнозованого результату, який у процесі розумової діяльності спрямований на визначення кінцевої мети;

II рівень – це прояв антиципації як *процесу запобіжного та перспективного планування*, що складається із сукупності таких «психологічних складових» як: елементи ситуації, їх взаємодія, структурування, впізнавання кінцевої ситуації, її подальший розвиток, та формування алгоритму (певної технології розв'язування задач) (Ломов & Сурков, 1980).

На думку вчених, задачі проблемного типу мають різну складність, структуру та вихідні елементи, до яких вони віднесли: умови, вимоги, дане та шукане. Дослідники вважали, що: *вихідними умовами* можуть бути будь-які суб'єкти, об'єкти, стани, ситуації, процеси чи явища. Вони можуть бути як даність за фактом, тобто, бути у вигляді вже існуючої реальності, а також, можуть задаватися іншим суб'єктом: начальником з виробництва, викладачем, експериментатором тощо; *вимогами* найчастіше виступають зовнішні обмежувачі у вигляді правил, термінів чи вказівок; до *даних* відносяться всі структурні елементи, що є у вихідних умовах. Дані будь-якого завдання являють собою системо-утворююче середовище, в якому

суб'єкт діяльності проводить виділення та знаходження шуканого. Крім того, завдяки функції синтезу, суб'єктом буде здійснюватися моделювання можливих варіантів отримання майбутніх результатів з наявного ресурсу; *шуканим* буде те, що необхідно виділити і знайти суб'єкту (Ломов & Сурков, 1980).

Розглядаючи процес пошуку «даного» та «шуканого» з позиції системності зазначимо, що він може бути набагато ефективнішим, якщо суб'єктом буде детально проведений аналіз існуючої ситуації та адекватно оцінені власні можливості. Це дозволить суб'єкту суттєво звужити спектр пошуку та отримати вихідні дані при мінімальних затратах особистісного ресурсу. Перелічені умови «пошуку» можуть сприяти адекватній оцінці рівня складності задач, швидкості їх вирішення, правильності вибору їх вихідних елементів та конкретизації методологічних підходів, адже процес вирішення задач проблемного типу пов'язаний з проведенням аналітичних, логічних, порівняльних, інтеграційних та інших інтелектуальних операцій. Але, не дивлячись на велике різноманіття умов, пов'язаних з процесом пошуку *невідомого*, в реальній практиці він зводиться до двох основних параметрів:

1. *Кількість невідомих*. Вона може бути від 1 до  $\infty$ . При цьому, у кожному конкретному випадку кількість невідомих завжди буде визначена і кінцева. Це обумовлено цілісністю «образу», що виступає результируючим аспектом майбутньої діяльності;

2. *Якість невідомих*, яка визначається рівнем їх системної організації (складністю) (Малюта, 2016).

Перелічена сукупність параметрів пошуку дозволяє зрозуміти складність задач проблемного типу та складність процесу їх вирішення, що безпосередньо пов'язано з когнітивним аспектом психіки особистості, до якого, також, входить й антиципація. Так, на думку Е. Кастера, вирішення будь якої задачі – це складний мисленневий процес, у функціонуванні якого антиципація бере активну участь та реалізується на рівні двох фаз:

*Початкова фаза*. Наявність багатоваріантності рішень та відсутність точних правил, чи конкретного алгоритму розв'язання задачі. Тут характер антиципації відзначається переважно локальністю, що відповідає пошуку кількох проміжних цілей, а не однієї кінцевої.

*Друга фаза*. Регуляція пошуку рішення здійснюється антиципацією глобального характеру, наслідком чого є операційна алгоритмізація і поява точних правил. Також глобальний характер антиципації звужує пошук необхідного до оптимального мінімуму, одночасно формуючи стратегію по рішенню локальних задач, що входять у процес кінцевого (глобального) рішення на рівні проміжних етапів (Підкоритова, 2006).

Вивчаючи проблематику антиципації, Е. Кастер відмітив різний рівень її прояву та складності, відповідно до обраної стратегії у процесах рішення. Він зазначав, що для формування глобальної стратегії рішення задач проблемного типу у суб'єкта діяльності проявляється більш складний характер антиципації з відповідним формуванням узагальненого «образу» майбутнього результату. На думку науковця, «шлях» до цього веде крізь формування стратегій локального характеру, коли антиципація проявляється виключно спрощеними «образами» конкретних діяльнісних актів. Крім того, враховуючи динамічний характер діяльності, антиципування кінцевого результату більшою мірою визначає процес пошуку правильного рішення та зміну стратегій діяльності за умови «розбирання» суб'єктом кінцевої ситуації до рівня початкової, коли необхідно ще раз проаналізувати і оцінити правильність вибору алгоритму рішення перед початком його кінцевого визначення, тобто змодельовати адекватні шляхи досягнення кінцевого результату (Ломов & Сурков, 1980).

Такий спосіб рішення задач пов'язаний з проблемами синтетичного та абстрактного мислення, коли прогнозування *шуканого* здійснюється без опори на будь-які раніше існуючі зразки абстрактного характеру, з якими можна було б порівняти одержувані у процесі мислення проміжні результати, тобто, оцінити правильність обраної стратегії. Саме така розумова діяльність як прогнозування здійснюється завдяки антиципаційним ефектам без їх опори на абстрактний еталон. Це призводить до саморегуляції мисленевого процесу, яке на відміну від інших психічних процесів, регулюється тільки на основі зворотного зв'язку. Особливо ефективно такий зв'язок відтворюється у людей, які можуть виконувати операції синтезу та оперувати абстрактними поняттями та образами, що дозволяє їм проводити операції з уявними об'єктами різної складності, моделюючи їх зв'язки у структурі кінцевого результату. Це дає можливість «бачити» антиципуючі образи майбутніх подій або явищ, передбачати їх з різним ступенем точності, а також, сприймати нову інформацію, яка раніше ними не сприймалася. Крім того, «побачені» образи та нова інформація може певний час накопичуватися, аналізуватися, систематизуватися й зберігатися у пам'яті, відтворюючись у процесах ненавмисного запам'ятовування при повторенні схожих, або при формуванні нових сценаріїв/рішень задач проблемного типу. Саме з такими процесами пов'язують здатність людини реалізовувати свою діяльність, спираючись на уявлення про минулі події її життя, через співвідношення їх із моментом майбутньої перспективи крізь сьогодення. Завдяки такій здатності виникає ефект тимчасової антиципації, що відображає різні аспекти тимчасової перспективи майбутнього та упередженого прораховування вірогідних результатів. Це дозволяє особистості виважено підходити до вибору вірного рішення, активно відшукувати нові стратегії створення умов для появи оригінальних та більш ефективних результатів рішення задач проблемного типу. (Ломов & Сурков, 1980).

У реальній практиці врахування аспекту тимчасової перспективи антиципації дуже важливе, оскільки задачі проблемного типу, як правило, вимагають швидкості прийняття рішення, особливо у випадках екстремальних та стресових ситуацій. Жорсткість вимог таких задач можуть створювати умови для виникнення помилкових рішень, і це одна із негативних сторін антиципації. Так, наприклад, у психологічних експериментах Дж. Гуддола, які проводилися з тваринами для вивчення швидкісного аспекту реагування на *пред'явлені* стимули, деякі з тварин очікували *передбачувані* стимули, тобто ті стимули, які вони колись раніше отримували, і які залишалися в їх пам'яті до початку експерименту. Вченим було висунуто припущення, що швидкість реакції тварин обумовлюється саме наявністю у них «потенційних» адекватних відповідей на виниклу ситуацію, які і впливають на результативність їх швидкісного реагування під час вирішення задачі проблемного типу. Тобто, неадекватні «потенційні» відповіді чи відсутність таких, здатні знижувати реакцію на пред'явлений стимул (Гуддол, 1992).

Отже, враховуючи поліфункціональність напрямків діяльності, можна відзначити чітко виражений характер інтелектуальної спрямованості антиципації, яка, практично, завжди лежить в основі будь-якого діяльнісного процесу. Це робить зрозумілим інтегративний аспект антиципуючого компоненту прогнозування, який здатен проявлятися у кожному з перелічених напрямів, передбачаючи, тим самим, можливість більш ефективного вирішення конкретної проблематики, особливо у таких важливих діяльнісних сферах як: управлінська, творча, операторська, політична, економічна, соціальна та ін. Їх проблемна складова потребує від суб'єкта інтелектуальної спрямованості розвинутої антиципації, яка дозволяє: оперувати найскладнішою абстрактною сукупністю виділених ознак й параметрів; застосовувати певні

стратегічні й тактичні підходи до процесів узагальнення й прийняття рішень; робити кількісний та якісний вибір альтернативних операцій; підбирати найбільш ефективні способи, методи та алгоритми вирішення задач проблемного типу. Антиципація безпосередньо включається до процесів контролю, управління й інтеграції процесами рішення, що тільки підтверджує її універсальність як психологічного явища, без якого процеси діяльності будуть мати низький результат та ефективність (Айзен, 1991).

Крім того, універсальний та інтегративний характер інтелектуальної спрямованості антиципації при рішенні задач проблемного типу фактично впливає й на фізіологічні та фізичні аспекти самої особистості. Так, вивчаючи інтелектуальні аспекти діяльнісного процесу, П.К. Анохіним була визначена певна закономірність впливу антиципації на фізичну спрямованість діяльнісного процесу. Вчений зазначав, що суть закономірності проявляється у прямій мозковій залежності й одночасності виникнення робочих «команд», націлених на формування певної еферентної моделі здатної передбачати параметри майбутніх результатів, та відповідним формуванням поведінкового (фізіологічного) акту. Фактично, визначена закономірність допомагає оцінити рівень впливу інтелектуальної спрямованості антиципації (на рівні гіпотез, прогнозів, перспективного планування та пророцтв) на формування поведінки та певні діяльнісні акти у процесах вирішення задач проблемного типу (Батраченко, 2010).

### Висновки

Теоретично обґрунтовано вплив антиципації на процеси вирішення задач проблемного типу на рівні систематизації й узагальнення даних теоретичних та експериментальних наукових досліджень. Визначена актуальність проблематики антиципації, що безпосередньо пов'язана з діяльнісним аспектом задач проблемного типу, як задач інтелектуального утруднення, що виникають за безперервної взаємодії суб'єкта з об'єктами зовнішнього і «внутрішнього» світу, в яких немає готового, відповідного до обставин рішення.

З'ясовано, що незалежно від форм прояву антиципація має інтелектуальну спрямованість та обумовлює включення суб'єктивного обмірковування у процес вирішення задач проблемного типу, за рахунок входження її у широкий спектр психологічних явищ та станів, які формуються у особистості відповідно до «образу» ймовірної моделі майбутнього результату. На основі інтелектуальної спрямованості антиципації відбувається виділення, конкретизація та оптимізація вибору більш вдалого й ефективного способу рішення. В практичному аспекті цей процес зводиться до здійснення взаємних переходів від проміжних стратегій до глобальної і навпаки. Це дозволяє регулювати загальну спрямованість діяльнісних операцій, проводити діяльнісний контроль і здійснювати управління процесами рішення щодо отримання необхідного результату.

Теоретично обґрунтована діялісно-універсальна роль антиципації, яка супроводжує будь-який діялісний процес незалежно від його різновиду й складності, та має різні прояви в залежності від виду виконуваної діяльності, супроводжуючи її на кожному етапі реалізації. Також визначено, що антиципація виступає одним з ефективних психологічних механізмів фізіологічних процесів, пов'язаних з функцією управління поведінкою особистості.

Враховуючи універсальний характер антиципації при вирішенні складних задач у різних областях людської діяльності, зазначимо необхідність перспективного вивчення антиципаційної складової у процесах дослідження задач проблемного типу, пов'язаних з системоутворюючими факторами формування певних дій. Оскільки, окрім прогностичної,



управляючої та скеровуючої функції антиципації, можуть бути виявлені ще й інші її функціональні прояви. *Перспективами подальших розвідок* може бути дослідження антиципації на рівні колективної діяльності, де виникає необхідність колективного вирішення задач на рівні прийняття до уваги та врахування думок усіх членів колективу, або керуючої групи людей, залученої до вирішення загальної колективної проблематики.

### Література

1. Айзен, І. (1991). Теорія планової поведінки. *Організаційна поведінка та процеси прийняття людських рішень*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
2. Батраченко, І.Г. (2010). Психологічні закономірності розвитку антиципації людини. (Дис. д-ра. психол. наук). Дніпропетровськ.
3. Гудолл, Дж. (1986). Огляд «Шимпанзе з Гомбе: моделі поведінки». *Політика та науки про життя*, 10(1), 116–18. Режим доступу: <https://www.jstor.org/stable/4235815>
4. Карпенко, В.В. (2013). *Задача як модель вивчення мислення*. Режим доступу: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v6/i9/17.pdf>
5. Ломов, Б.Ф., & Сурков, Е.Н. (1980). *Антиципация в структуре деятельности*. (Монографія). Москва : Наука.
6. Малюта, О.М. (2016). *Введення в Інваріантне моделювання*. (Монографія). Київ : ЦДМ «Зірка Надії».
7. Підкоритова, Л.О. (2006). Індивідуально-типологічні особливості адаптації життєвих виборів випускників навчальних закладів. (Дис. к-та. психол. наук). Київ.
8. Титаренко, Т. (1998). Здатність до конструктивного життєвого вибору як умова особистісного зростання. *Психолого-педагогічна наука і суспільна екологія*. (с. 436–440). Київ : Гнозис.
9. Чернобровкін, В.М. (2006). *Психологія прийняття педагогічних рішень*. Луганськ : Альма-матер.

### References

1. Ajzen, I. (1991). Teoriia planovoi povedinky [The theory of planned behavior]. *Orhanizatsiina povedinka ta protsesy pryiniattia liudskykh rishen – Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
2. Batrachenko, I.H. (2010). Psykholohichni zakonomirnosti rozvytku antytsypatsii liudyny [Psychological regularities of the development of human anticipation]. *Doctor's thesis*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
3. Goodall, J. (1986). Ohliad «Shympanze z Hombe: modeli povedinky» [Review of The Chimpanzees of Gombe: Patterns of Behavior]. *Polityka ta nauky pro zhyttia – Politics and the Life Sciences*, 10(1), 116–118. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/4235815> [in Ukrainian].
4. Karpenko, V.V. (2013). *Zadacha yak model vyvchennia myslennia [The task as a model for studying thinking]*. Retrieved from <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v6/i9/17.pdf> [in Ukrainian].
5. Lomov, B.F., & Surkov, E.N. (1980). *Antytsypatsiia v strukture deiatel'nosti [Anticipation in the activity structure]*. Moskva : Nauka [in Russian].
6. Maliuta, A.N. (2016). *Vvedennia v Invariantne modeliuvannia [Introduction to Invariant Modeling]*. Kyiv : TsDM «Zirka Nadii» [in Ukrainian].
7. Pidkorytova, L.O. (2006). Indyvidualno-typolohichni osoblyvosti adaptatsii zhyttievvykh vyboriv vypusknnykiv navchalnykh zakladiv [Individual and typological features of adaptation of life choices of graduates of educational institutions]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Tytarenko, T. (1998). Zdatnist do konstruktyvnoho zhyttievoho vyboru yak umova osobystisnoho zrostannia [The ability to make constructive life choices as a condition for personal growth]. *Psykhologo-pedahohichna nauka i suspilna ekolohiia – Psychological and pedagogical science and social ecology*. (pp. 436–440). Kyiv : Hnozys [in Ukrainian].
9. Chernobrovkin, V.M. (2006). *Psykhohiia pryiniattia pedahohichnykh rishen [Psychology of making pedagogical decisions]*. Luhansk : Alma-mater [in Ukrainian].

## THE IMPACT OF ANTICIPATION ON THE PROCESSES OF SOLVING PROBLEM-TYPE TASKS

Tetyana Borozentseva

PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Psychology  
Horliv Institute of Foreign Languages of the state higher educational institution  
“Donbas State Pedagogical University”  
72, Gagarin Avenue, Dnipro, Ukraine, 49000  
[t.borozentseva@forlan.org.ua](mailto:t.borozentseva@forlan.org.ua), <https://orcid.org/0000-0002-7251-0590>

Yulia Lytvynenko

Master's degree in “Psychology” at the Faculty of Psychology  
Dnipro National University named after Oles Honchar  
72, Gagarin Avenue, Dnipro, Ukraine, 49000  
[ulialitvynenko750@gmail.com](mailto:ulialitvynenko750@gmail.com)

### Abstract

The article analyzes the impact of anticipation on the processes of solving problem-type problems. It is theoretically substantiated that anticipation is one of the important activity factors which motivates a person to make certain decisions with a temporal and spatial bias and act in accordance with the expected result. It has been found that the process of solving problem-type tasks is determined by specific conditions that have an impact on the formation of certain operational decision algorithms and approaches to their forecasting in the future. It is theoretically substantiated that problem-type tasks are those related to the complexity of situations arising in various spheres of human activity. It was determined that when solving problem-type tasks, anticipation, in addition to the prognostic function, has a number of functions related to the management of forecasting processes, which allows an individual to independently approach the choice of the necessary (given and sought), calculate the most successful solution options, and change independent decision algorithms by means of biased modeling of the desired perspective. The cognitive aspect of anticipation is revealed as the main mechanism for the formation of a personal coordinate system in which there is a reproduction of past events, a situational assessment of the present and the selection of the necessary methodological tools for creating different variants of anticipation schemes, or “images” of the future result. It was determined that the cognitive aspect of anticipation allows an individual not only to effectively interact with the surrounding world at the level of individual perception of information from the outside, but also to modify it with the further implementation of “new scenarios” in the process of specific activity at the level of choosing the appropriate strategy for achieving the goal. It was found that such cognitive components of the psychological complex of the personality as structuring, dynamic recognition and formation of the decision algorithm are involved in the anticipation processes, which directly participate in the processes of advanced planning of probable future outcome scenarios. It was determined that the research of anticipation at the level of collective activity can be considered promising, where there is a need for collective problem-solving at the level of taking into account and considering the opinions of all members of the team, or a management group of people involved in solving general collective problems.

**Keywords:** problem-type task, anticipation, personality, cognitive aspect, perspective planning, decision, result.

Подано 22.10.2023

Рекомендовано до друку 20.11.2023

## ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ У ПСИХОЛОГІЧНОМУ ДИСТРЕСІ ОСІБ, ЯКІ ЗІТКНУЛИСЬ З ОНКОЛОГІЧНИМ ДІАГНОЗОМ

**Леся Вольнова**

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри психосоматики та психологічної реабілітації

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9

[volnova1979@ukr.net](mailto:volnova1979@ukr.net), <https://orcid.org/0000-0002-9647-8214>

### **Анотація**

*Мета.* У статті відображено результати теоретичного огляду вітчизняних та іноземних наукових видань щодо питання гендерних відмінностей у сприйнятті особистістю власного онкодіагнозу. Проведене детальне науково-теоретичне обґрунтування гендерних відмінностей у психологічному дистресі осіб, які зіткнулись з онкологічним діагнозом, буде корисним для розробки відповідних програм психологічного втручання заради зниження дистресу онкопацієнтів. *Методи* дослідження передбачали всебічний аналіз відомостей щодо гендерних відмінностей у психологічному дистресі осіб, які зіткнулись з онкологічним діагнозом. Для цього використано систематичний огляд та узагальнення даних, представлених низкою українських та зарубіжних досліджень стосовно психологічного стану онкопацієнтів. *Результати* продемонстрували, що пацієнти, які зіткнулись з онкологічним діагнозом, виявляють значний рівень психологічного дистресу як під час діагностики та лікування, так і на етапі ремісії онкозахворювання. Нами було виявлено певний зв'язок між клінічними та демографічними характеристиками пацієнтів: існує кореляція між молодшим віком пацієнтів і вищим рівнем психологічного дистресу при діагностиці раку; рівень дистресу коливається у різних груп пацієнтів, зокрема у тих, в кого виявлено останню стадію, він зазвичай вищий. Гендерні відмінності в реакції на рак, свідчать про те, що реакція чоловіків та жінок може варіюватися, зокрема в плані рівня психологічного дистресу та емоційних відповідей на онкологічні захворювання. *Висновки.* На основі отриманих результатів встановлено, що психологічний дистрес у пацієнтів з онкологічними діагнозами є відомою психологічною проблемою. Гендерні, так само як демографічні та клінічні, характеристики виявилися важливими у визначенні рівня дистресу: молоді жінки, а також ті, хто стикається з більш серйозними стадіями онкологічних захворювань або має декілька діагнозів, зазвичай схильні до більшої емоційної реакції. Отримані результати дослідження свідчать про необхідність врахування гендерних та індивідуальних особливостей пацієнтів при розробці підтримки в психоонкологічній практиці.

**Ключові слова:** гендерні відмінності, тривожність, рак, особистісні особливості онкопацієнтів, стратегії подолання, психоонкологія, методи психосоціальної корекції.

### **Вступ**

У сучасному світі питання охорони здоров'я та психічного благополуччя стають предметом дослідження, особливо стосовно дослідження психологічного дистресу осіб, які зіткнулись з онкологічним діагнозом. Психологічний дистрес, що супроводжує онкологічний

діагноз, має значний вплив на якість життя та загальне самопочуття хворих. Серед різних аспектів, які впливають на рівень дистресу, гендерні відмінності стають предметом уваги для все більшого кола психологів та психоонкологів.

Пацієнти з онкологічними захворюваннями можуть бути більш схильними до депресії або тривоги з різних причин, таких як: реакція на онкодіагноз, наявність симптомів, пов'язаних із самою пухлиною чи отриманим лікуванням, а також невизначеність щодо ризику рецидиву або прогресування захворювання (Pitman et al., 2018). У цьому контексті онкологічні хворі мають більший ризик до розвитку психологічних проблем порівняно зі здоровими людьми.

Дослідження показують, що, якщо не надається вчасна допомога, то психологічні проблеми (наприклад, депресія) у пацієнтів з онкологічними захворюваннями пов'язані з низкою негативних результатів, як-от, як гірша сприйнятливність організмом лікування, менші показники виживання, збільшення витрат на медичне обслуговування та погіршення якості життя (Vyas et al., 2017).

Українські науковці також засвідчили, що у ситуації онкологічного захворювання людина стикається зі складними психологічними проблемами, що висувають підвищені вимоги до її адаптивного потенціалу. Вони помічають, що в онкологічних хворих захисні механізми, які тісно пов'язані з емоційною сферою, переважають над механізмами, діяльність яких пов'язана з інтелектуальною сферою (Родіна, 2012).

Під час протипухлинного лікування пацієнт проходить кілька етапів медичної допомоги та супроводу, кожен з яких характеризується своїми особливостями переживання психікою стресових факторів. На початковому, діагностичному етапі пацієнт стикається з найпотужнішим стресовим чинником – діагнозом. Онкологічне захворювання нерідко розглядається хворими як емоційна катастрофа, що порушує функціонування людини як особистості (Кирилова, Кирилова & Вострокнутов, 2020).

Деякі дослідження показали, що вік, стать, рівень освіти та інші демографічні фактори теж пов'язані з психічним станом пацієнтів з онкологічними захворюваннями (Ayubi et al., 2021; Tamura et al., 2021; Obispo-Portero et al., 2022).

Дистрес становить особистісну реакцію на надмірні стресові події, яка може впливати на психічний, фізичний, соціальний або духовний аспекти життя пацієнтів з онкологічними захворюваннями. Його прояви можуть відзначатися змінами у мисленні, емоціях та поведінці пацієнтів з онкологічними захворюваннями. Під час лікування онкологічних захворювань дистрес є адекватною та адаптивною реакцією, але його рівень може викликати труднощі в тому, як пацієнт долає онкологічне захворювання.

Інтенсивність дистресу може варіюватися від легкого до вкрай високого рівня. Високі рівні дистресу можуть впливати на різні аспекти життя, такі як самообслуговування, соціальні взаємини, настрої та віру. Для кожного пацієнта з онкологічним діагнозом характерний певний рівень дистресу, який може виявлятися у вигляді суму, страху і відчуття безпорадності у зв'язку з етапами хвороби та лікуванням. Варто зазначити, що розвиток дистресу є відомим природнім компонентом переживань пацієнтів із онкологічними захворюваннями (NCCN, 2020).

Дослідження показало, що стать може впливати на сприйняття та реакцію на стресові ситуації, наприклад, жінки мають більшу схильність до розвитку депресії та тривоги порівняно з чоловіками у випадках, пов'язаних зі стресом. Дослідники відзначають, що гендерні відмінності можуть виявлятися в психологічному дистресі осіб, що стикаються з



онкологічними захворюваннями, наприклад, жінки можуть переживати більший психологічний стрес у зв'язку з діагнозом раку порівняно з чоловіками (Goldzweig et al., 2009).

Однак створення відповідної психологічної підтримки має покращити психологічний добробут онкопацієнтів, допомогти їм впоратись з усіма викликами. Тому детальне вивчення відповідних факторів впливу є надзвичайно важливим.

**Метою** дослідження є проведення деталізованого науково-теоретичного обґрунтування впливу гендерних відмінностей на рівні психологічного дистресу осіб, які зіткнулись з онкологічним діагнозом.

Для досягнення мети визначено такі **завдання**: 1) визначити гендерні відмінності у психологічному дистресі осіб, які зіткнулись з онкологічним діагнозом; 2) розглянути психосоціальні аспекти, які можуть впливати на виникнення гендерних відмінностей у психологічному дистресі у пацієнтів з онкологічними захворюваннями.

При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення та системно-структурний аналіз.

### **Результати та дискусії**

Діагностування онкологічного захворювання у людини є сильним психологічним стресом, який може спричинити когнітивні та емоційні кризи та викликати дистрес у тих, хто його пережив. Чоловіки зазвичай мають вищий ризик до розвитку онкологічних захворювань протягом життя, але стикаються з цим захворюванням зазвичай у більш старшому віці. Жінки стикаються із онкологічними захворюваннями на більш ранніх етапах свого життя, порівняно з чоловіками (National Cancer Institute, 2008). Жінки у віці 30, 40 і 50 років мають вищий, аніж їхні однолітки-чоловіки, ризик до розвитку онкологічних захворювань (найчастіше вони стикаються з раком молочної залози). Тоді як найпоширеніші види раку у чоловіків, а саме, рак простати, зазвичай виникають після 60 років (National Cancer Institute, 2008). Така тенденція виявляється через різні біологічні і гормональні фактори та фактори оточуючого середовища, що впливають на прояви ракових захворювань у різному віці та гендерних груп населення.

У деяких дослідженнях виявлено, що більш молодий вік при діагностиці раку, особливо до 40-45 років, корелюється з розвитком вищого рівня психологічного дистресу, порівняно з пацієнтами старшого віку (Schnittker, 2005). Ще одне дослідження виявило, що для молодих осіб діагноз онкологічного захворювання може стати великим шоком, тоді як літні пацієнти, ймовірно, більш свідомі про перспективу збільшення хронічного перебігу захворювань з віком (Mosher, Danoff-Burg, 2005).

Отримані в інших дослідженнях результати свідчать про те, що рак може мати більш тяжкі психосоціальні наслідки для жінок, аніж для чоловіків. Зокрема, молоді жінки, в яких діагностовано онкологічне захворювання, стикаються з можливістю порушення репродуктивної функції та розвитку передчасної менопаузи, що може суттєво підірвати їхню самооцінку.

Молоді жінки, які хворі на рак, можуть переживати відчуття ізоляції чи відокремленості від своїх здорових однолітків, а також існує висока ймовірність зіткнутися із труднощами у забезпеченні догляду за дітьми та зі значними фінансовими проблемами через захворювання (Mosher, Danoff-Burg, 2005). Незважаючи на те, що онкологічні захворювання діагностуються здебільшого у чоловіків старшого віку, останні також можуть зіткнутися з

такими проблемами як порушення сімейних і професійних ролей. При дослідженні психологічних проблем чоловіків-онкопацієнтів віком від 50 років і старше, які пережили рак простати, встановлено, що однією з головних проблем у них були побоювання, чи зможуть вони фінансово забезпечити свою сім'ю. Деяким чоловікам довелося вийти на пенсію раніше, аніж планувалося, і цей вимушений достроковий вихід на пенсію викликав у них занепокоєння та поставив під сумнів їхнє уявлення про себе як голови сім'ї та годувальника.

Українські дослідники пояснюють виняткову тяжкість переживань онкодіагнозу частотою та інтенсивністю додаткових емоційних навантажень, обумовлених доволі розповсюдженим у нашій ментальності ставленням до "раку" як до смертельної хвороби. Людина реагує на ці особливості переживаннями страху, тривоги, безпорадності, туги і відчаю. Онкологічні захворювання у багатьох хворих викликають психологічний хронічний стрес (Будкіна & Волинець, 2017).

Було проведено значну кількість досліджень щодо впливу онкологічних захворювань на психологічний дистрес у жінок, в результаті яких з'ясовано, що приблизно четверта частина пацієнток (25%) із раком грудей виявляє клінічно значущий дистрес у перший рік після діагностики (Gallagher et al., 2002). Однак дослідження психологічного дистресу у чоловіків, яким діагностували рак простати, не були однотайними – частка онкопацієнтів, які повідомили про дистрес, що перевищував поріг госпітальної та тривожно-депресивної шкал, коливається в межах від 0% до 38% (Brain et al., 2006).

У своїх ранніх дослідженнях Карролл Б.Т. та інші, Форд С. та інші виявили клінічно значущий дистрес приблизно у чверті пацієнтів, яким було діагностовано онкологічне захворювання (Carroll et al., 1993; Ford et al., 1995). Вони вимірювали конкретний дистрес у пацієнтів із онкологічним захворюванням, зокрема нав'язливі думки та уникання таких думок, що оцінювались за допомогою Шкали впливу подій (англ. Impact of Event Scale, далі – IES). Інші дослідники, наприклад, Хемптон М. Р. і Фромбах І., виявили високі бали IES у 10% чоловіків та 20% жінок через рік після діагностування онкологічного захворювання (Hampton & Frombach, 2000).

Низка досліджень, які аналізували вплив демографічних та клінічних факторів ризику розвитку психологічного дистресу у пацієнтів з онкологічними захворюваннями, констатували, що в молодшому віці пацієнти частіше мали клінічно значущий дистрес. У вибірці жінок, яким було діагностовано I стадію раку грудей, такі фактори, як молодший вік та більша кількість післяопераційних лікувань, корелюються з вищими балами IES. Taniguchi К. та інші виявили, що неодружені чоловіки з онкологічним захворюванням повідомляли про значно вищий рівень дистресу порівняно із тими, хто був одружений (Taniguchi et al., 2003).

В українських дослідженнях також виявлено гендерні відмінності у реакціях психологічного реагування на онкологічне захворювання. У жінок з онкопатологією переважав адаптивний блок ( $22,5 \pm 4,2\%$  проти  $18,3 \pm 3,9\%$ ) та змішана інтрапсихічна адаптація ( $14,7 \pm 3,5\%$  проти  $9,9 \pm 3,0\%$ ), у чоловіків була більша частка осіб зі змішано-адаптивним типом ( $28,8 \pm 4,5\%$  проти  $6,9 \pm 2,5\%$ ). Щодо порушення інтрапсихічної адаптації показники становили  $13,9 \pm 3,5\%$  в осіб жіночої та  $12,0 \pm 3,3\%$  – чоловічої статі (Мухаровська, 2016).

Стадія раку є ключовим прогностичним фактором щодо можливості виникнення психологічного дистресу на різних етапах, включаючи діагноз, лікування, нагляд в ремісії та рецидив онкологічного захворювання. Браян К. та інші виявили високі бали IES у 21% пацієнтів (жінок та чоловіків) із раком останньої стадії, з істотно вищими балами IES у жінок, порівняно з чоловіками (Brain et al., 2006). Рівні дистресу, як правило, підвищуються на

момент діагностики онкологічного захворювання і можуть знову з'явитися при завершенні лікування через втрату регулярних контактів з медичними фахівцями, навіть за умови досягнення бажаної ремісії.

Рак, як хронічне та смертельно небезпечне захворювання, індукує психологічний дистрес у пацієнтів протягом усього перебігу хвороби. Останні роки в ході діагностики у пацієнтів з раком товстої кишки встановлено, що вони мають високий ризик до розвитку тривожності та депресії, при цьому середні показники поширеності цих психічних розладів коливаються від 1,0% до 47,2% у чоловіків та від 1,6% до 57% – жінок (Peng et al., 2019).

Нещодавні українські дослідження свідчать, що структура клініко-психологічних феноменів у чоловіків та жінок була подібною та розподілилася так: феномен «поділу життя» (80,5% у жінок та 81,6% у чоловіків), «нового початку» (відповідно 79,3% та 78,1%), «сортера» (69,5% та 60,5%), «маятника» (39,1% та 33,3%), «екстерналізації» (22,4% та 24,6%), «децентралізації» (20,7% та 24,6%) та «індукції» (18,4% та 17,5%). За низкою феноменів виявлено відмінності у ступені прояву залежно від статі, а саме, схильність жінок до відкидання несприятливої інформації щодо хвороби, коливань психоемоційного стану у зв'язку із онкологічним захворюванням, схильність до співзалежних стосунків, тоді як для чоловіків більш притаманним було застосування психологічних механізмів захисту, спрямованих на винесення джерела внутрішньої напруги назовні (Кривоніс & Жулкевич, 2020).

Побічні ефекти від лікування онкологічного захворювання (радіотерапія та гормональна терапія) можуть охоплювати набір ваги, біль, втоми та нудоту, які, у свою чергу, також, можуть спровокувати розвиток психологічного дистресу, а у випадку хірургічного втручання задля видалення злоякісного новоутворення у пацієнтів виникає занепокоєння стосовно зовнішнього вигляду (Brain et al., 2006).

Хірургічні втручання, хіміотерапія та радіотерапія фігурують як основні методи терапії раку. Незважаючи на досягнення в цій галузі, лікування раку та його побічні ефекти продовжують викликати фізичні симптоми у хворих, такі як втоми, біль у животі, діарея, закрепи, нудота, блювання та/або периферична нейропатія (Han et al., 2019). Ці фізичні прояви у пацієнтів можуть призводити до стресу внаслідок емоційної невідповідності. Психоедукація та інформоване попередження можуть знизити психологічні реакції онкопацієнтів.

Під час післяопераційного періоду пацієнти, які стикаються з онкологічною хворобою, переживають збільшену тривогу та страх щодо рецидиву (англ. Fear of Cancer Recurrence) або прогресування онкологічного захворювання (англ. Fear of Progression), особливо це прослідковується у пацієнтів із запущеною формою раку. Такий страх може бути обумовлений страхом повторного виникнення негативних побічних ефектів від додаткового лікування (Lim et al., 2019).

Навіть у випадках онкопацієнтів в стадії ремісії, в яких не спостерігаються ознаки онкологічного захворювання, існує ймовірність розвитку певних побічних ефектів від лікування та тривожності на тривалий період часу (Vuccafusca et al., 2019). Зовнішній вигляд власного тіла є фактором розвитку психологічного дистресу та є одним із найпоширеніших психологічних симптомів, пов'язаних з раком (Han et al., 2019).

Рак здійснює негативний вплив на соціальні аспекти життя пацієнтів, формуючи розвиток низки складних викликів у взаємодії з оточуючим середовищем. Результати експериментальних досліджень дозволяють визначити загальний взаємозв'язок між тривогою,

депресією, дистресом і зовнішнім виглядом пацієнта та сексуальним дистресом, що, у свою чергу, істотно впливає на соціальне функціонування пацієнтів, що проходять лікування раку товстої кишки (Mols et al., 2018; Reese et al., 2018).

Значна чисельність досліджень показало, що понад 30% хворих на рак необхідна психосоціальна підтримка (Maguire et al., 2015), а жінки, які хворі на рак, потребують додаткової допомоги (Faller et al., 2016). З'ясовано, що не лише онкохворі жінки, але й партнерки онкохворих чоловіків мали психологічний дистрес та погіршений життєвий стан. Гендерні відмінності у рівні дистресу та тривожності виявлено також і для батьків онкохворих дітей. Так, матері зазвичай мають гірший психоемоційний стан (бо більше сприймають ситуацію через емоції), ніж їхні чоловіки, батьки дітей-онкопацієнтів, які частіше використовують копінг-стратегію "активна дія", намагаючись в роботі та активностях дати розраду своїм переживанням (Піонтковська, 2013).

Крім того, жінки, хворі на рак, страждають від інших видів стресу, і відбувається це частіше, аніж у пацієнтів чоловічої статі. Наприклад, жінки страждали від симптомів, пов'язаних із зовнішнім виглядом, та відповідного дистресу внаслідок хіміотерапії більше, аніж чоловіки (Kooyama et al., 2016).

Погоджуємося із результатами досліджень, які стверджують, що пізня стадія онкологічного захворювання та стать пацієнта визначаються як фактори ризику розвитку високого рівня дистресу (Kim et al., 2017; Hamilton, Kroska, 2018; Mehnert et al., 2018).

Гендерні відмінності у світогляді свідчать про те, що реакція чоловіків та жінок на онкологічне захворювання може відрізнятися за їхньою психологічною реакцією. Деякі дослідження показують, що серед хворих на рак, жінки повідомляють про вищий рівень дистресу, ніж чоловіки. Це може бути пов'язано з більшою емоційною вразливістю жінок або соціокультурними факторами, які впливають на їхнє сприйняття та реакцію на хворобу.

Інші дослідники стверджують, що хворі на рак чоловіки виявляють більше депресивних симптомів, ніж їхні однолітки (Goldzweig et al., 2009). Це може бути пов'язано зі стереотипами гендерних ролей, які утруднюють вираження емоцій чоловіками, або з тим, що чоловіки мають менше соціальної підтримки в порівнянні з жінками.

Однак існує низка досліджень, яка повідомляє про відсутність суттєвих гендерних відмінностей у психологічному дистресі хворих на рак. Ці результати можуть бути спричинені наявністю різноманітності у методиках оцінки психологічного дистресу, на основі різних культурних чи соціальних характеристик тощо. Додатково до вищезазначеного, важливо враховувати, що гендерні відмінності у реакції на онкологічне захворювання можуть бути складними, оскільки вони залежать від багатьох факторів, включаючи індивідуальні особливості, культурний контекст, підтримку родини та оточуючого середовища. Також варто врахувати, що сприйняття та реакція на хворобу можуть змінюватися протягом часу і залежать від етапу лікування, типу раку та інших медичних факторів. Тому для глибшого розуміння гендерних відмінностей у психологічному дистресі онкологічних пацієнтів необхідно враховувати комплексний підхід та брати до уваги широкий спектр чинників, які можуть впливати на цю реакцію.

### Висновки

В результаті проведеного дослідження було визначено суттєві гендерні відмінності у рівні психологічного дистресу серед осіб, які зіткнулись з онкологічним діагнозом. Жінки та чоловіки мали різні реакції на онкологічні діагнози, що вказує на необхідність розробки



гендерно-орієнтованого підходу до методів психосоціальної корекції станів осіб, що зіткнулись з онкодіагнозом. Виявлені певні відмінності в стратегіях подолання (копінг-стратегіях), що їх використовують чоловіки та жінки в стані дистресу. Визначено, що жінки, які стикаються з онкологічними діагнозами, мають більш високий рівень психологічного дистресу, аніж чоловіки.

Додатково було з'ясовано, що не лише гендерні відмінності, а також вік, стадія та тип раку, наявність/відсутність партнера та психосоціальної підтримки виявились значущими факторами, які впливають на емоційний стан пацієнтів. Ці результати підкреслюють необхідність надання індивідуалізованого психологічного супроводу для кожного пацієнта з урахуванням його особливостей та типу онкологічного захворювання.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, запропоновані в цій статті, можуть бути використані для: покращення психологічної підтримки пацієнтів з онкологічними захворюваннями; підвищення ефективності психологічних програм допомоги онкопацієнтам залежно від їх гендерної приналежності; підвищення в онкопацієнтів бажання лікуватися та виконувати всі вказівки медиків внаслідок кращого розуміння своєї ситуації та перспектив тощо.

*Перспективним напрямом подальших досліджень з порушеної проблематики є: вивчення впливу гендерних ролей на психологічний дистрес, розробка інтервенцій для забезпечення надання гендерно-специфічної психологічної підтримки, дослідження механізмів стресу та копінг-стратегій тощо. Результати дослідження є інформаційною основою для подальших наукових пошуків з метою поглиблення і розширення знань про гендерні відмінності в психологічному дистресі пацієнтів із онкологічними захворюваннями та сприяння вдосконаленню підходів до їхнього психосоціального супроводу.*

### Література

1. Будкіна, О.В., & Волинець, Н.В. (2017). Особливості психоемоційних станів онкологічних хворих. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету Україна*, 14, 184–188.
2. Кирилова, О.О., Кирилова, Є.І., & Вострокнутов, І.Л. (2020). Особливості соматопсихічних проявів в онкології на різних етапах протипухлинного лікування (оглядова стаття). *Актуальні проблеми сучасної медицини*, 6, 84–92.
3. Кривоніс, Т.Г., & Жулкевич, І.В. (2020). Гендерні особливості прояву клініко-психологічних феноменів у онкологічних пацієнтів. *Здобутки клінічної і експериментальної медицини*, 1, 115–119.
4. Мухаровська, І.Р. (2016). Особливості психологічного реагування на захворювання у онкологічних хворих. *ScienceRise: Medical Science*, 11(7), 16–20.
5. Піонтковська, О.В. (2013). Гендерні аспекти психоемоційного стану батьків онкохворих дітей. *Медична психологія*, 8(2), 12–18.
6. Родіна, Н.В. (2012). Копінг-поведінка пацієнтів з раком молочної залози. Структура та детермінанти. *Наука і освіта*, 3, 86–91.
7. Ayubi, E., Bashirian, S., & Khazaei, S. (2021). Depression and anxiety among patients with cancer during COVID-19 pandemic: a systematic review and meta-analysis. *J Gastrointest Canc*, 52, 499–507. <https://doi.org/10.1007/s12029-021-00643-9>
8. Brain, K., Williams, B., Iredale, R., France, L., & Gray, J. (2006). Psychological distress in men with breast cancer. *J Clin Oncology*, 24(1), 95–101. <https://doi.org/10.1200/JCO.2006.10.064>
9. Buccafusca, G., Proserpio, I., Tralongo, A.C., Giuliano, S.R., & Tralongo, P. (2019). Early colorectal cancer: diagnosis, treatment and survivorship care. *Critical reviews in oncology/hematology*, 136, 20–30.
10. Carroll, B.T., Kathol, R.G., Noyes, Jr R., Wald, T.G., & Clamon, G.H. (1993). Screening for depression and anxiety in cancer patients using the Hospital Anxiety and Depression Scale. *General hospital psychiatry*, 15(2), 69–74.

11. Faller, H., Weis, J., Koch, U., Brähler, E., Härter, M., Keller, M., ... & Mehnert, A. (2016). Perceived need for psychosocial support depending on emotional distress and mental comorbidity in men and women with cancer. *Journal of psychosomatic research*, 81, 24–30.
12. Ford, S., Lewis, S., & Fallowfield, L. (1995). Psychological morbidity in newly referred patients with cancer. *Journal of Psychosomatic Research*, 39(2), 193–202.
13. Gallagher, J., Parle, M., & Cairns, D. (2002). Appraisal and psychological distress six months after diagnosis of breast cancer. *British journal of health psychology*, 7(3), 365–376.
14. Goldzweig, G., Hubert, A., Walach, N., Brenner, B., Perry, S., Andritsch, E., & Baider, L. (2009). Gender and psychological distress among middle-and older-aged colorectal cancer patients and their spouses: an unexpected outcome. *Critical reviews in oncology/hematology*, 70(1), 71–82.
15. Hamilton, J., & Kroska, E.B. (2018). Distress predicts utilization of psychosocial health services in oncology patients. *Psychooncology*, 28, 61–67. DOI: 10.1002/pon.4910
16. Hampton, M.R., & Frombach, I. (2000). Women's experience of traumatic stress in cancer treatment. *Health Care for Women International*, 21(1), 67–76.
17. Han, C.J., Yang, G.S., & Syrjala, K. (2020). Symptom experiences in colorectal cancer survivors after cancer treatments: A systematic review and meta-analysis. *Cancer nursing*, 43(3), E132.
18. Kim, G.M., Kim, S.J., Song, S.K., Kim, H.R., Kang, B.D., Noh, S.H., et al. Prevalence and prognostic implications of psychological distress in patients with gastric cancer. *BMC Cancer*, 17(283). Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1186/s12885-017-3260-2>
19. Koyama, A., Matsuoka, H., Ohtake, Y., et al. (2016). Gender differences in cancer-related distress in Japan: a retrospective observation study. *BioPsychoSocial Med*, 10. Retrieved from <https://bpsmedicine.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13030-016-0062-8>
20. Lim, C.Y.S., Laidsaar-Powell, R.C., Young, J.M., Kao, S.C.H., Zhang, Y., & Butow, P. (2021). Colorectal cancer survivorship: A systematic review and thematic synthesis of qualitative research. *European Journal of Cancer Care*, 30(4), e13421.
21. Maguire, R., Kotronoulas, G., Simpson, & M., Paterson, C.A. (2015). systematic review of the supportive care needs of women living with and beyond cervical cancer. *Gynecologic oncology*, 136(3), 478–490.
22. Mehnert, A., Hartung, T.J., Friedrich, M., Vehling, S., Brahler, E., Harter, M., et al. (2018). One in two cancer patients is significantly distressed: prevalence and indicators of distress. *Psychooncology*, 27, 75–82. <https://doi.org/10.1002/pon.4464>
23. Mols, F., Schoormans, D., de Hingh, I., Oerlemans, S., & Husson, O. (2018). Symptoms of anxiety and depression among colorectal cancer survivors from the population-based, longitudinal PROFILES Registry: Prevalence, predictors, and impact on quality of life. *Cancer*, 124(12), 2621–2628.
24. Mosher, C., & Danoff-Burg, S.A. (2005). Review of Age Differences in Psychological Adjustment to Breast Cancer. *Journal of Psychosocial Oncology*, 23, 101–114.
25. SEER Cancer Statistics Review 1975 – 2005. (2008). *National Cancer Institute*. Bethesda, MD.
26. NCCN. (2020). *Дистрес під час лікування раку*. Retrieved from <https://www.nccn.org/patients/guidelines/content/PDF/Distress-uk-patient.pdf>
27. Obispo-Portero, B., Cruz-Castellanos, P., Jiménez-Fonseca, P., et al. (2020). Anxiety and depression in patients with advanced cancer during the COVID-19 pandemic. *Support Care Cancer*, 30, 3363–3370. <https://doi.org/10.1007/s00520-021-06789-3>
28. Peng, Y.N., Huang, M.L., & Kao, C. H. (2019). Prevalence of depression and anxiety in colorectal cancer patients: a literature review. *International journal of environmental research and public health*, 16(3), 411.
29. Pitman, A., Suleman, S., Hyde, N., & Hodgkiss, A. (2018). Depression and anxiety in patients with cancer. *BMJ*, 361, k1415. <https://doi.org/10.1136/bmj.k1415>
30. Reese J. B., Handorf E., Haythornthwaite J. A. Sexual quality of life, body image distress, and psychosocial outcomes in colorectal cancer: a longitudinal study. *Supportive Care in Cancer*, 2018, 26, 3431–3440.
31. Schnittker, J. (2005). Chronic Illness and Depressive Symptoms in Late Life. *Social Science and Medicine*, 60, 13–23.
32. Tamura, S., Suzuki, K., Ito, Y., & Fukawa, A. (2021). Factor related to the resilience and mental health of adult cancer patients: a systematic review. *Support Care Cancer*, 29, 3471–3486. <https://doi.org/10.1007/s00520-020-05943-7>.

33. Taniguchi, K., Akechi, T., Suzuki, S., Mihara, M., & Uchitomi, Y. (2003). Lack of marital support and poor psychological responses in male cancer patients. *Supportive Care in Cancer*, 11, 604–610.
34. TNM Classification of Malignant Tumours. (2009). (7th edition). L. Sobin, M. Gospodarowicz, Ch. Wittekind (Eds.). West Sussex : Wiley Blackwell, A John Wiley & Sons.
35. Vyas, A., Babcock, Z., & Kogut, S. (2017). Impact of depression treatment on health-related quality of life among adults with cancer and depression: a population-level analysis. *J Cancer Surviv*, 11(5), 624–633.

### References

1. Budkina, O.V., & Volynets, N.V. (2017). Osoblyvosti psykhoemotsiinykh staniv onkologichnykh khvorykh [Peculiarities of psychoemotional states of cancer patients]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu Ukraina – Collection of scientific works of the Khmelnytskyi Institute of Social Technologies of the University of Ukraine*, 14, 184–188 [in Ukrainian].
2. Kyrylova, O.O., Kyrylova, Ye.I., & Vostroknutov, I.L. (2020). Osoblyvosti somatopsychichnykh proiaviv v onkologii na riznykh etapakh protypukhlynnoho likuvannia (ohliadova stattia) [Peculiarities of somatopsychic manifestations in oncology at different stages of anticancer treatment (review article)]. *Aktualni problemy suchasnoi medytsyny – Actual problems of modern medicine*, 6, 84–92 [in Ukrainian].
3. Kryvonis, T.H., & Zhulkevych, I.V. (2020). Henderni osoblyvosti proiavu kliniko-psykholohichnykh fenomeniv u onkologichnykh patsiiientiv [Gender features of the manifestation of clinical and psychological phenomena in oncological patients]. *Zdobutky klinichnoi i eksperymentalnoi medytsyny – Advances in clinical and experimental medicine*, 1, 115–119 [in Ukrainian].
4. Mukharovska, I.R. (2016). Osoblyvosti psykholohichnoho reahuvannia na zakhvoriuvannia u onkologichnykh khvorykh [Peculiarities of psychological response to disease in cancer patients]. *ScienceRise: Medical Science*, 11(7), 16–20. [in Ukrainian].
5. Piontkovska, O.V. (2013). Henderni aspekty psykhoemotsiinoho stanu batkiv onkokhvorykh ditei [Gender aspects of the psychoemotional state of parents of children with cancer]. *Medychna psykholohiia – Medical Psychology*, 8(2), 12–18 [in Ukrainian].
6. Rodina, N.V. (2012). Kopinh-povedinka patsiiientiv z rakom molochnoi zalozy. Struktura ta determinanty [Coping behavior of patients with breast cancer. Structure and determinants]. *Nauka i osvita – Science and Education*, 3, 86–91 [in Ukrainian].
7. Ayubi, E., Bashirian, S., & Khazaei, S. (2021). Depression and anxiety among patients with cancer during COVID-19 pandemic: a systematic review and meta-analysis. *J Gastrointest Canc*, 52, 499–507. <https://doi.org/10.1007/s12029-021-00643-9> (дата звернення: 07.12.2023).
8. Brain, K., Williams, B., Iredale, R., France, L., & Gray, J. (2006). Psychological distress in men with breast cancer. *J Clin Oncology*, 24(1), 95–101. <https://doi.org/10.1200/JCO.2006.10.064> (дата звернення: 17.12.2023).
9. Buccafusca, G., Proserpio, I., Tralongo, A.C., Giuliano, S.R., & Tralongo, P. (2019). Early colorectal cancer: diagnosis, treatment and survivorship care. *Critical reviews in oncology/hematology*, 136, 20–30.
10. Carroll, B.T., Kathol, R.G., Noyes, Jr R., Wald, T.G., & Clamon, G.H. (1993). Screening for depression and anxiety in cancer patients using the Hospital Anxiety and Depression Scale. *General hospital psychiatry*, 15(2), 69–74.
11. Faller, H., Weis, J., Koch, U., Brähler, E., Härter, M., Keller, M., ... & Mehnert, A. (2016). Perceived need for psychosocial support depending on emotional distress and mental comorbidity in men and women with cancer. *Journal of psychosomatic research*, 81, 24–30.
12. Ford, S., Lewis, S., & Fallowfield, L. (1995). Psychological morbidity in newly referred patients with cancer. *Journal of Psychosomatic Research*, 39(2), 193–202.
13. Gallagher, J., Parle, M., & Cairns, D. (2002). Appraisal and psychological distress six months after diagnosis of breast cancer. *British journal of health psychology*, 7(3), 365–376.
14. Goldzweig, G., Hubert, A., Walach, N., Brenner, B., Perry, S., Andritsch, E., & Baider, L. (2009). Gender and psychological distress among middle-and older-aged colorectal cancer patients and their spouses: an unexpected outcome. *Critical reviews in oncology/hematology*, 70(1), 71–82.



15. Hamilton, J., & Kroska, E.B. (2018). Distress predicts utilization of psychosocial health services in oncology patients. *Psychooncology*, 28, 61–67. DOI: 10.1002/pon.4910 (дата звернення: 07.12.2023).
16. Hampton, M.R., & Frombach, I. (2000). Women's experience of traumatic stress in cancer treatment. *Health Care for Women International*, 21(1), 67–76.
17. Han, C.J., Yang, G.S., & Syrjala, K. (2020). Symptom experiences in colorectal cancer survivors after cancer treatments: A systematic review and meta-analysis. *Cancer nursing*, 43(3), E132.
18. Kim, G.M., Kim, S.J., Song, S.K., Kim, H.R., Kang, B.D., Noh, S.H., et al. Prevalence and prognostic implications of psychological distress in patients with gastric cancer. *BMC Cancer*, 17(283). Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1186/s12885-017-3260-2>
19. Koyama, A., Matsuoka, H., Ohtake, Y., et al. (2016). Gender differences in cancer-related distress in Japan: a retrospective observation study. *BioPsychoSocial Med*, 10. Retrieved from <https://bpsmedicine.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13030-016-0062-8>
20. Lim, C.Y.S., Laidsaar-Powell, R.C., Young, J.M., Kao, S.C.H., Zhang, Y., & Butow, P. (2021). Colorectal cancer survivorship: A systematic review and thematic synthesis of qualitative research. *European Journal of Cancer Care*, 30(4), e13421.
21. Maguire, R., Kotronoulas, G., Simpson, & M., Paterson, C.A. (2015). systematic review of the supportive care needs of women living with and beyond cervical cancer. *Gynecologic oncology*, 136(3), 478–490.
22. Mehnert, A., Hartung, T.J., Friedrich, M., Vehling, S., Brahler, E., Harter, M., et al. (2018). One in two cancer patients is significantly distressed: prevalence and indicators of distress. *Psychooncology*, 27, 75–82. <https://doi.org/10.1002/pon.4464>
23. Mols, F., Schoormans, D., de Hingh, I., Oerlemans, S., & Husson, O. (2018). Symptoms of anxiety and depression among colorectal cancer survivors from the population-based, longitudinal PROFILES Registry: Prevalence, predictors, and impact on quality of life. *Cancer*, 124(12), 2621–2628.
24. Mosher, C., & Danoff-Burg, S.A. (2005). Review of Age Differences in Psychological Adjustment to Breast Cancer. *Journal of Psychosocial Oncology*, 23, 101–114.
25. SEER Cancer Statistics Review 1975 – 2005. (2008). *National Cancer Institute*. Bethesda, MD.
26. NCCN. (2020). *Дистрес під час лікування раку*. Retrieved from <https://www.nccn.org/patients/guidelines/content/PDF/Distress-uk-patient.pdf>
27. Obispo-Portero, B., Cruz-Castellanos, P., Jiménez-Fonseca, P., et al. (2020). Anxiety and depression in patients with advanced cancer during the COVID-19 pandemic. *Support Care Cancer*, 30, 3363–3370. <https://doi.org/10.1007/s00520-021-06789-3>
28. Peng, Y.N., Huang, M.L., & Kao, C. H. (2019). Prevalence of depression and anxiety in colorectal cancer patients: a literature review. *International journal of environmental research and public health*, 16(3), 411.
29. Pitman, A., Suleman, S., Hyde, N., & Hodgkiss, A. (2018). Depression and anxiety in patients with cancer. *BMJ*, 361, k1415. <https://doi.org/10.1136/bmj.k1415>
30. Reese J. B., Handorf E., Haythornthwaite J. A. Sexual quality of life, body image distress, and psychosocial outcomes in colorectal cancer: a longitudinal study. *Supportive Care in Cancer*, 2018, 26, 3431-3440.
31. Schnittker, J. (2005). Chronic Illness and Depressive Symptoms in Late Life. *Social Science and Medicine*, 60, 13–23.
32. Tamura, S., Suzuki, K., Ito, Y., & Fukawa, A. (2021). Factor related to the resilience and mental health of adult cancer patients: a systematic review. *Support Care Cancer*, 29, 3471–3486. <https://doi.org/10.1007/s00520-020-05943-7>.
33. Taniguchi, K., Akechi, T., Suzuki, S., Mihara, M., & Uchitomi, Y. (2003). Lack of marital support and poor psychological responses in male cancer patients. *Supportive Care in Cancer*, 11, 604–610.
34. TNM Classification of Malignant Tumours. (2009). (7th edition). L. Sobin, M. Gospodarowicz, Ch. Wittekind (Eds.). West Sussex : Wiley Blackwell, A John Wiley & Sons.
35. Vyas, A., Babcock, Z., & Kogut, S. (2017). Impact of depression treatment on health-related quality of life among adults with cancer and depression: a population-level analysis. *J Cancer Surviv*, 11(5), 624–633.



## **GENDER DIFFERENCES IN PSYCHOLOGICAL DISTRESS OF PEOPLE FACING ONCOLOGICAL DIAGNOSIS**

**Lesia Volnova**

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of  
Psychosomatics and Psychological Rehabilitation

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine

9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

[volnova1979@ukr.net](mailto:volnova1979@ukr.net), <https://orcid.org/0000-0002-9647-8214>

### **Abstract**

**Objective.** The article reflects the results of a theoretical review of the issue of gender differences in the perception of a person's own cancer diagnosis in domestic and foreign scientific publications. Conducting a detailed scientific and theoretical substantiation of gender differences in the psychological distress of people who have faced an oncological diagnosis will be useful for the development of appropriate psychological intervention programs to reduce the distress of cancer patients. **Methods.** The research include a comprehensive analysis of information on gender differences in psychological distress of the persons who faced an oncological diagnosis. A systematic review and generalization of data presented by a number of Ukrainian and foreign studies on the psychological state of cancer patients were used. **Results.** The results proved that the patients faced with an oncological diagnosis show a significant level of psychological distress both during diagnosis and treatment, as well as at the stage of cancer remission. We found a certain relationship between clinical and demographic characteristics. Thus, there is a correlation between the younger age of patients and a higher level of psychological distress when diagnosed with cancer. The level of distress varies in different groups of patients. Particulary, it is usually higher in those with the last stage. Some researchers have looked at specific aspects of cancer distress using the Impact of Events Scale (IES), and their findings indicate gender differences in the psychological response to cancer. The researchers also found that body appearance is determined as a great factor in the development of psychological distress. The higher distress is associated with surgical scars, weight loss, baldness, and the presence of other noticeable consequences of treatment, for example, ostomy bags in operated patients with colorectal cancer. This makes patients more prone to internal instability and provokes the development of isolation from the social environment. Gender differences in the response to cancer indicate that the response of men and women may vary, particularly in terms of the level of psychological distress and emotional responses to cancer. Women with cancer may experience greater isolation and difficulty coping with family and financial problems than men. **Conclusions.** Based on the results obtained, it was found that psychological distress in patients with oncological diagnoses is a well-known psychological problem. Gender, as well as demographic and clinical characteristics, appeared to be important in determining the level of distress: younger women, as well as those facing more serious stages of cancer or having multiple diagnoses, are usually prone to a greater emotional reaction. The results obtained indicate the need to take into account the gender and individual characteristics of patients when developing support in psycho-oncology practice.

**Keywords:** gender differences, psychological distress, cancer diagnosis, personal characteristics of cancer patients, psycho-oncology.

*Подано 29.12.2023*

*Рекомендовано до друку 09.01.2024*

## ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В СТРУКТУРІ ПСИХОЛОГІЧНИХ СТРАТЕГІЙ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ: АНАЛІЗ СТАТЕВИХ ВІДМІННОСТЕЙ

**Анна Зінченко**

кандидат психологічних наук, доцент,  
доцент кафедри соціальної психології  
Український державний університет імені Михайла Драгоманова  
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9  
[zinchenko\\_2006@ukr.net](mailto:zinchenko_2006@ukr.net), <https://orcid.org/0000-0002-5291-4088>

**Яна Русенкевич**

аспірантка кафедри соціальної психології  
Український державний університет імені Михайла Драгоманова  
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9  
[allaayza69@ukr.net](mailto:allaayza69@ukr.net), <https://orcid.org/0000-0001-6940-5361>

### Анотація

Стаття присвячена аналізу ціннісних орієнтацій української молоді, що є структурним компонентом психологічних стратегій життєдіяльності особистості. Стратегія життєдіяльності визначається як цілісна, динамічна система, що включає часову перспективу, суб'єктивну базу цінностей, смислів, переконань, ставлень особистості до себе, до світу, соціуму, згідно яких будуються та реалізуються цілі й плани, долаються протиріччя та перешкоди, оцінюються результати. Сензитивним етапом для утворення ціннісних орієнтацій як стійких елементів життєвої перспективи визнано старший юнацький вік. *Результати.* В системі ціннісних орієнтацій студентської молоді перші три позиції у хлопців займають цінності «щасливе сімейне життя», «здоров'я» та «свобода, як незалежність у вчинках та діях». У дівчат у рейтингу цінностей очолюють «любов», «щасливе сімейне життя» та «здоров'я». Проте, саме ці потреби та цінності виявились фрустрованими, оскільки їх бажаність перевищує можливість доступності як у хлопців, так і у дівчат, що спричиняє внутрішні конфлікти. Протилежна тенденція спостерігається у групі цінностей, що посіли останні місця у рейтингу: «активне діяльне життя», «краса природи та мистецтва», які є доступними, але не бажаними сферами також для представників обох статей. Ця тенденція створює умови появи внутрішнього вакууму, порожнечі, спустошеності. Було виявлено, що досліджувані студенти (незалежно від статі) з високим рівнем неузгодженості у ціннісно-смісловій сфері більш песимістично споглядають у майбутнє, ніж ті, у яких узгодженість між цінностями та досягненнями більш збалансована. В цілому, ціннісні орієнтації у пізньому юнацькому віці ще залишаються недостатньо сформованими, причому у хлопців ця особливість виражена дещо більше, ніж у дівчат. Розробка та впровадження стратегій психологічної допомоги, спрямованої на підвищення рівня узгодженості обраних цінностей із досягненнями особистості у відповідній сфері є перспективним напрямком продовження роботи. Також, подальшого вивчення потребує пошук особистісних детермінант дисбалансу у ціннісно-смісловій сфері юнаків та юнок.

**Ключові слова:** молодь пізнього юнацького віку, психологічні стратегії життєдіяльності особистості, ціннісні орієнтації, цінності, доступності, внутрішній конфлікт, внутрішній вакуум.

### Вступ

Ціннісні орієнтації, будучи одним із найважливіших елементів структури особистості, є системоутворюючим компонентом для побудови особистістю життєвих стратегій, які визначають не лише якість сьогодення людини, а й прокладають увесь життєвий шлях особистості. Світові події, війна в Україні, швидкий розвиток штучного інтелекту демонструють стрімкі перетворення, що, безумовно, змінюють масову та особистісну свідомість. У реаліях сьогодення активізація процесів усвідомлення молоддю власних стратегій життєдіяльності стає життєстверджуючим завданням, вирішення якого задає можливості особистості відчувати себе творцем свого життя. Часи війни показують, що не лише свого, а й країни в цілому.

Проблематика психологічних стратегій особистості як суб'єкта життєдіяльності розглядається у психології доволі різнопланово. Водночас огляд напрацювань зарубіжних (А. Адлер, Е. Берн, Е. Еріксон, Ж. Піаже, В. Франкл, Е. Фромм, К.Г. Юнг та ін.) та сучасних українських (Титаренко 2007; Сохань, 2010; Мілютіна, 2012; Помиткіна, 2014; Гріньова, 2018 й ін.) науковців дозволяє оцінити метапогляд на даний феномен як на план життєвої перспективи, що регулює розгортання життєвого шляху людини в задоволенні потреб у відповідності до ціннісних орієнтирів. У структурі стратегій життєдіяльності особистості, проміж інших, майже завжди фігурують часовий вимір життєвого шляху та ціннісно-смысловий, кожний з яких набуває свого деталізованого ракурсу в залежності від авторського погляду.

У попередніх наших публікаціях (Русенкевич, Зінченко, 2023) ми вже відмічали, що ядром стратегії життєдіяльності людини виступають її цінності, смисли, переконання. Саме вони визначають вектор спрямованості активності людини у вибудові життєвого шляху. У цій публікації наша увага буде приділена цінностям та ціннісним орієнтаціям особистості у пізньому юнацькому віці.

Варто відмітити, що ми розділяємо позицію тих науковців, які розрізняють поняття «цінність» та «ціннісна орієнтація». *Цінності* є утворенням самосвідомості, що пов'язані зі сферою потреб особистості, її мотивами, переживаннями. На думку М. Боришевського, цінності відбивають ставлення суб'єкта до матеріальної та духовної спадщини людської діяльності. Л. Долинська та Н. Максимчук цінності розглядають як форму відношень між суб'єктом та об'єктом, коли суб'єкт свідомо визнає ціннісні якості об'єкта. Цінності виступають орієнтирами формування світогляду людини, її духовного світу (Матяж, Березянська, 2013). Будучи репрезентовані у свідомості людини згідно сфери її потреб, вони стають регулятором самоактивності (Долинська, Максимчук, 2008).

*Ціннісні орієнтації* – більш складне утворення, що «вбирає в себе рівні та форми взаємодії суспільного і індивідуального в особистості, специфічні форми усвідомлення особистістю оточуючого світу, свого минулого, теперішнього й майбутнього, а також сутності свого власного «Я»» (Долинська, Максимчук, 2008: 14). Вони формуються в ході соціалізації особистості внаслідок проникнення суспільної інформації в її індивідуально-психологічний світ (Матяж, Березянська, 2013).

Науковці, досліджуючи життєві стратегії, вказують, що потреба у їх визначенні, корекції чи зміні, актуалізується у кризові періоди життя людини (Романюк, 2004; Ручка, 2011; Мілютіна, 2012; Помиткіна, 2014). Одним з таких періодів є пізній юнацький вік (з 18 до 25 років), коли професійне та особистісне самовизначення кристалізується та/або піддається критичному переосмисленню, що неминуче зачіпає екзистенціальні питання формування образу «Я» у майбутньому й шляхів його реалізації. Пізня юність характеризується завершенням попереднього самовизначення та переходом до самореалізації. Тому саме цей вік є сензитивним для утворення ціннісної орієнтації як стійкого елемента життєвої перспективи (Долинська, Максимчук, 2008).

За нашим припущенням, стратегії життєдіяльності у пізньому юнацькому віці не в останню чергу формуються під впливом гендерного чинника. Під гендерними особливостями стратегій життєдіяльності ми розуміємо специфічні уявлення, цінності, моделі поведінки, активність особистості у вибудові та реалізації образу свого майбутнього, планів на життя, що зумовлені з одного боку особистими уявленнями людини про себе, свою роль у різних сферах життя (сімейній, громадській, професійній), а з іншого – соціально-культурними гендерними стереотипами та нормами. Одним з операційних показників особливостей формування стратегій життєдіяльності у пізньому юнацькому віці ми обрали ціннісні орієнтації, що мають спонукальну силу у реалізації життєвих цілей та планів хлопців та дівчат, прагнучи виявити схожості та відмінності за статевою ознакою.

Отже, стаття представляє результати дослідження ціннісних орієнтацій, цінностей і досягнень юнаків та юнок. На нашу думку, саме їх узгодженість визначає спрямованість й активність особистості у побудові ефективних стратегій життєдіяльності. Оскільки індивідуальна життєтворчість кожного українця сьогодні визначає майбутнє країни на рівні виживання, збереження нації, постановка цих питань є вельми актуальною. Водночас, означений аспект питання є маловивченим у науковому просторі, що й спонукало нас визначити мету та завдання цього етапу дослідження.

**Метою** статті є висвітлення результатів емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій та рівня співвідношення цінності та доступності у різних сферах життя українських юнаків та дівчат. **Завдання** дослідження: 1) здійснити оцінку ціннісних орієнтацій студентської молоді; 2) виявити наявність дисбалансу між цінностями та доступністю у різних життєвих сферах особистості; 3) зробити статовий порівняльний аналіз отриманих результатів.

### Методи дослідження

У дослідженні здійснено теоретичний аналіз наукових джерел, використано емпіричні та статистичні методи.

Зокрема, застосовано методика «Рівень співвідношення цінності та доступності в різних життєвих сферах» О. Фанталової (у модифікації Субашкевич, 2015) та проєктивний тест егоцентричних асоціацій, побудований за принципом методики «Незавершені речення» (Атаманчук, 2017). Аналіз результатів відбувався шляхом систематизації та диференціації отриманих даних. Статистична обробка виконана за допомогою t-критерію Ст'юдента.

Методика «Рівень співвідношення цінності та доступності в різних життєвих сферах» (РСЦД) побудована таким чином, щоб шляхом попарних виборів отримати більш-менш об'єктивне уявлення про переваги тих чи інших для особистості цінностей та досягнень. Ці психологічні параметри презентують дві площини свідомості: усвідомлення провідних життєвих цінностей, особистісних смислів, віддалених життєвих цілей, і площиною того, що



є безпосередньо доступним, легкодосяжним. В залежності від характеру співвідношення між значимістю цінності та досягненнями в цій сфері виділяються три типи внутрішніх станів: «внутрішній конфлікт» (ВК) – коли значущість цінності перевищує досягнення, «внутрішній вакуум» (ВВ) – коли у житті має місце надмірна присутність того, до чого відсутній інтерес у особи, та «нейтральна зона» (НЗ) – що презентує відсутність протиріч та внутрішньої дисгармонії між бажаним та реально доступним. Збіг цінності та доступності ( $-3 < Ц-Д < +3$ ; або  $Ц=Д$ ) демонструє відсутність внутрішньої дисгармонії у відповідних сферах життя особистості. Це спокійний стан, коли значущі потреби повністю або частково задоволені, а цінності реалізовані (НЗ). Інтегральний показник методики РСЦД (індекс  $R_{ц-д}$ ) демонструє розбіжності у сфері ціннісно-сміслових утворень особистості між тим, що *хочу*, і тим що *маю*, між *хочу* та *можу*. Вираховується індекс розходження цінність – доступність (Ц–Д) за формулою:  $R_{ц-д} = \sum BK + \sum BV + \sum HZ$ , що представляє собою суму розбіжностей між вищезазначеними станами (Субашкевич, 2015). Окрім того, методика дозволяє вирахувати та порівняти ієрархію цінностей, виявивши таким чином, ціннісні орієнтації досліджуваних.

Методика «Незавершені речення» відноситься до групи проєктивних вербальних методів, що дозволяють отримати діагностичний матеріал із більш глибоких пластів свідомості респондентів, виявити широкий спектр ставлень, установок, переконань особистості, не обмежених питаннями стандартизованих тестів. Нами був використаний варіант тесту егоцентричних асоціацій, оскільки незавершені речення в ньому стосувались ставлення особистості до минулого, майбутнього, поведінки у складних життєвих ситуаціях тощо, що відповідають структурі життєвих стратегій особистості. Наприклад, «Кілька років тому ...», «Найважливіше те, що ...», «Майбутнє...», «Справжня проблема в тому, що ...», «Прийде той день, коли ...», «Ніколи ...», «Навряд чи можливо, що ...», «Насправді...», «Років через дванадцять ...», «Якщо...», «До цієї пори», «У минулому ...» й інші.

У дослідженні брали участь студенти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Загальна вибірка склала 118 осіб віком від 20 до 25 років, серед яких 66 дівчат та 52 хлопців.

### Результати та дискусії

Узагальнення існуючих теоретичних даних дозволило нам зробити висновок, що *стратегія життєдіяльності* є цілісною динамічною системою, яка визначена часовим простором минулого, теперішнього і майбутнього, включає суб'єктивну базу цінностей, смислів, переконань, ставлень особистості до себе, до світу, соціуму, згідно яких будуються та реалізуються цілі, плани, долаються протиріччя й перешкоди, оцінюються результати (Русенкевич, Зінченко, 2023). Вона передбачає здатність особистості усвідомлювати зовнішні та внутрішні протиріччя й перешкоди і, при необхідності, створювати особливі смисли, умови, засоби втілення бажаного. Нами було висунуте припущення, що стратегії життєдіяльності формуються під впливом узгодженості між цінностями особистості та досягненнями у цих сферах. Така узгодженість визначає як задоволеність людиною власним життєтворенням, так і динаміку самоактивності особистості у прагненні долати перешкоди на шляху досягнень бажаного.

У таблиці 1 показано ієрархію цінностей у хлопців та дівчат (табл.1), представлених кількісно у середніх значеннях.

Таблиця 1

## Ціннісні орієнтації молоді у пізньому юнацькому віці

N=118

Перелік цінностей	Юнаки (n=52)		Дівчата (n=66)	
	сер. бал	ранг	сер. бал	ранг
1. Активне, діяльне життя	2,8	10	3,2	11
2. Здоров'я (фізичне і психічне)	8	2	7,2	3
3. Цікава робота	4,5	7	4,9	7
4. Краса природи і мистецтва	1,3	12	2,2	12
5. Любов	6,7	4	7,4	1
6. Матеріально-забезпечене життя	6,5	5	5,4	6
7. Наявність хороших і вірних друзів	6,2	6	5,6	4
8. Справедливість	4,1	9	3,8	10
9. Пізнання	4,4	8	5,5	5
10. Свобода як незалежність у вчинках і діях	7,4	3	4,8	8
11. Щасливе сімейне життя	8,4	1	7,3	2
12. Творчість	2,5	11	3,9	9

Отже, на перших трьох позиціях у хлопців знаходяться такі цінності, як «щасливе сімейне життя» (1), «здоров'я» (2) та «свобода як незалежність у вчинках та діях» (3). У дівчат у рейтингу цінностей лідирують «любов» (1), «щасливе сімейне життя» (2) та «здоров'я» (3). Те, що здоров'я, сім'я є значущими сферами життя молоді, що займають перші позиції у рейтингах ціннісних орієнтацій, підтверджено й іншими дослідженнями (Ручка, 2011; Кобильнік, Каткова, 2014; Дмитрук, Падалка & ін. 2016; «Молодь України», 2017).

Досить несподіваним, як на нашу думку, виявилась розбіжність між показниками рейтингу «щасливе сімейне життя» у юнаків та юнок, який для хлопців виявився кількісно більшим (8,4 б. та 7,3 б. відповідно) і зайняв перше місце в ієрархії. Водночас цінність любові у житті постала на першу позицію у дівчат (7,4 б.), а у хлопців її пріоритети на четвертій сходинці рейтингу (6,7 б.). Цей факт входить у протиріччя з існуючим гендерним стереотипом, що сім'я є більше важливою для жінок, ніж для чоловіків, яким достатньо романтичних стосунків у цьому віці, і вони не спішать створювати сім'ю. Можна було б зробити висновок, що така динаміка є гендерною ознакою європейської інтеграції, яка активно триває в Україні, і, так чи інакше, привносить свої культуральні соціодизайни, де сучасна молода жінка віддає багато часу та зусиль на кар'єрне зростання, відкладаючи початок створення сім'ї та народження дітей вже після 25 або й 30 років. Проте факт, що «цікава робота» (7) та «матеріально-забезпечене життя» (6) також не домінують у ієрархії цінностей юних українок, спростовує таку гіпотезу. Причиною таких переваг можуть бути зростання плюралізації сімейних відносин (так званих цивільних шлюбів і партнерських відносин), криза самої системи інституту сім'ї та батьківства (де попри декларування європейського вектору спрямованості реформ, сімейна політика в Україні залишається в руслі традиційної патріархальної моделі («Гендерна рівність та розвиток», 2016)), виклики повномасштабної війни, що триває в Україні, тощо. Уточнення таких припущень потребує продовження наших розвідок.

Суттєві розбіжності у ціннісних пріоритетах хлопців і дівчат виявлено у ставленні до свободи як незалежності у вчинках та діях: для юнаків ця цінність займає третє місце в рейтингу (7,4 б.), а у дівчат посіла лише восьму сходинку (4,8 б.). Відрізняються також позиції значущості пізнання, яке у дівчат знаходиться на п'ятому місці (5,5 б.), а у юнаків аж на восьмому (4,4 б.).

Той факт, що досліджувана вибірка складалась зі студентської молоді, зниження пізнавальної цінності як бажаної, тобто цінності-цілі, знову ж таки залишає питання причинності такої тенденції. Найменше відмінностей у орієнтирах хлопців та дівчат помічено за такими цінностями, як: «матеріально забезпечене життя» (6 та 5 місце у рейтингу і, відповідно, 6,5 б. та 5,4 б.), «цікава робота» (7 місце в обох вибірках, 4,5 б. та 4,9 б.), «справедливість» (9 та 10 позиція, 4,1 б. та 3,8 б.), «наявність хороших і вірних друзів» (4 та 6 позиції, 6,2 б. та 5,6 б.). До речі, окрім «справедливості», саме ці цінності мають проміжні, середні значення у рейтингу. Найменшими ціннісними перевагами представники обох статей наділяють такі показники, як «творчість» (11 та 9 позиції, 2,5 б. та 3,9 б.) та «краса природи і мистецтва» (12 місце у рейтингу в обох вибірках, 1,3 б. та 2,2 б. відповідно). Ці результати збігаються і з іншими даними, представленими, зокрема в роботі Л. Кобильнік та Т. Каткової (Кобильнік & Каткова, 2014).

Порівняння середніх показників та індекс розбіжностей (R) цінностей і доступності у юнаків і дівчат відтворено у таблиці 2.

*Таблиця 2*

**Порівняння цінностей та доступності у юнаків та дівчат**

N=118

Список цінностей	Юнаки (n=52)			Дівчата (n=66)		
	Ц	Д	R <sub>юн.</sub>	Ц	Д	R <sub>дівч.</sub>
1. Активне, діяльне життя	2,8	6,6	-3,8	3,2	6,2	-3,0
2. Здоров'я (фізичне і психічне)	8,0	5,9	2,1	7,2	4,1	3,0
3. Цікава робота	4,5	3,8	0,7	4,9	4,7	0,2
4. Краса природи і мистецтва	1,3	5,9	-4,6	2,2	4,5	-2,3
5. Любов	6,7	5,1	1,6	7,3	3,8	3,5
6. Матеріально-забезпечене життя	6,5	4,9	1,9	5,4	3,9	1,5
7. Наявність хороших і вірних друзів	6,2	4,2	2	5,5	5,4	0,1
8. Справедливість	4,1	5,2	-1,1	3,8	5,6	-1,8
9. Пізнання	4,4	7,1	-2,7	5,4	7,4	-2,0
10. Свобода як незалежність у вчинках і діях	7,4	5,2	2,2	4,8	4,5	0,3
11. Щасливе сімейне життя	8,4	5,8	2,6	7,3	4,4	2,9
12. Творчість	2,5	5,5	-3,0	3,9	6,4	-2,5

*Умовні позначення:* Ц – середній показник цінностей; Д – середній показник доступності; R – індекс розбіжностей у вибірці юнаків (R<sub>юн.</sub>) та дівчат R<sub>дівч.</sub>

Аналіз середніх показників у двох вибірках засвідчив наявність внутрішнього вакууму у групі юнаків за такими цінностями, як «активне діяльне життя» (R=-3,8, достовірність відмінності p<0,01 за t-критерієм Ст'юдента) та «краса природи та мистецтва» (R=-4,6, достовірність відмінності p<0,01). У дівчат внутрішній вакуум (ВВ) виявлено у сфері

«активність та діяльне життя» ( $R=-3,0$ , достовірність відмінності  $p<0,01$ ), а внутрішні конфлікти (ВК) мають місце у сфері «любов» ( $R=3,5$ , достовірність відмінності  $p<0,01$ ), «здоров'я» ( $R=3$ , достовірність відмінності  $p<0,01$ ), «щасливе сімейне життя» ( $R=2,9$ , достовірність відмінності  $p<0,01$ ), тобто їх потреби та цінності у сфері любові, мати щасливе сімейне життя та здоров'я явно фрустровані, оскільки бажаність перевищує можливість доступності.

Відповідь на питання щодо зниження цінності пізнання (навчальної діяльності) як у юнаків, так і у дівчат, частково знаходимо у результатах його доступності: у обох вибірках воно перевищує цінність ( $R=-2,7$  та  $R=-2,0$  відповідно), наближаючись до зони ВВ, що може бути сигналом перенасиченості, можливо втоми і накопичення внутрішньої пустоти.

Позиція юнаків обирати у пріоритет «щасливе сімейне життя», залишаючи позаду такі властиві цьому віку цінності, як дружба, закоханість, прагнення досягти матеріального благополуччя (Гріньова, 2018), на нашу думку, може бути симптомом вікової кризи, що скоріше вказує на розгубленість та невизначеність, ніж на дійсно зміну пріоритетів. Це підтверджує і значуща розбіжність між бажаною свободою, незалежністю у вчинках і діях, та можливістю її досягти у групі юнаків.

Найбільш нейтральними зонами, зі збалансованим рівнем бажаного й доступного, для хлопців виявились цінності «цікава робота» ( $R=0,7$ ) та «справедливість» ( $R=-1,1$ ), а для дівчат «свобода та незалежність у вчинках та діях» ( $R=0,3$ ), також «цікава робота» ( $R=0,2$ ) та «наявність хороших і вірних друзів» ( $R=0,1$ ). В цілому, судячи з індексу розбіжностей, що наближений до нуля, дівчата мають більше нейтральних зон, а отже і менше внутрішніх конфліктів, ніж юнаки.

Нажаль, варто відмітити, що ті цінності, що зайняли у рейтингу досліджуваних перші позиції («здоров'я», «щасливе сімейне життя», «любов», «свобода як незалежність»), не виявились достатньо доступними для студентів, тоді як ті, що, мали статус неважливих («активне, діяльне життя», «краса природи та мистецтва», «творчість»), навпаки, позначились легкодосяжними. І ця тенденція має місце і серед юнаків, і серед дівчат.

Оцінка розходжень між цінностями та досягненнями (вираховується за індексом  $R_{ц-д}$ ) дозволила виділити рівні узгодженості у ціннісно-смысловій сфері досліджуваних пізнього юнацького віку та виявити відсоток тих респондентів, для кого існує проблема усвідомлення власних життєвих орієнтирів та спрямувань, що, безумовно, буде впливати на формування їх життєвих стратегій (таблиця 3).

Таблиця 3

**Розподіл досліджуваних за рівнями узгодженості в системі ціннісних орієнтацій**

Рівні узгодженості	Юнаки (n=52)		Дівчата (n=66)	
	Абс. к-ть	%	Абс. к-ть	%
Високий	19	36,5	23	34,8
Середній	17	32,6	26	39,3
Низький	16	30,7	17	25,7

Цей показник є важливим в структурі життєвих стратегій особистості, оскільки демонструє характер внутрішнього благополуччя, душевного спокою, можливість самореалізації свого «Я». Виявилось, що серед юнаків високий рівень узгодженості ціннісної сфери мають 36,5% респондентів, а серед дівчат – 34,8%, тобто приблизно в однаковому



співвідношенні. Водночас низький рівень гармонії в цілях та досягненнях більше властивий юнакам, ніж юнкам (30,7% та 25,7% відповідно). Середній рівень узгодженості виявлено у 32,6% хлопців та у 39,3% дівчат.

Контент-аналіз методики «Незавершене речення» дозволив дещо поглибити уявлення про стан юнаків та юнок з різними рівнями узгодженості ціннісно-сміслової сфери і подивитись, чи впливає неузгодженість на ставлення студентів до свого майбутнього. Виявилось, що дійсно, студенти з високим рівнем неузгодженості дають більш песимістичні реакції на продовження запропонованих речень, ніж студенти із збалансованим рівнем цінностей та досягнень. Причому цей чинник однаково вплинув і на юнаків, і на дівчат при виборі вербальних реакцій на початок фраз у методиці. Наприклад, для цієї групи хлопців характерними є такі доповнення: «Майбутнє... наразі невідоме», «Умова для настання... покращення ще не настала», «Років так через дванадцять... невідомо що буде», «Чим довше... тим гірше», «Прийде такий день..., коли не знаю, що робити», «У складній ситуації... шукай допомогу» і тому подібні. Подібна тенденція має місце і у вибірці дівчат: «Майбутнє... десь за горами», «Майбутнє... незрозуміле», «Років через дванадцять... неясно як буде», «У складній ситуації... найлегше заплакати», «Насправді... все дуже важко», «Насправді... я втомилась», «Насправді... життя тяжке» тощо.

У досліджуваних хлопців зі збалансованим (тобто високим) рівнем узгодженості більше звучить віри та оптимізму щодо майбутнього: «У складній ситуації... ніколи не здавайся», «Незважаючи на те..., що ситуація складна, життя продовжується», «Насправді... все й не так погано», «Найкраще... попереду», «Прийде такий день..., коли ми переможемо» «У складній ситуації... – дій», «Майбутнє... попереду», «Років так через дванадцять ...буде щось нове», «Через рік...все буде набагато краще», «У складній ситуації... головне не здаватись» та подібні. Теж саме спостерігається і у дівчат: «У складній ситуації... головне не впадати в паніку», «Через рік ...буде більше можливостей», «Років так через дванадцять... я буду успішнішою ніж зараз і матиму щасливу сім'ю», «З недавнього часу... я розумію, що проживаю те життя про яке мріяла», «Років так через дванадцять... у мене буде «Порш»», «Найкраще... буде попереду» тощо.

### **Висновки**

Отримані результати підтверджують наше передбачення, що існують певні, хоч і незначні, статеві відмінності у ціннісних орієнтирах українських хлопців та дівчат, які дещо змінюють гендерні стереотипи минулого та промальовують нові тенденції. Зокрема, вибір дівчатами романтичних стосунків у більшій пріоритетності над потребою мати щасливу сім'ю, і, водночас, низький рівень бажань мати цікаву роботу та матеріальне благополуччя говорить про тенденцію спрямовувати свою активність на себе, своє здоров'я, особисте життя. Несподіваною виявилась потреба хлопців у створенні сім'ї в більшій мірі, ніж задовольнятися просто романтичними стосунками. Почасти, це може бути відголоском сучасного воєнного стану в країні, коли мобілізаційний вік призову юнаків як раз припадає на час завершення цього вікового періоду.

Статевий аналіз отриманих результатів показав, що у майже ніж третини юнаків (30,7%) та у більше ніж чверті дівчат (25,7%) має місце низький рівень узгодженості між цінностями та доступностями, що проявляється у дисбалансі між «хочу» та «можу», або «хочу» і «є». Зсув балансу у бік «хочу» але «не можу» чи «не маю» формує внутрішньо-особистісний конфлікт, якщо баланс зміщується у протилежний бік – з'являється місце для відчуття порожнечі, зниження мотивації, самоактивності. Найбільше конфліктне

навантаженням для юнаків мають цінності «щасливе сімейне життя» та «здоров'я», а для юнок «любов», «щасливе сімейне життя» і також «здоров'я». Найнижче і хлопці, і дівчата оцінили сфери «творчість», «активне, діяльне життя» та «краса природи і мистецтва». І саме в них найбільше створюється місця для появи вакууму та спустошеності. Тобто, спостерігається тенденція, що те, що є бажаним, є одночасно малодоступним, а те, чого надлишок, те не є бажаним.

Неузгодженість між обраними цінностями та досягненнями в цій сфері життєдіяльності безвідносно до соціальної ролі юної особистості зумовлює складнощі у побудові життєвих стратегій, постає чинником зниження оптимізму щодо майбутнього, а тому потребує корекційного, формувального впливу. Виявлення особистісних детермінант неузгодженості в ціннісно-смысловій сфері юнаків та дівчат, має стати основою подальших розробок у обраній темі.

### Література

1. Атаманчук, Н.М. (2017). *Практикум із загальної психології*. Полтава: Видавництво «Сімон».
2. Боришевський, М.Й. (2003). Ціннісні орієнтації в особистісному становленні сучасної молоді. *Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*, V(5), 34–42 .
3. *Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України*. (2016). Київ : Видавництво «Заповіт».
4. Грінцова, О.М. (2018). Психологія проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку (Дис. доктора психол. наук). Київ.
5. Дмитрук, Н., Падалка, Г., Кіреєв, С. & ін. (2016). *Цінності української молоді. Результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді*. Режим доступу: [https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna\\_dijalnist/Sociologichni\\_doslidzhennia/zvit-doslidjennya-2016.pdf](https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/Sociologichni_doslidzhennia/zvit-doslidjennya-2016.pdf)
6. Долинська, Л.В., & Максимчук, Н.П. (2008). *Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя*. (Навчальний посібник для студентів ВНЗ). Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В.
7. Кобильник, Л.М., & Каткова Т.А. (2014). Ціннісне самовизначення особистості в сучасному освітньому просторі. *Проблеми сучасної психології*, 24, 361–373.
8. Матяж, С.В. & Березянська, А.О. (2013). Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Соціологія, 225(213), 27–30.
9. Мілютіна, К.Л. (2012). *Траєкторії життєвого шляху особистості в динамічному середовищі* (Монографія). Ніжин : ТОВ «Видавництво «АспектПоліграф».
10. *Молодь України – 2017*. (2017). Результати соціологічного дослідження. Тернопіль : ТОВ «Терно-граф».
11. Помиткіна, Л.В. (2014). Вікові особливості прийняття стратегічних життєвих рішень у пізній юності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 12. Психологічні науки, 45(69), 145–151.
12. Романюк, Л. В. (2004). Психологічні чинники розвитку ціннісних орієнтацій студентської молоді. (Дис. канд. психол. наук). Київ.
13. Русенкевич, Я.І., Зінченко, А.В. (2023). Психологічні стратегії життєдіяльності особистості: теоретичний аналіз проблеми. *Журнал сучасної психології. Науковий журнал. Запорізький національний університет, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, 3(30), 30–38. Видавничий дім «Гельветика»
14. Субашкевич, І. (2015). Модифікація методики О. Фанталової «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах». *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 4-5, 77–86. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo\\_2015\\_4-5\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo_2015_4-5_10) .
15. Титаренко, Т.М. (2007). Життєві завдання особистості як соціально-психологічний чинник моделювання майбутнього. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 6(19), 304–311.

16. Ямницький, О.В. (2013). Ціннісні орієнтації в життєдіяльності особистості. *Науковий вісник ПНПУ імені К.Д. Ушинського*, 7-8, 116–121.

### References

1. Atamanchuk, N. M. (2017). *Praktykum iz zahalnoi psykholohii [Workshop on general psychology]*. Poltava: Vydavnytstvo «Simon».
2. Boryshevskiy, M.I. (2003). Tsinnisni oriientatsii v osobystisnomu stanovlenni suchasnoi molodi [Value orientations in the personal development of modern youth.] *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii. Zbirnik naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H.S. Kostyuka APN Ukrainy – Problems of general and pedagogical psychology. Collection of scientific works of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the APN of Ukraine, V(5)*, 34–42 [in Ukrainian].
3. *Henderna rivnist i rozvytok: pohliad u konteksti yevropeiskoi stratehii Ukrainy. [Gender equality and development: a view in the context of Ukraine's European strategy]*. (2016). Kyiv : Vydavnytstvo «Zapovit» [in Ukrainian].
4. Hrinova, O.M. (2018). Psykholohiia proektuvannia zhyttievoho shliakhu osobystistiunatskoho viku [Psychology of designing the life path of a youthful personality]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Dmytruk, N., Padalka, H., Kireiev, S. & in. (2016). *Tsinnosti ukrainskoi molodi. Rezultaty reprezentatyvnoho sotsiologichnoho doslidzhennia stanovyshcha molodi. [Values of Ukrainian youth. Results of representative sociological study the situation of youth people]*. Retrieved from: [https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna\\_dijalnist/Sociologichni\\_doslidzhennia/zvit-doslidjennya-2016.pdf](https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/Sociologichni_doslidzhennia/zvit-doslidjennya-2016.pdf) [in Ukrainian].
6. Dolynska, L.V., & Maksymchuk, N.P. (2008). *Psykholohiia tsinnisnykh oriientatsii maibutnoho vchytelia. [Psychology of value orientation of the future teacher]*. Kamianets-Podilskiy : FOP Sysyn O.V. [in Ukrainian].
7. Kobylnik, L.M., & Katkova T.A. (2014). Tsinnisne samovyznachennia osobystosti v suchasnomu osvithnomu prostori [Value self- determination of the individual in the modern educational space]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, 24, 361–373 [in Ukrainian].
8. Matiazh, S.V. & Berezianska, A.O. (2013). Klasyfikatsiia tsinnosteii ta tsinnisnykh oriientatsii osobystosti. [Classification of values and value orientations of personality]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia». Seria: Sotsiologia – Scientific works of the Black Sea State University named after Peter Mohyla complex "Kyiv-Mohyla Academy". Series: Sociology*, 225(213), 27–30 [in Ukrainian].
9. Miliutina, K.L. (2012). *Traiektorii zhyttievoho shliakhu osobystosti v dynamichnomu seredovyshchi [The road of an individual's life path and in a dynamic environment]*. Nizhny : TOV «Vydavnytstvo «AspektPolihraf» [in Ukrainian].
10. Molod Ukrainy – 2017. (2017). *Rezultaty sotsiologichnoho doslidzhennia [The results of sociological research]*. Ternopil : TOV «Terno-hraf» [in Ukrainian].
11. Pomytkina, L.V. (2014). Vikovi osoblyvosti pryiniattia stratehichnykh zhyttievyykh rishen u piznii yunosti [Age – specific features of strategic life decision – making in late adolescence]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P.Drahomanova. Seria 12. Psihologichni nayki – Scientific journal of the NPU named after M.P. Drahomanova. Series 12. Psychological Sciences*, 45(69), 145–151 [in Ukrainian].
12. Romaniuk, L.V. (2004). Psykholohichni chynnyky rozvytku tsinnisnykh oriientatsii studentskoi molodi [Psychological factors in the development of value orientations during student youth]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Rysenkevych, Y.I., Zinchenko, A.V. (2023). Psykholohichni strategii zittiediyalnosti osobystosti : teoretychni analis problemy [Psychological strategies of life activity of a personality: theoretical analysis of the problem]. *Journal cychasnoi psykholohii. Naykovii journal. Zaporizhskii Nacionalnii Universitet, Instytut psykholohii imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukraine – Journal of modern psychology. Scientific journal. Zaporizhzhia National University. H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3(30), 30–38. Helvetica Publishing House [in Ukrainian].
14. Subashkevych, I. (2015). Modyfikatsiia metodyky O. Fantalovoi «Riven spivvidnoshennia «tsinnosti» i «dostupnosti» v riznykh zhyttievyykh sferakh» [The modification of O. Fantalova's methodology "The level of correlation between "value" and " affordability" in different life

- spheres"]. *Pedahohika i psykholojiia profesiinoi osvity – Pedagogy and psychology of professional education*, 4-5, 77–86. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo\\_2015\\_4-5\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo_2015_4-5_10) [in Ukrainian].
15. Tytarenko, T.M. (2007). Zhyttievi zavdannia osobystosti yak sotsialno-psykhologichnyi chynnyk modeliuvannya maibutnoho [Vital tasks of an individual as a socio-psychological factor in modelling the future]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykhologii – Scientific studies in social and political psychology*, 6(19), 304–311 [in Ukrainian].
16. Yamnytskyi, O.V. (2013). Tsinnisni oriantatsii v zhyttiediialnosti osobystosti. [Value orientations in the life of a person.] *Naukovyi visnyk PNPУ imeni K.D. Ushynskoho – K.D. Ushynskiy Scientific Bulletin of the PNPУ*, 7-8, 116–121 [in Ukrainian].

## VALUE ORIENTATIONS OF UKRAINIAN YOUTH IN THE STRUCTURE OF PSYCHOLOGICAL STRATEGIES OF LIFE:

### A GENDER ANALYSIS

**Anna Zinchenko**

PhD in Psychology, Associate Professor,  
Associate Professor of the Department of Social Psychology  
Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine  
9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601  
[zinchenko\\_2006@ukr.net](mailto:zinchenko_2006@ukr.net), <https://orcid.org/0000-0002-5291-4088>

**Yana Rycenkevich**

Postgraduate Student at the Department of Social Psychology  
Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine  
9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601  
[allaayza69@ukr.net](mailto:allaayza69@ukr.net), <https://orcid.org/0000-0001-6940-5361>

### Abstract

The article is focused on the analysis of value orientations of Ukrainian youth, which is a structural component of the psychological strategies of an individual's life. Life strategy is defined as a holistic, dynamic system that includes a time perspective, a subjective base of values, meanings, beliefs, attitudes of the individuals to themselves, to the world, society, according to which goals and plans are built and implemented, contradictions and obstacles are overcome, and results are evaluated. Senior adolescence is recognized as a sensitive stage for the formation of value orientations as stable elements of life perspective. The results. In the system of value orientations of student youth, the first three positions among boys are occupied by the values "happy family life", "health" and "freedom as independence in deeds and actions". For girls, "love", "happy family life" and "health" lead in the ranking of values. However, these particular needs and values turned out to be frustrating, as their desirability exceeds the possibility of accessibility for both boys and girls that causes internal conflicts. The opposite trend is observed in the group of values that took the last places in the rating: "active life", "beauty of nature and art", which are available, but not desirable spheres for representatives of both sexes. This tendency creates conditions for the emergence of an internal vacuum, emptiness, desolation. It was found that the students under study (regardless of gender) with a high level of inconsistency in the value-meaning sphere have a more pessimistic view of the future than those with a more balanced coherence between values and achievements. In general, value orientations in late adolescence still remain insufficiently formed, and this feature is somewhat more pronounced in boys than in girls. The development and implementation of psychological assistance strategies aimed at increasing the level of consistency of the chosen values with the individual's achievements in the relevant field is a promising area for further work. Also, the search for personal determinants of the imbalance in the value-meaning sphere of young men and women requires closer study.

**Keywords:** young people of late adolescence, psychological strategies of the individual's life activities, value orientations, values, accessibility, internal conflict, internal vacuum.

Подано 07.01.2024  
Рекомендовано до друку 15.01.2024



## УМОВИ РОЗВИТКУ ЖИТТЕСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

**Алла Коваленкова**

**Аспірантка кафедри психосоматики та психологічної реабілітації**

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9

[a.a.kovalenkova@npu.edu.ua](mailto:a.a.kovalenkova@npu.edu.ua), <https://orcid.org/0000-0003-4603-7506>

### **Анотація**

Статтю присвячено вивченню питання умов розвитку життєстійкості особистості підлітків, що сприяють зміцненню психічної стабільності як у повсякденному житті, так і у складних життєвих ситуаціях. Акцент зроблено на проблематиці означеної теми для осіб підліткового віку. На підставі вивчення теорій і поглядів сучасних українських науковців, а також закордонних дослідників було визначено та обґрунтовано умови розвитку життєстійкості особистості, враховуючи обставини сьогодення як період активних бойових дій на всій території України. Розглянуто умови формування стійкості характеру особистості. Проаналізовано підлітковий вік як сенситивний період для формування життєстійкості особистості. Уточнено поняття життєстійкості, оскільки остання є базовим важелем особистісного потенціалу в тих чи інших життєвих обставинах. Разом з цим, досліджено поняття “особистість” і особливості її формування. Розкрито психологічний зміст внутрішніх і зовнішніх умов розвитку і формування особистості підлітка. Віднайдено схожість закономірностей обґрунтувань українських і закордонних вчених сьогодення на предмет внутрішньої психологічної стійкості особистості підлітків до сучасних умов життєдіяльності, що формують й закладають умови розвитку життєстійкості на майбутнє. Проаналізовано психологічний зміст даної проблематики та визначено характерні особливості досліджуваного феномена. Розглянуто дослідження сучасних американських та британських вчених, які розкривають умови розвитку життєстійкості як зовнішні фактори впливу на особистість. На базі вивченого матеріалу сформовано власну думку про умови, в яких формується життєстійкість особистості підлітка, як стійкість до життєвих випробувань, зважаючи на сьогоденні складні життєві ситуації в Україні. Автором пропонується комплексне бачення умов розвитку життєстійкості особистості у сучасному його розумінні, зважаючи на воєнні події на всій території України.

**Ключові слова:** життєстійкість, особистість, розвиток особистості, умови розвитку життєстійкості, війна, підлітковий вік.

### **Вступ**

За сьогоднішніх умов активних бойових дій на всій території України через агресію сусідньої держави росії особливо важливим є дослідження умов розвитку і підвищення життєстійкості осіб підліткового віку, оскільки результати таких наукових розвідок будуть сприяти розробці методів підвищення резильєнтності особистості підлітка, його стресостійкості та адаптивності у складних, а іноді, навіть, екстремальних життєвих ситуаціях. Така важливість обумовлена низкою щоденних подій таких як: обстріли, ракетні атаки, повітряні тривоги, втрата близьких та рідних. У статті розкрито декілька основних сфер життєдіяльності підлітка в Україні: навчання в школі, взаємодія в сімейному колі, спілкування з однолітками. Також вперше зазначено та розмежовано зовнішні і внутрішні умови впливу на розвиток і формування життєстійкості особистості впродовж життя.

На думку українських вчених І.Г. Горян і Г.А. Андросович визначено, що життєстійкість допомагає особистості справлятися зі складними життєвими обставинами та стресовими ситуаціями, а також знаходити рішення в невизначених ситуаціях. В основу своїх досліджень автори поклали результати теоретичних та емпіричних наукових робіт відомих американських науковців: С. Мадді, Г. Мосса, Р. Делахайна і А. Гаїлларда, які досліджували роль життєстійкості в житті людини.

Ще у 60-х роках ХХ століття С. Мадді будує типологію теорій особистості, які тісно пов'язані із життєстійкістю. Вчений підкреслює важливість інформації та емоційного досвіду, які особистість отримує впродовж життя через взаємодію з навколишнім світом. У рамках цієї теорії інформація та емоційний досвід сприяють розвитку особистості, що впливає на її взаємодію зі світом. Сформовані особистісні якості, з такої точки зору, не лише мають вроджене підґрунтя, а є результатом взаємодії з навколишнім середовищем (Kobasa, Maddi, Kahn, 1982). Концепція дослідження американських вчених полягає у тому, що життєстійкість як цілісний психологічний феномен охоплює феноменологію становлення особистості та її базових життєвих установок, поведінкових стратегій подолання стресових ситуацій та екзистенціальної тривоги. Життєстійкість формується та розвивається як інтегральне особистісне утворення, обумовлене комплексом взаємодіючих якостей особистості, як цілісна система взаємовідносин особистості зі світом. Вона є тим необхідним ресурсом, що може сприяти підвищенню фізичного та психічного здоров'я людини, її успішній адаптації у стресових ситуаціях із виходом на рівень трансадаптації, пов'язаної з самодетермінацією та самореалізацією особистості.

Сучасна вітчизняна дослідниця, О.А. Чиханцова розглядає життєстійкість як комплексне утворення, що поєднує значущі для особистості цілі та цінності, самоставлення, стильові характеристики поведінки, які детерміновані установками і переконаннями щодо світу, соціального оточення і свого місця в ньому (Чиханцова, 2021). Авторка вказує, що зазначена якість базується на зовнішніх умовах життєдіяльності особистості за участю внутрішніх особистісних факторів розвитку.

Для української науки важливі нові дослідження в області пізнання життєстійкості осіб підліткового віку. Оскільки, проведення таких наукових розвідок надасть результати для більш глибокого розуміння поняття життєстійкості, її структурних компонентів, чинників розвитку та умов формування. А виявлення пригнічувальних факторів, що стають перепоною для розвитку та конструктивного функціонування особистості, допоможе у розробці та вдосконаленні програм психологічної підтримки та корекції. Тому, в дослідженні розглянуто низку ідей зарубіжних вчених щодо екологічних та економічних факторів впливу на розвиток умов життєстійкості підлітків. На основі проведеної теоретичної розвідки нами запропоновано власне бачення цієї проблеми та означено перспективи подальших досліджень.

**Метою** статті є теоретичне розкриття змісту поняття життєстійкості та обґрунтування умов її розвитку. **Завданням** дослідження є здійснення теоретичного аналізу умов розвитку життєстійкості особистості підлітка.

### Методи дослідження

Для розкриття зазначеної теми нами були використані наступні методи теоретичного дослідження: аналіз, класифікація, порівняння, систематизація, узагальнення результатів наукових досліджень проблеми умов розвитку життєстійкості особистості, етапів формування життєстійкості особистості у складній життєвій ситуації внаслідок переживання подій, пов'язаних з бойовими діями в Україні.

## Результати та дискусії

Розвиток особистості у повсякденному житті тісно пов'язаний з розвитком життєстійкості особистості впродовж всього життя. Питання сутності життєстійкості вивчали такі вчені як: С. Мадді, С. Кобейса, П. Бартон. Розглядаючи досліджуваний феномен як комплексне утворення, науковці виділяють самодетермінацію особистості (Е. Десі, Р. Райан) та самоставлення (В. Століна, С. Пантілеєва).

В зарубіжній психології питання життєстійкості особистості вивчалися А. Адлером, А. Бандурою, Р. Бернсом, І. Бранденом, У. Джемсом, Ф. Зімбардо, К. Левіним, К. Роджерсом, З. Фрейдом і К. Хорні. Питання самоефективності у підлітковому віці вивчав канадський вчений А. Бандура. Крім того, вагомою складовою життєстійкості особистості є психологічне благополуччя, яке у своїх працях висвітлює К. Ріфф (Каргіна, 2015). Вчена виділила шість складових психологічного благополуччя: самоприйняття, наявність мети у житті, готовність підтримувати позитивні стосунки з оточуючими, особистісне зростання, автономію і управління навколишнім середовищем.

Питання розвитку життєстійкості в житті людини вивчали С. Мадді, Г. Мосс, Р. Делахайй, А. Гаїллард ті інші. Структурні елементи життєстійкості досліджували С. Кобасвизначали і Р. Ганелен. Свій внесок в дослідження життєстійкості зробили українські вчені: С. Кравчук, Л. Сердюк, Л. Александрова, О. Купреєва, Т. Титаренко. Вплив негативних станів на життєстійкість особистості в екстремальній ситуації аналізували В. Кравченко, М. Зівзаха, В. Садкови і О. Тімченко. Проблему розвитку особистості й особистісного зростання розглядали Т. Титаренко, Т. Ларіна, С. Мадді. Методологію розвитку життєстійкості в умовах війни розвідували О. Басенко, Д. Предко, Д. Ларін, Л. Гупта, Ш. Перрен, Р. Г'єстад, В. Панок, І. Ткачук. Наукові праці І. Горян, К. Андросович, Е. Поплавська, А. Пастернацький, Р. Бончук були присвячені дослідженню особливостей розвитку та вияву життєстійкості у складних, кризових, екстремальних ситуаціях. Специфіку взаємозв'язку саморегуляції особистості та рівня її життєстійкості вивчали Н. Афанасьєва, І. Галян, Е. Балашов, А. Карпенко, В. Лапінський, О. Ярмолюк, О. Ільїна та інші.

Поняття життєстійкості характеризує психологічну пружність і гнучкість людини. Науковцями доведено, що висока життєстійкість є основою відкритого та енергійного протистояння напруженим подіям і кризам, а також віддзеркаленням психічного здоров'я особистості. Згідно наукових праць С. Мадді, подолання складних життєвих ситуацій може йти двома шляхами – активним, життєстійким усуненням проблеми, або пасивним (інфантильність, прагнення плисти за течією) (Мадді, 2004). Дослідженнями автора доведено, що життєстійкість не є природженою якістю, а формується протягом життя. Отже, велика роль в цьому процесі належить соціуму, а саме сім'ї, друзям, близькому оточенню. Від цього і беруть свій початок умови розвитку та формування життєстійкості особистості підлітка.

Для можливості ідентифікації умов розвитку життєстійкості у підлітковому віці важливо розуміти особливості її структури та складових. На думку науковця, С. Кравчука, основним компонентом життєстійкості є мотиваційна спрямованість. Як вказує автор, її потрібно розглядати як психологічний феномен, що на змістовно-структурному рівні є складною інтегральною характеристикою особистості, яка містить певні психологічні конструкти: емоційний, когнітивний, моральний, вольовий і поведінковий (Кравчук, 2018).

Однією з важливих умов формування життєстійкості підлітка є особливості його життєдіяльності в соціальному середовищі однолітків, де постійно відбувається комунікація, суперництво, дружба, суперечки та формується спроможність досягати мети так само як і терпіти

поразки. Молода людина загартовує свій характер у процесі спілкування. За нашим уявленням, важливою умовою формування життєстійкості є чергування стресових ситуацій з відпочинком, радісними ситуаціями, з відчуттям перемоги у власних досягненнях. Проте, молодий організм сучасних українських підлітків знаходиться в постійному стресі і переживає велике навантаження як на нервову систему, так і на тілесному рівні. Постійні обстріли населених пунктів, оголошення повітряних тривог, переривання навчального процесу, відсутність чіткого розпорядку дня та стабільності нічного відпочинку являються стресовими факторами у формуванні життєстійкості, що спричиняє специфічну реакцію психіки. Зважаючи на ці умови, особистість потребує психологічної підтримки в активізації свого емоційного потенціалу, формуванні та укріпленні внутрішніх якостей з ціллю підвищення можливостей протистояти складним життєвим випробуванням.

Т. Чаусова, аналізуючи специфіку формування мотивації до навчання в осіб підліткового віку, зазначає, що переважними потребами підліткового віку є потреба в спілкуванні з однолітками, самоствердженні, спробах бути і вважатися дорослим. В ієрархії мотивів навчання учнів-підлітків провідне місце посідають саме соціальні мотиви (Чаусова, 2018).

Важливим для формування умов життєстійкості підлітка є його оточення, яке знаходиться поряд щодня, це переважно шкільне середовище і родинне коло. Разом з цим, слухну думку висунула науковиця Н. Бочаріна, що домінуючим мотивом навчання підлітків є успіхи в навчанні, саме досягнення в шкільному середовищі (Бочаріна, 2020). Ми вважаємо, що через успішні досягнення у навчанні підвищується рівень психологічної адаптивності та гнучкості підлітка, і тим самим це служить однією з умов підвищення його життєстійкості.

Українські науковці Я. Омельченко та О. Хованець виявили зв'язок рівня життєстійкості з умовами раннього дитячого розвитку (Хованець, 2017; Омельченко, 2022). У ранньому віці дитина взаємодіє передусім з батьками, які транслюють їй свої власні цінності, емоції та поведінку.

Саме в родині дошкільник отримує перші знання правил поведінки, заборони та дозволи, засвоює навички саморегуляції та самоорганізації. Пізніше особливого значення набувають стосунки молодшого школяра, підлітка, юнака з однолітками. Підліткова субкультура має власні, досить жорсткі форми взаємодії, специфічні способи заохочення і покарання, навіть особливу мову, якою формуються норми, пов'язані з життєстійкістю. На цьому етапі з'являються цінності ризику, і той, хто виявляється не готовим до них піддається засудженню, приниженню, зневазі та ізоляції. В результаті, підлітку необхідно доводити, що він гідний того оточення однолітків, до якого він прагне. А отже, виявляти сміливість, відданість, вміти зберігати таємниці, демонструвати здатність до самопожертви як заради спільноти загалом, так і за кожного її учасника окремо.

У зрілому віці найголовнішим агентом соціалізації стає професійна спільнота, що сприяє формуванню навичок життєстійкості поведінки, відповідного стилю життя. Колеги та керівництво приймають та цінують, просувають по службі передусім тих, хто бере на себе відповідальність, витримує надмірні навантаження, вміє без паніки переносити стреси, допомагаючи іншим (Титаренко & Ларіна, 2009).

Важливо зазначити, що людина на своєму життєвому шляху проходить життєвий цикл формування життєстійкості за певних умов від початку свого життя і до самого його завершення. А отже, доцільно відмітити і важливість гармонійних стосунків у подружньому житті, коли зріла особистість виявляє готовність брати відповідальність не тільки за себе, але й за членів своєї сім'ї у скрутних, стресових, складних життєвих ситуаціях. На нашу думку, такі вияви стають властиві



особистості завдяки попередньому досвіду проживання та вирішення таких ситуацій у дитячому та підлітковому віці. Отже, більш адаптовані люди, які пройшли життєві випробування на кожному етапі життя, як розглянуто вище, мають лідерську позицію і змогу допомогти не лише собі у складній життєвій ситуації, а і взяти на себе повну відповідальність за людину, яка перебуває у їх тісному оточенні.

Ми вважаємо, що негативно на розвиток життєстійкості в дитинстві можуть впливати такі зовнішні умови: стреси, пов'язані з військовим конфліктом у ранньому дитинстві; матеріальні труднощі; часті переїзди тощо; нестача підтримки, підбадьорення близькими; відсутність почуття призначеності; примусове залучення до різних заходів, які дитина не бажає; напружене шкільне життя; відчуженість від дорослих, що мають велике значення для дитини.

У рамках проекту всесвітньої організації ЮНІСЕФ «Діти і війна в Україні» про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів за результатами моніторингу за лютий та червень 2022 було виявлено, що велика кількість дітей були вимушено внутрішньо переміщені, залишені без батьків і піклувальників, вивезені на непідконтрольні Україні території, а також за кордон (Звіт ЮНІСЕФ No1, 2022). Отже, це фактори стресу для дитини. Згідно аналітичних даних, що є результатом виконання завдань першого етапу моніторингу, який здійснювався в рамках проекту Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ «Моніторинг потреб та підтримка дітей в умовах війни», а також у 2016 році міжнародною організацією ЮНІСЕФ надано звіт, де проведено низку досліджень і розроблено напрями діяльності з розбудови миру в галузі освіти, які є актуальними для українських умов. Мета розбудови миру через освіту – зміцнювати життєстійкість осіб підліткового віку, соціальну згуртованість і безпеку людини в умовах конфліктів, зокрема в країнах, яким загрожує конфлікт або які потерпають і відновлюються від нього (Safe Schools Declaration, 2015).

ЮНІСЕФ провела оцінювання ситуації щодо захисту дітей у 15-ти кілометровій зоні від лінії зіткнення. Учні шкіл, розташованих на вказаній території, є одними з найуразливіших груп населення, які потребують інтенсивної підтримки для забезпечення мінімальних систем соціального захисту для дітей і родин, що проживають вздовж лінії зіткнення. Під час оцінювання в дослідженні директори, педагоги, психологи та батьки повідомляли про такі симптоми в дітей як: занепокоєння, нічні страхи, нічний енурез, неконструктивна поведінка, агресивність, гіперактивність, соціальна самоізоляція, депресія і паніка. Такі симптоми виявлялись у дітей при гучних звуках або несподіваним дотиком та підтверджують потреби дітей у постійній психосоціальній підтримці. За результатами проведеного дослідження було встановлено, що приблизно 25% дітей, які серйозно постраждали від конфлікту та переміщення знаходяться у стані гострого стресу. Також важливо зазначити, що більшість із них не може справитися з цим станом самостійно. Значна кількість дітей приховує свій біль, вони потайні, нетовариські та сумні, тоді як інші, особливо хлопці, які сильно постраждали, зазвичай проявляють свою злість і поведуться деструктивно. Результати реалізації проекту демонструють, що підтримка на базі шкіл відіграє ключову роль у задоволенні психосоціальних потреб дітей і забезпеченні ефективного навчання (Чернобровкін & Панок, 2021).

Разом з цим, американська науковиця Winfield, Linda F. зазначає, що життєстійкість слід розглядати як явище, яке розвивають батьки і педагоги, забезпечуючи такі основні захисні процеси для підлітка як: (1) зменшення негативних наслідків шляхом зміни ризику або впливу; (2) зменшення негативних ланцюгових реакцій після впливу ризику; (3) встановлення та підтримка самооцінки та самоефективності; і (4) відкриття можливостей (Winfield, 1994). Звісно, батьки являються одними із перших, хто починає несвідомо розвивати життєстійкість своєї

дитини. У подальшому доєднується вплив соціуму і фактори зовнішнього та внутрішнього прояву, що створюють умови розвитку життєстійкості.

Молоді американські вчені Arnold J., Sameroff A., Katherine L. Rosenblum проводили довготривале дослідження і виявили, що на життєстійкість особистості вагомий вплив мають зовнішні умови існування людини. Вчені дослідили проблеми навколишнього середовища разом з психічним здоров'ям дитини. Показники життєстійкості дитини, такі як поведінкова та емоційна саморегуляція (характерні для психічного здоров'я), когнітивна саморегуляція (характерна для високого інтелекту), мають прямий зв'язок з екологічною проблемою і економічними труднощами громади де проживає індивід. Науковці констатували, що наслідки проявів таких факторів впливають на розвиток в наступному поколінні (Arnold, Sameroff & Katherine та ін., 2007). Дане дослідження підтверджує та доповнює нашу розвідку, орієнтовану на окреслення умов розвитку життєстійкості осіб підліткового віку в контексті зовнішніх факторів впливу.

За науковими дослідженнями вищезгаданих зарубіжних і вітчизняних вчених доведено, що життєстійкість це не вроджена якість, а набувається впродовж життя та формується у підлітковому віці. Тому дослідження в сфері формування умов життєстійкості особистості підлітка є найбільш затребуваним та актуальним.

Для глибокого аналізу розуміння даної проблематики ми визначили, на яких умовах базується розвиток життєстійкості особистості. Згідно з дослідженням українських науковців М. Горобець і Н. Підбуцької виявлено, що умовами розвитку життєстійкості являються зовнішні фактори впливу. Вони констатували, що особистість досить швидко пристосовується до негараздів, частково тому, що її стійкість залежить від багатьох взаємодіючих систем, які співіснували в процесі біологічної та культурної еволюції, надаючи адаптаційні переваги. Більше того, дітей часто захищають численні резервні системи, особливо вбудовані у стосунки з іншими людьми в їхніх будинках та громадах. Також, науковці зазначили, що на формування життєстійкості молодих людей впливають наступні фактори:

1. Індивідуальні – диспозиційні атрибути людини такі як темперамент (рівень активності), толерантність до невизначеності (позитивна реакція на інших) та когнітивні навички.

2. Сімейні – згуртованість та тепло в сім'ї (незважаючи на бідність чи розбрат у шлюбі), присутність дорослого, хто піклується, за відсутності чуйних батьків (наприклад, бабусі та дідуся) або турбота батьків про добробут своїх дітей.

3. Фактори підтримки – зовнішні для сім'ї, включають наявність і використання зовнішніх систем підтримки батьками та дітьми, сильний матеріальний замітник, підтримуючий і стурбований вчитель або інституційна структура, яка сприяє розвитку зв'язків із більшою спільнотою (церква, соціальний працівник) (Горобець & Підбуцька, 2020).

У своїй науковій праці ми розглядаємо поняття «умови» і «фактори» як синоніми, оскільки, в Універсальному словнику української мови і літератури (Полякова, Паращич & Загоруйко та ін., 2010) зазначено, що фактор це – умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу, явища, а чинник – це важливий фактор, моральний фактор, фактор стабілізації.

Ми згодні, що психологічна стійкість – це не особиста риса, а продукт навколишнього середовища та результат взаємодії людини з навколишнім середовищем. Тому умов, які впливають на формування життєстійкості безліч, серед яких, на думку вищезазначених науковців М. Горобець і Н. Підбуцької, є найсуттєвіші, це: індивідуальні, сімейні та фактори підтримки. У доповнення до висновку дослідження науковців ми розширили цей список, а також розділили їх на зовнішні і внутрішні умови формування життєстійкості особистості (Таблиця 1). Перелік таких умов не є вичерпним і буде доповнюватись з подальшими дослідженнями в означеному напрямку.

**Умови, що впливають на розвиток і формування життєстійкості особистості**

<i>Зовнішні</i>	<i>Внутрішні</i>
Школа (однолітки, шкільне середовище)	Психічний рівень розвитку особистості
Сім'я (спілкування в колі сім'ї)	Внутрішні переживання
Соціальне оточення	Сприйняття свого Я
Економічні фактори	Соціальний статус
Екологічні фактори	Фізичне здоров'я
Воєнні, бойові дії на території проживання індивіда	Рівень стресу

Вищезазначені умови впливають на розвиток та формування життєстійкості особистості впродовж всього життя від народження дитини. Вони мають своє підґрунтя і, за нашим уявленням, без їх участі життєстійкість не може бути сформована. Також, має вагоме значення домінування однієї з них. Наразі, в Україні домінує умова зовнішнього характеру – нестабільність соціального та економічного життя суспільства, що зумовлено бойовими діями та воєнним станом. Нам це дає змогу визначити та впровадити реабілітаційну програму підвищення життєстійкості осіб підліткового віку.

Науковці М. Горобець і Н. Підбуцька зробили висновок, що життєстійкість це більше, ніж соціальна компетентність або позитивне психічне здоров'я. Дослідниці припускають, що життєстійкість покликана відображати здатність до відновлення та підтримання адаптивної поведінки. Стійкість це інтерактивна концепція, яка стосується поєднання серйозного ризику та відносно позитивного психологічного результату. Це здатність динамічної системи протистояти значним змінам, які загрожують її стабільності, життєздатності чи розвитку (Горобець & Підбуцька, 2020). Погоджуємось, що життєстійкість формується, а не є вродженим фактором і особистістю, за С. Мадді, – це сукупність конкретних характеристик і прагнень, що обумовлюють загальні й індивідуальні особливості поведінкових проявів (думок, почуттів і дій), які мають стійкість у часі й можуть (або ж не можуть) бути пояснені тільки через аналіз соціальних і біологічних чинників, що впливають на актуальну ситуацію функціонування людини (Maddi, Khoshaba & Persico та ін., 2002).

Наукові праці вітчизняної науковиці О. Чиханцової, присвячені життєстійкості та її зв'язкам з особистісними якостями дозволили узагальнити природу виникнення зазначеного феномена. Ми переконались, що досліджуване утворення є більшою мірою соціальним чинником, яке починає проявлятися у підлітків і зростає в юнацькому та зрілому віці. Життєстійкість найчастіше пов'язана з переживанням продуктивності свого життя та успішною самореалізацією в майбутньому (Чиханцова, 2021). Отже, доцільним є більш глибоке вивчення взаємозв'язку умов розвитку життєстійкості особистості з детермінантою теорії особистості, оскільки від цього залежить рівень підвищення життєстійкості різних типів особистості.

Психолог М. Zimmerman виділив три типи особистості – стійкий (стабільні, поступливі та спокійні в будь-яких ситуаціях люди), надконтрольований (замкнуті, нетовариські, беземоційні) і підконтрольний (емоційні та навіть агресивні) (Zimmerman, 2013). Умови розвитку, у широкому його розумінні, це соціальне і культурне оточення, що допомагає розвитку життєстійкості

особистості або заважає йому. Розвиток дитини визначається не тільки можливостями її організму, а і тими дорослими, які знаходяться з нею поряд.

У дослідженні життєстійкості англійського вченого L. Friedli виявлено, що на індивідуальному рівні у дитини має бути високий рівень психічного здоров'я та високий рівень життєстійкості, що забезпечує значний захист дитини у майбутньому, і далі у дорослому житті. Діти з розладами поведінки мають гірші результати, ніж діти з деякими поведінковими проблемами, які гірше переносять зміну життєвих обставин, ніж діти з нормальним рівнем адаптації, з якими проводилась робота по підвищенню рівня життєстійкості (Friedli, 2009). С. Мадді вважає, що людина не народжується зі звичним рівнем активації, вона, на думку вченого, формується завдяки життєвому досвіду (Maddi, Khoshaba, Persico та ін., 2002). Діти з високим рівнем життєстійкості усвідомлюють себе як автономну індивідуальність, здатні проводити кордон між собою та навколишніми проблемами. Вони незалежні та самодостатні, не втрачають внутрішній контроль над собою. Такі діти легко сприймають сигнали від оточуючих, добре розуміють відтінки значень у поведінці, вчинках, словах батьків та інших дорослих. Легко переходять від одного заняття до іншого, вміючи довести справу до логічного завершення. До оточуючих ставляться зі співчуттям та симпатією. Така дитина активна, ініціативна, визнає свою частку відповідальності за те, що відбувається. У адаптованій до життя дитини складаються довірчі стосунки хоча б з одним дорослим, добрі стосунки з однолітками, є близькі друзі. Розвивається почуття гумору, що дозволяє навіть за болем бачити комічне. Такою ми вбачаємо дитину в Україні, яка має високий рівень життєстійкості.

### Висновки

Розвиток особистості у повсякденному житті тісно пов'язаний з розвитком життєстійкості впродовж життя. Отже, розвиток життєстійкості особистості здійснюється за певних умов, які були розкриті у даному дослідженні. Вперше було встановлено і розмежовано зовнішні (школа; сім'я; соціальне оточення; економічні фактори; екологічні фактори; воєнні, бойові дії на території проживання індивіда) і внутрішні (психічний рівень розвитку особистості, внутрішні переживання, соціальний статус, сприйняття свого Я, фізичне здоров'я, рівень стресу) умови розвитку і формування життєстійкості особи підліткового віку, що являється науковою новизною. Якщо упродовж життя людина не займається підвищенням життєстійкості, то рівень підготовки до динамічного ритму життя буде низьким, до всіляких перепон і випробувань долі. Наголосимо, що саме у підлітковому віці формується життєстійкість особистості і важливо приділяти увагу роботі з підлітками для того, щоб кожен мав запас психічних сил для подолання складних життєвих ситуацій. А також зростав зі стабільною психікою і мав психічну пружність долати життєві негаразди. Нашим наступним етапом дослідження буде вивчення життєстійкості підлітків методом анкетування у загальноосвітніх школах різних регіонів України.

З огляду на вищевикладене і проаналізований матеріал попередників ми можемо зробити висновок, що для прояву життєстійкості під час виникнення складних життєвих ситуацій потрібно тренувати свою психологічну гнучкість для того, щоб гідно вистояти виклики долі, не розгубитись при виникненні раптових змін в будь-якому місці і обставинах. Ми вважаємо, що життєстійкість кристалізується із життєвих випробувань, з якими особа підліткового віку стикається щодня в умовах складних життєвих ситуацій сьогодення, а саме в період воєнних дій на всій території України. *Перспективами подальших досліджень* є розробка реабілітаційної програми для підвищення життєстійкості осіб підліткового віку, які опинились в складних життєвих ситуаціях і, яку з легкістю, і з задоволенням зможе застосовувати підліток самостійно,



наприклад, в колі сім'ї, з однолітками у шкільному середовищі і з вчителями. Отже, люди з високим рівнем життєстійкості у стресових ситуаціях, зокрема, під час серйозних раптових змін, мають здатність до швидкого відновлення ресурсного стану. Ми переконані, що зміни в житті людини та буденні дрібні стреси впродовж життя цілком природні, але не кожен має загартування характеру, психологічну стабільність і фізичну підготовку для легкого подолання таких змін. У наступній науковій праці ми розглянемо методики і методи для підвищення життєстійкості осіб підліткового віку.

### Література

1. Бочаріна, Н. (2020). Особливості мотивації до навчання сучасних підлітків. *Humanitarium*, 44(1), 15–25.
2. Горобець, М.М., & Підбуцька, Н.В. (2020). Психологічний інструментарій розвитку лідерського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика. О.Г. Романовський (Ред.). Матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 15 жовтня 2020 року). (с. 5-7). Харків : НТУ ХП.
3. Полякова, Л.О., Паращич, В.В., & Загоруйко, О.Я. (2010). Універсальний словник. Українська мова та література. Харків : «Толрсінг плюс».
4. Чаусова, Т. В. (2018). Особливості формування мотиваційної сфери навчання підлітків. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки*, 6(35), 121–134.
5. Чернобровкін, В.М., & Панок, В.Г. (2021). Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості / стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах. Навчально-методичний посібник. Київ : Пульсари. Режим доступу: [https://lib.iitta.gov.ua/726482/1/посібник%20для%20вчителів\\_2021.pdf](https://lib.iitta.gov.ua/726482/1/посібник%20для%20вчителів_2021.pdf)
6. Звіт ЮНІСЕФ No1 (2022). “Діти і війна в Україні”: про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів за результатами моніторингу за лютий – червень. (с. 34-58). Київ. Режим доступу: [https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF\\_CiAC-monitoring%20report.pdf](https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf)
7. Каргіна, Н.В. (2015). Основні підходи до вивчення психологічного благополуччя особистості. *Наука і освіта*, 3, 50.
8. Кравчук, С.Л. (2018). Особливості життєстійкості як фактора психологічної пружності особистості юнацького віку в умовах воєнного конфлікту. *Вісник Науки ХНУ*, 1(1), 103.
9. Омельченко, Я.М. (2022). Напрямки розвитку життєстійкості дітей в умовах війни. Інститут психології імені Г. С. Костюка Київ, 23.
10. Титаренко, Т.М., & Ларіна, Т.О. (2009). Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека. Київ : Марич.
11. Хованець, О.Ю. (2017). Теоретичні засади вивчення проблем життєстійкості в зарубіжних психологічних дослідженнях. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія», Серія «Психологія»*, 5, 177.
12. Чиханцова, О.А. (2021). Психологічні основи життєстійкості особистості. (Монографія). Київ : Талком.
13. Чиханцова, О.А. (2021). Психологія становлення життєстійкості особистості. (Дис. д-ра психол. наук). Київ.
14. Arnold J. Sameroff, & Katherine A. Rosenblum (2007). Psychosocial Constraints on the Development of Resilience. *Resilience in Children*, 1094(1), 116–124. <https://doi.org/10.1196/annals.1376.010>
15. Friedli, L. (2009). Europe: WHO regional office. Mental health, resilience and inequalities, 22–32. <https://psychrights.org/countries/WHO/who2009.pdf>
16. Kobasa, S.C., Maddi, S.R., & Kahn, S. (1982). Hardiness and health: a prospective study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42(1), 168–177.
17. Maddi, S.R., Khoshaba, D.M., Persico, M., Lu, J., Harvey, R., & Bleecker, F. (2002). The Personality Construct of Hardiness. *Journal of Research in Personality*, 36, 72–85.
18. Maddi, S., & Khroshaba, D. (2004). *HardiTraining / managing Stress for Performance and Health Enhancement*. Irvine : The Hardiness Institute.
19. Masten, A.S. (2018). Global Perspectives on Resilience in Children and Youth. *Children*, 5(7), 98. <https://doi.org/10.3390/children5070098>
20. Safe Schools Declaration (2015). Global Coalition to Protect Education from Attack. <https://ssd.protectingeducation.org/>

21. Winfield Linda, F. (1994). Developing Resilience in Urban Youth. Urban Monograph Series, 42. <https://eric.ed.gov/?id=ED378289>
22. Zimmerman, A. Marc (2013). Resiliency Theory: A Strengths-Based Approach to Research and Practice for Adolescent Health. July, Aug; 40(4), 381–383. <https://doi.org/10.1177/1090198113493782>

### References

1. Bochiarina, N. (2020). Osoblyvosti motyvacii do navchannia suchasnyh pidlitkiv [Peculiarities of modern teenagers' motivation to study]. *Humanitarium – Humanitarian*, 44(1), 15–25 [in Ukrainian].
2. Gorobets, M.M., & Pidbutska N.V. (2020). Psychologichnyi instrument rozvytku liderskogo potencialu suchasnoi molodi: teoria i praktyka [Psychological tools for developing the leadership potential of modern youth: theory and practice]. *Materialy naukovo-praktichnoi konferencii – Materials of the scientific and practical conference (Kharkov, October 15, 2020)*. (pp. 5-7). Kharkiv : NTU HPI [in Ukrainian].
3. Poliakova, L.O., Parashich, V.V., & Zagoruiko, O.Y. (2010). *Universalnyi slovnyk. Ukrainska mova ta literature [Universal dictionary. Ukrainian language and literature]*. Harkiv: «Tolrsing plus», 448 [in Ukrainian].
4. Chausova, T.V. (2018). Osoblyvosti formuvannia motyvaciinoi sfery navchannia pidlitkiv [Peculiarities of the formation of the motivational sphere of education of teenagers]. *Visnyk pislidyplomnoi osvity. Seria: Socialni ta povedinkova nauky – Bulletin of postgraduate education. Series: Social and Behavioral Sciences*, 6(35), 121–134 [in Ukrainian].
5. Chernobrivkin, V.M., & Panok V.G. (2021). *Pidgotovka vchyteliv do rozvytku chzyttestiikosti / stresostiikosti u ditei v osvithnih navchalnih zakladah [Training of teachers for the development of vitality / stress resistance in children in educational institutions]*. Kyiv : Pulsary. Retrieved from [https://lib.iitta.gov.ua/726482/1/посібник%20для%20вчителів\\_2021.pdf](https://lib.iitta.gov.ua/726482/1/посібник%20для%20вчителів_2021.pdf) [in Ukrainian].
6. Zvit UNICEF No1 (2022). *Dity i vijna v Ukraini: pro stanovyshe detej iz semeinih form vyhovannia ta instytuciinyh zakladiv za rezultaty monitoryngu, liutyi – cherven, Kyiv [“Children and war in Ukraine”: about the situation of children from family forms of upbringing and institutional institutions according to the results of monitoring for February - June]*. (pp.34-58). Retrieved from [https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF\\_CiAC-monitoring%20report.pdf](https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf) [in Ukrainian].
7. Kargina, N.V. (2015). Osnovni pidhidy do vvychennia psychologichnogo blagopoluchchia osobystosti [Basic approaches to the study of psychological well-being of the individual]. *Nauka i osvita – Science and education*, 3, 50 [in Ukrainian].
8. Kravchuk, S.L. (2018). Osoblyvosti zhyttestiikosti iak forma psychologichnoi pruzhnosti osobystosti iunackogo viku v umovah voennogo konfliktu [Peculiarities of vitality as a factor of psychological resilience of youth in the conditions of military conflict]. *Visnyk nauky HNU – KHNU Bulletin of Science*, 1(1), 103 [in Ukrainian].
9. Omelchenko, Y.M. (2022). Napriamky rozvytku zhyttestiikosti ditei v umovah viiny [Directions for the development of children's resilience in wartime conditions]. *Instytut psychologii imeni G. S. Kostiuka - H.S. Kostyuk Institute of Psychology*, 23 [in Ukrainian].
10. Tytarenko, T.M., & Larina, T.O. (2009). *Zhyttestiikist osobystosti: socialna neobhidnist ta bezpeka [Vitality of the individual: social necessity and security]*. Kyiv : Marych [in Ukrainian].
11. Hovanets, O.Y. (2017). Teoretychni zasady vvychennia problem zhyttestiikosti v zarubizhnyh psychologichnyh doslidzhenniah [Theoretical foundations of the study of sustainability problems in foreign psychological research]. *Naukovi zapysky Nacionalnogo universytetu «Ostrizka akademiya», Seria «Psychologia» - Scientific notes of the National University "Ostroh Academy", Series "Psychology"*, 5, 177 [in Ukrainian].
12. Chyhancova, O.A. (2021). *Psychologichni osnovy zhyttestiikosti osobystosti [Psychological foundations of the vitality of the individual]*. Kyiv : Talkom [in Ukrainian].
13. Chyhancova, O.A. (2021). *Psychologia stanovlennya zhyttestiikosi osobystosti [Psychology of the development of the vitality of the individual]*. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
14. Arnold J. Sameroff, & Katherine A. Rosenblum (2007). Psychosocial Constraints on the Development of Resilience. *Resilience in Children*, 1094(1), 116–124. <https://doi.org/10.1196/annals.1376.010>

15. Friedli, L. (2009). Europe: WHO regional office. *Mental health, resilience and inequalities*, 22–32. <https://psychrights.org/countries/WHO/who2009.pdf>
16. Kobasa, S.C., Maddi, S.R., & Kahn, S. (1982). Hardiness and health: a prospective study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42(1), 168–177.
17. Maddi, S.R., Khoshaba, D.M., Persico, M., Lu, J., Harvey, R., & Bleeker, F. (2002). The Personality Construct of Hardiness. *Journal of Research in Personality*, 36, 72–85.
18. Maddi, S., & Khroshaba, D. (2004). *HardiTraining / managing Stress for Performance and Health Enhancement*. Irvine : The Hardiness Institute.
19. Masten, A.S. (2018). Global Perspectives on Resilience in Children and Youth. *Children*, 5(7), 98. <https://doi.org/10.3390/children5070098>
20. Safe Schools Declaration (2015). *Global Coalition to Protect Education from Attack*. <https://ssd.protectingeducation.org/>
21. Winfield Linda, F. (1994). Developing Resilience in Urban Youth. Urban Monograph Series, 42. <https://eric.ed.gov/?id=ED378289>
22. Zimmerman, A. Marc (2013). Resiliency Theory: A Strengths-Based Approach to Research and Practice for Adolescent Health. July, Aug; 40(4), 381–383. <https://doi.org/10.1177/1090198113493782>

## CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF ADOLESCENT PERSONALITY RESILIENCE

Alla Kovalenkova

Postgraduate Student of the Department  
of Psychosomatics and Psychological Rehabilitation

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine  
9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

[a.a.kovalenkova@npu.edu.ua](mailto:a.a.kovalenkova@npu.edu.ua), <https://orcid.org/0000-0003-4603-7506>

### Abstract

The article is focused on the study of the conditions for the development of adolescent personality resilience, which contribute to the strengthening of mental stability, both in everyday life and difficult life situations. The emphasis is placed on the problems of this topic for adolescents. Based on the study of the theories and views of modern Ukrainian scientists, as well as foreign researchers, the conditions for the development of personality resilience are determined and substantiated based on the current circumstances during the period of active hostilities throughout the territory of Ukraine. The conditions for the formation of the stability of an individual's character are considered. Adolescence as a sensitive period for the formation of personality resilience is analyzed. The concept of resilience has been clarified, since the latter is the basic lever of personal potential in certain life circumstances. At the same time, the concept of "personality" and the peculiarities of its formation are investigated. The psychological content of the internal and external conditions for the development and formation of adolescent personality is revealed. The similarity of the regularities of the justifications of Ukrainian and foreign scientists today on the subject of the internal psychological stability of the adolescent personality to the modern conditions of life, which form and lay the conditions for the development of adolescent for the future, is found. The psychological content of this problem is analyzed and the characteristic features of the phenomenon under study are determined. The research of modern American and British scientists on the conditions for the development of sustainability as external factors influencing the personality is considered. On the basis of the material studied, the author has formed her own opinion about the conditions in which the resilience of an adolescent's personality is formed as resistance to life's trials, taking into account the current difficult life situations in Ukraine. The author offers a comprehensive vision of the conditions for the development of the vitality of the individual in its modern understanding, taking into account the military events throughout the territory of Ukraine.

**Keywords:** vitality, personality, personality development, conditions for the development of vitality, war, adolescence.

Подано 20.12.2023  
Рекомендовано до друку 09.01.2024

УДК 159.955.4:316.64

[https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2024.23\(68\).05](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2024.23(68).05)**ПРОНАТАЛЬНІ НАСТАНОВИ МОЛОДІ ЯК ВИЯВ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ****Наталія Корчакова****доктор психологічних наук,****професор кафедри вікової та педагогічної психології**

Рівненський державний гуманітарний університет

33000, Україна, м. Рівне, вул. Степана Бандери, 12

[nataliia.korchakova@rshu.edu.ua](mailto:nataliia.korchakova@rshu.edu.ua), <https://orcid.org/0000-0003-1164-3370>**Анотація**

Стаття висвітлює особливості пронатальних установок української молоді (зокрема щодо феномену незапланованої вагітності), які зумовлені впливом особливостей культури та менталітету. У дослідженні брали участь студенти закладів вищої освіти західних регіонів України та Білорусі. Незважаючи на історично сформовані стійкі орієнтації на цінність сім'ї, народження та виховання дітей, що підтверджується статистичними показниками народжуваності та медичного переривання вагітності, значні зміни в інституційному устрої обох країн, виникнення нових тенденцій у системі ціннісних установок сучасної молоді, трансформування соціокультурного фону життєдіяльності молодих людей зумовили виникнення відмінностей у пронатальній поведінці жінок. Отримані результати вказують на незначні відмінності у емоційному реагуванні респондентів обох підгруп на факт усвідомлення незапланованої вагітності. Домінування негативних емоцій (страх, шок, відчай) у обох підгрупах засвідчує психотравмувальний характер ситуації та необхідність подальшого екзистенційного вибору. Статистично значущі відмінності були зафіксовані лише щодо емоцій «радість», «хвилювання», «паніка». Особливої уваги заслуговує вищий рівень готовності українок народити дитину в порівнянні з білоруською вибіркою (83,7% та 52,3% відповідно), в той час, як медичному перериванню вагітності віддали перевагу 16,3% українок та 47,7% білорусок. Окрім того, відмінності також були зафіксовані у ранжуванні цінностей, пов'язаних з пронатальними установками. Респондентів української вибірки можна характеризувати як сімейно- та дітоцентрованих. Із шести життєво визначальних цінностей провідні позиції у відповідях зайняли: «сім'я», «кохання», «діти». Для представниць білоруської вибірки найбільш пріоритетними виявились цінності «кохання» та «особиста свобода». Отримані результати також вказують на статистично достовірні відмінності між вибірками як щодо рівня вияву загальної репродуктивної настанови, так і її складових – генофілії/генофобії та репродуктивної активності/пасивності: генофобія і репродуктивна пасивність більш виражені у білоруській вибірці.

**Ключові слова:** пронатальні настанови, репродуктивні установки, цінності, ментальність, генофілія, генофобія.

**Вступ**

Війна в Україні породжує у світової спільноти багато запитань щодо її психологічної складової. Що дає наснагу українському народу протистояти агресору, який має переважаючий військовий потенціал, величезні матеріальні та людські ресурси; як удається відстоювати незалежність у боротьбі з країною, яка протягом тривалого часу не лише



готувалася до війни, а й забезпечила формування у своїх громадян націоналістичний, людино-ненависницький світогляд?

Відповідь на це питання достатньо лаконічно була озвучена ще у роки Другої світової війни генералом-хорунжим Р.Шухевичем: «Ми боремося не тому, що ненавидимо тих, хто знаходиться перед нами, а тому, що любимо тих, хто у нас за спиною!». Українські воїни не просто захищають свою країну, вони охороняють ментальні цінності народу – любов до рідної землі, родинного вогнища, сім'ї. Центральною фігурою у ціннісній системі українців є діти. Одним із головних мотивів, який спонукав мільйони українських жінок залишити країну та поповнити армію біженців, стало прагнення врятувати дітей. Думка про захист рідного дому, майбутнього своїх дітей домінує у ціннісній системі українських воїнів, змушуючи їх витримувати тягар війни.

Наше дослідження проводилося напередодні повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України та було завершено у лютому 2022 року за декілька днів до початку війни. І хоча воно присвячувалося мирній тематиці –проблемі ставлення молодих дівчат та жінок до народження дитини при невчасній вагітності – у ситуації, що склалася, воно слугує показовою ілюстрацією світосприйняття українців, їх миролюбності та дітоцентричного ставлення до життя.

Зародження нового життя – унікальний феномен, що викликає зміну світосприйняття особистості, перебудову її внутрішнього світу. На превеликий жаль, звістка про майбутнє материнство не завжди викликає радісні переживання, передчуття щастя та повноти життя. Мова йде про невчасну вагітність, виникнення якої загрожує не лише благополуччю жінки, а й ставить під загрозу моральні підвалини людського суспільства – відмову від материнства, позбавлення прав майбутньої дитини на життя, виховання, материнську любов та турботу. У зв'язку із цим, у психологічних дослідженнях здійснюються спроби аналізу процесу прийняття потенційною матір'ю рішення про народження дитини, формування її готовності до материнства, інтеріоризації материнської позиції, виникнення відхилень в усвідомленні жінкою своєї репродуктивної та виховної функції.

Настання вагітності – початок активної фази формування конструкту «материнська сфера». Людина не має влади над процесом природного зачаття, тому відчуття зародження нового життя може стати не лише несподіваним, а й небажаним. У своєму дослідженні ми будемо використовувати терміни «невчасна» (mistimed pregnancy) та «незапланована» (unplanned or unintended pregnancy) *вагітність*, які за своїм психологічним змістом відрізняються від дефініції «небажана вагітність» (unwanted pregnancy), яка не лише фіксує факт випадковості події, а й містить вказівку на відсутність у жінки намірів реалізації репродуктивної функції. Варто відзначити, що відмінність у сутності вищезначених понять досить чітко ілюструють дослідження, у яких простежується зміна особистісного ставлення жінки до вагітності у часовій перспективі. Як засвідчують результати спостережень Finer, Zolna (2016), майже половина вагітностей (45%), які спочатку належали до категорії «незапланованих», згодом видозмінюються на «бажану» (27%) та «небажану» вагітність (18%). Зазначимо, що спробу виконати категоризацію понять «небажана вагітність» і «несвоєчасна вагітність» вперше було здійснено Klerman (2000). Дослідник наголошує, що про «небажану вагітність» можна говорити лише тоді, коли жінка повністю заперечує бажання народити дитину, у той час як поняття «несвоєчасна вагітність» більш зумовлене ситуаційним контекстом чи тимчасовими обставинами. Відзначимо, що у демографічних дослідженнях диференціація зазначених понять була здійснена ще раніше. Як стверджується у роботі

Campbell, Mosher (2000), критерій «небажана народжуваність» уперше був використаний у США при статистичних опитуваннях заміжніх жінок у 1941 році. Надалі він був присутній у опитуваннях 1955 та 1960 років. У 1965 році у Національному огляді фертильності вперше було запроваджено і поняття «невчасні пологи» (of mistimed births) (National Fertility Survey).

Психологічні аспекти «несвоєчасної вагітності» у психологічній науці, найчастіше представлені дослідженнями трьох напрямів: аналіз питань планування сім'ї у подружній парі (Bahk et.al., 2015); вивчення особистісних проблем, зумовлених виникненням ранньої вагітності (тобто зачаття та виношування дитини дівчатами молодше 15 років) (Radu et.al.); вивчення ставлення до несвоєчасної вагітності неодружених жінок, у яких зачаття відбулося внаслідок випадкових зв'язків чи любовних стосунків.

Відмінною особливістю сприйняття «несвоєчасної вагітності» (і прийняття рішення про її збереження-переривання) незаміжньою жінкою є мінімалізація колегіальності обговорення, на відміну від ситуації ранньої вагітності чи вагітності у подружній парі, де рішення приймається переважно родиною (батьківською сім'єю дівчини-підлітка; членами шлюбного союзу та ін). Когнітивно-мотиваційний простір міркувань та емоційних переживань незаміжньої дівчини відрізняється і від сумно-тривожних думок малолітньої матері, і від роздумів зрілої жінки, яка вже має досвід материнства.

Проблема невчасної вагітності має широкий мультидисциплінарний і соціально-етичний контекст. У процесі її вивчення увага зосереджується на аналізі психологічних, медичних, юридичних, правових, соціально-педагогічних наслідків. Тобто аналізуються зміни як у життєдіяльності окремо взятої особистості, так і наслідки переривання вагітності в цілому для суспільства. У наукових дослідженнях простежується вплив незапланованої вагітності на: особистісний розвиток та ментальне благополуччя жінки (психологічна складова (Анчева, 2017)); наслідки для репродуктивного здоров'я жінки (медична складова – Романенко & Морозова, 2022; Перепелюк, 2023; реалізацію виховної функції сім'ї (соціально-педагогічна складова –Алексєєнко, 2017); наслідки для розвитку дитини (Rochebrochard & Joshi, 2013); демографічну ситуацію (соціологічна складова – Аксьонова, 2016; Левчук & Переллі-Харріс, 2010); дотримання прав людини (юридична складова –Дутко & Заболотна, 2016)

Кожна з цих ліній має багато гострих, дискусійних питань, першооснови яких присутні у свідомості жінки, перетворюючи незаплановану вагітність у кризовий період її життя.

Аналіз літератури свідчить, що основний акцент у психологічних роботах зосереджений на дослідженні материнства як складової репродуктивної та виховної функції жінки, або на вивченні суб'єктності майбутньої матері в умовах вже прийнятої вагітності. Для нашого дослідження ближчими є роботи другого спрямування, оскільки, у дослідженнях першого – материнство вивчається переважно у системі батьківсько-дитячих відносин. Другий напрямок спрямований на розкриття змін у структурах особистості та самосвідомості жінки, перетворень у її смисловій сфері. У роботах аналізуються онтогенетичні етапи формування материнства, типи переживання вагітності, компоненти та критерії готовності до материнства (Асланян & Шевельдіна, 2018); переживання вагітності у контексті життєвого шляху особистості жінки як фактора прийняття нової соціальної ролі (Мартинюк, 2020); зміни негативних переживань при небажаній вагітності під впливом корекційного впливу позитивної психології (Rastad, 2021); впливу референтних людей на сприйняття дівчатами та молодими матерями норм пронатальної поведінки (сексуальної активності та народження дитини) та їхнє ставлення до незапланованої вагітності (Compernelle, 2017).

Встановлено, що найвпливовішим джерелом формування ставлення незаміжної дівчини до вагітності, вибір нею подальшого репродуктивного сценарію є сприйняття нею допустимості та розповсюженості певного типу сексуальної поведінки у молодіжному середовищі та відчуття підтримки з боку друзів. При цьому, йдеться не про формування особистісних настанов щодо народження дитини, інтерналізації соціальних норм, а про їх поверхове сприйняття та прийняття як вихідних. При цьому норми, що транслюються дорослими, є менш дієвими. Результати дослідження Compernelle (2017) фактично ще раз демонструють залежність репродуктивної культури молоді від стратегій поведінки, що формуються і закріплюються у молодіжному середовищі.

У той же час психологічні питання реалізації жінкою свободи репродуктивного вибору, його когнітивно-мотиваційні та емоційні складові в умовах несвоечасної вагітності залишаються мало вивченими. Їх опосередкований розгляд здійснюється у процесі вивчення більш широкої проблематики. Наприклад, у процесі аналізу типу переживання вагітності та формування готовності до материнства; при розробці програм психологічного консультування та соціально-психологічного супроводу вагітної жінки у процесі здійснення нею вибору між штучним перериванням вагітності та виношуванням і народженням дитини (Radu et al., 2021); при наданні медико-психологічної підтримки після абортів (Перепелюк, 2023).

У попередніх роботах ми проаналізували деякі аспекти ставлення української молоді до проблеми незапланованої вагітності (Корчакова, Безлюдна, 2021).

**Метою** статті є презентація результатів крос-культурного аналізу пронатальних настанов молоді. **Завдання** дослідження: 1) проаналізувати потенційні емоційні реакції респондентів щодо ситуації незапланованої вагітності; 2) зіставити ціннісні орієнтації респондентів української та білоруської вибірки; 3) порівняти показники вияву загальної репродуктивної установки та її складових у зазначених вибірках; 4) проаналізувати зв'язки між репродуктивними установками та ціннісними орієнтаціями респондентів.

У дослідженні брали участь студенти закладів вищої освіти західних регіонів України та Білорусі, близьких територіально. Вибір регіону дослідження обраний не випадково. У останні десятиріччя у країнах Європи спостерігається зниження рівня настання ранньої незапланованої вагітності. Цей процес відмінний у різних країнах та регіонах. У східній частині Євросоюзу, до якої дотичними є області, у яких проводилося дослідження, середній рівень ранньої вагітності вищий (41,7/1000), ніж у північному (30,7/1000), західному (18,2/1000) чи південному регіонах (17,6/1000) (Part et al., 2013). Крім того, на всій території Євросоюзу спостерігається збільшення кількості дітей, народжених поза шлюбом. За даними Eurostat, цей показник склав 42,7%. При цьому, статично значущі відмінності між країнами є достатньо суттєві (від 12% у Греції, до 61% - 69,4% у Франції та Ісландії). Наявність вищезначених загальноєвропейських тенденцій зумовлює доцільність вивчення особливостей пронатальних настанов та поведінки молоді в Україні. Важливою особливістю є також те, що Україна та Білорусь не брали участь у дев'ятій хвилі (2018 р.) міжнародного Європейського соціального дослідження (European Social Survey, ESS), тому залишаються невідомими зміни у ставленні громадян цих країн до питань організації життєвого циклу людини, визначення періоду початку та закінчення дітородного періоду, ідеального періоду народження дитини.

Незважаючи на територіальну близькість, приналежність у минулому до спільної соціокультури, у останні роки почали простежуватися певні відмінності у ставленні української та білоруської молоді до питань планування сім'ї та народженні дітей. У

демографічних дослідженнях зазначається, що Україна та Білорусь належать до країн Європи із високою інтенсивністю шлюбно-сімейних процесів (Курило, Аксьонова, Слюсар, 2017: 33). Сучасні моделі шлюбності у наших країнах, на думку цих авторів, мають мінімальні відмінності (Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2020 році: 35). Все ж варто зазначити, що ці демографічні дослідження стосуються загальнодержавних показників і не відображають специфіку регіонів, задіяних у дослідженні.

З опорою на статистичні показники можна стверджувати, що представники української вибірки проживають у регіоні із найбільш стійкими установками на традиційні сімейні цінності. Це підтверджується як низькими показниками кількості позашлюбних дітей у цьому регіоні, так і даними щодо переривання небажаної вагітності. За даними статистичних звітів, кількість позашлюбних дітей у 2019 році у Львівській, Тернопільській та Рівненській областях склала 8,4% (відповідно – 7,3; 8; 9,8%) на 100 новонароджених (при середньому в країні 20,5%, а в окремих її східних та центральних регіонах – Кіровоградська, Луганська області – 32,3%) (Діти, жінки та сім'я в Україні: 49).

Нижчими є і показники переривання вагітності. Саме західні області України протягом останніх десяти років займають найнижчі рангові позиції щодо кількості абортів. Наприклад, за даними 2015 року на 1000 жінок фертильного віку в цьому регіоні випало 5,8 випадків переривання небажаної вагітності (за вищевказаними областями 7,6; 4,7; 5,1) при максимальній 16,0 в окремих районах країни (Слабкий, 2016). Про нижчі показники абортів можна говорити і за показниками народжуваності. Якщо загалом по Україні показник абортів на 100 новонароджених становить 25,7, то в регіоні, що вивчається, він значно нижчий. По Білорусі показник абортів останні вісім років тримається в діапазоні 13,3 – 9,7 випадків на 1000 жінок віком 15 – 49 років<sup>1</sup>. Але цей показник вищий, ніж у вказаному регіоні України.

### Методи дослідження

У дослідженні використовувалися наступні методи: метод вільних асоціацій, опитувальник «Рольові орієнтації дітонародження» (РОД) (авт. Родштейн) та опитувальник «Незапланована вагітність» (Корчакова, Безлюдна, 2021). Для статистичної обробки застосовувалися факторний, кореляційний та дисперсійний аналізи, метод контент-аналізу. Загальний обсяг вибірки склав 172 особи. У дослідженні брали участь дві групи респондентів, утворених за національним показником: перша група – українська вибірка, друга – білоруська<sup>2</sup>. Середній вік респондентів склав 19,8 років.

### Результати та дискусії

Як показало дослідження, факт настання невчасної вагітності у свідомості респондентів пов'язаний із спектром емоцій різної модальності: від яскраво позитивних до гостро негативних. У процесі семантичного аналізу було виокремлено 75 лексем, що описують емоційний стан респондентів при настанні «невчасної вагітності». В українській вибірці таких лексем-емоцій було виокремлено 42, у білоруській – 35. Залежно від модальності вони були розділені нами на 3 групи – *негативні* (страх, розпач, паніка), *нейтральні* (подив), *позитивні* (радість, щастя).

Подальший якісно-кількісний аналіз дозволив встановити переважання емоцій негативного спектра в порівнянні з емоціями нейтральної та позитивної групи ( $\chi^2=589,97$

<sup>1</sup> [https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public\\_compilation/index\\_18023/](https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/publications/izdania/public_compilation/index_18023/)

<sup>2</sup> Опитування білоруської вибірки здійснювалось за участю к.психол. н. Билінської Н.В.



$p < 0,001$ ). Для подальшого аналізу були відібрані лексеми, частота виокремлення яких у загальній сукупності перевищувала показник 10. Як видно з таблиці 1, домінуючою емоцією є страх, що може поєднуватися з шоком, панікою, розгубленістю та розпачем. Емоцію «радість» виокремили лише окремі респонденти (5,5%). Зазначимо, що ця емоція частіше зустрічалася у представників білоруської вибірки, ніж української ( $7,2=8,88$   $p < 0,001$ ).

Щодо інших емоцій статистично достовірні відмінності між вибірками було встановлено лише у емоційних станах паніки та хвилювання. Їхні показники також були вищими у білоруській вибірці.

*Таблиця 1*

**Порівняння показників очікуваних емоційних реакцій на ситуацію настання незапланованої вагітності**

n=172

Типи емоційних реакцій	Частота представленості основних типів емоційного реагування у кожній із груп респондентів			Показник відмінності між вибірками (критерій Пірсона $\chi^2$ )
	перша група (укр.)	друга група (білорус.)	загалом	
страх	51	72	123	3,585
шок	13	16	29	0,310
паніка	6	18	24	6,00*
розгубленість	11	12	23	0,043
відчай	13	10	23	0,391
радість	3	16	19	8,895**
тривога	7	8	15	0,067
хвилювання	2	12	14	7,143**
переживання	6	6	12	0
нерозуміння	2	8	10	3,60
провина	2	8	10	3,60

\* рівень статистичної значущості  $p \leq 0,05$  \*\* рівень статистичної значущості  $p \leq 0,01$

Аналізуючи стратегію оволодіння ситуацією при невчасній вагітності, було з'ясовано, що, загалом, респонденти віддали перевагу народженню дитини та її вихованню порівняно з перспективою медичного переривання вагітності ( $\chi^2=90,05$ ;  $p < 0,001$ ).

Опція «народити дитину та віддати її на усиновлення» не отримала жодного вибору. Були також простежені відмінності між українською та білоруською вибірками: представниці першої частіше віддавали перевагу народженню дитини, ніж представниці другої ( $F_{(1,170)}=21,575$ ;  $p < 0,001$ ).

У відсоткових показниках: 83,7 % українок та 52,3% білорусок вважають за доцільне народити дитину, в той час як, відповідно, 16,3% та 47,7% надають перевагу перериванню вагітності.

Аналіз системи ціннісних орієнтацій учасників опитування продемонстрував пріоритетність для молоді сімейної орієнтації ( $M = 4,35$ ) та значущість емоційно-інтимних відносин (цінність «кохання») ( $M = 4,33$ ), що відповідає особливостям вікового періоду (див. табл. 2).

Таблиця 2

## Показники пріоритетності ціннісних орієнтацій молоді

n=172

Ціннісні орієнтації	Групи респондентів	Кількість учасників	Середнє значення	Станд. відхилення	Станд. помилка
матеріальне благополуччя	перша (укр.)	86	3,41	1,413	,108
	друга (білорус.)	86	3,78	1,720	,131
	всього	172	3,59	1,583	085
особиста свобода	перша (укр.)	86	3,43	1,754	,134
	друга (білорус.)	86	4,24	1,682	,128
	всього	172	3,84	1,764	,095
діти	перша (укр.)	86	3,66	1,839	,140
	друга (білорус.)	86	3,37	1,758	,134
	всього	172	3,52	1,802	097
професійний розвиток	перша (укр.)	86	2,71	1,458	,111
	друга (білорус.)	86	3,77	1,694	,129
	всього	172	3,24	1,665	,090
сім'я	перша (укр.)	86	4,72	1,630	,124
	друга (білорус.)	86	3,99	1,637	,125
	всього	172	4,35	1,672	,090
кохання	перша (укр.)	86	4,20	1,660	,127
	друга (білорус.)	86	4,45	1,827	,139
	всього	172	4,33	1,748	,094

Інші цінності розташувалися у наступному порядку зниження значущості: особистісна свобода ( $M=3,84$ ), матеріальне благополуччя ( $M=3,59$ ), діти ( $M=3,52$ ), професійний розвиток ( $M=3,24$ ). Оскільки цінність «діти» зайняла одне з останніх місць у ієрархії, факт настання невчасної вагітності, на нашу думку, може мати значний психотравмувальний ефект.

Були встановлені статистично достовірні відмінності між вибірками щодо оцінювання особистісної значущості таких цінностей як «матеріальне благополуччя» ( $t_{170}=2,193$   $p\leq 0,05$ ), «особиста свобода» ( $t_{170}=4,393$   $p\leq 0,001$ ), «професійний розвиток» ( $t_{170}=6,209$   $p\leq 0,001$ ), «сім'я» ( $t_{170}=4,159$   $p\leq 0,001$ ). Серед зазначених цінностей представниці української вибірки вважають важливішими позицію «сім'я» ( $M_1= 4,72$ ;  $M_2=3,99$ ), тоді як представниці білоруської – «особисту свободу» ( $M_1= 4,24$ ;  $M_2=3,43$ ) та «професійний розвиток» ( $M_1= 3,77$ ;  $M_2=2,71$ ). Що ж до цінностей «діти» і «кохання» статистично достовірних відмінностей між вибірками виявлено не було ( $t_{170}=1,499$   $p>0,05$  и  $t_{170}=1,359$   $p>0,05$ , відповідно).

Результати аналізу відповідей респондентів за методикою РОД вказують на статистично достовірні відмінності між вибірками як щодо рівня вияву загальної репродуктивної установки ( $F_{1,170} = 10,688$   $p\leq 0,01$ , так і її складових – генофілії ( $F_{1,170} = 12,881$   $p\leq 0,01$ ) та репродуктивної активності ( $F_{1,170} = 9,127$   $p\leq 0,05$ ). Більшість дівчат демонструють наявність сімейної та дітоцентричної установки, хоча у 6,98% українок та 15,12% білорусок генофобія домінує над генофілією. Така ж тенденція спостерігається щодо репродуктивної активності: 12,8% респонденток першої групи та 27,91% другої групи задекларували

установки, що демонструють репродуктивну пасивність, що, на наш погляд, не суперечить особливостям розвитку на цьому віковому етапі.

Частота демонстрування домінування генофобії та репродуктивної пасивності в першій та другій групах мають статистично достовірні відмінності (див табл.3): генофобія і репродуктивна пасивність більш виражені у білоруській вибірці ( $\chi^2=5,158$   $p\leq 0,05$  та  $\chi^2=9,657$   $p\leq 0,01$ ).

*Таблиця 3*

**Зіставлення показників вияву загальної репродуктивної установки та її складових у групах досліджуваних**

n=172

Репродуктивні установки	Групи респондентів	Кількість учасників	Середнє значення	Станд. відхилення
Генофілія-генофобія	перша (укр.)	86	22,98	13,166
	друга (білорус.)	86	15,59	13,730
	всього	172	19,28	13,931
Репродуктивна активність-репродуктивна пасивність	перша (укр.)	86	15,95	12,678
	друга (білорус.)	86	10,85	11,468
	всього	172	13,40	12,338
Загальна репродуктивна установка	перша (укр.)	86	38,93	25,074
	друга (білорус.)	86	26,44	24,878
	всього	172	32,69	25,712

Виконаний кореляційний аналіз підтверджує наявність статистично значущих зв'язків між репродуктивними установками та ціннісними орієнтаціями дівчат ( див. табл.4)

Так, рівень генофілії позитивно корелює з цінністю «діти» ( $r_p=0,442$   $p\leq 0,001$ ); дещо слабший зв'язок простежується з цінністю «сім'я» ( $r_p=0,293$   $p\leq 0,001$ ); негативна кореляція спостерігається з цінностями «матеріальне благополуччя» ( $r_p=-0,383$   $p\leq 0,001$ ), «особиста свобода» ( $r_p=-0,313$   $p\leq 0,001$ ) та «професійний розвиток» ( $r_p=-0,340$   $p\leq 0,001$ ).

*Таблиця 4*

**Показники зв'язків між репродуктивними установками та ціннісними орієнтаціями**

n=172

Репродуктивні установки	Показники кореляційних зв'язків (r Пірсона)					
	матеріальне благополуччя	особиста свобода	діти	професійний розвиток	сім'я	кохання
Генофілія	-0,383**	-0,313**	0,442**	-0,340**	0,293**	0,069
Репродуктивна активність	-0,345**	-0,286**	0,426**	-0,328**	0,256**	0,039
Загальна репродуктивна установка	-0,373**	-0,307**	0,444**	-0,341**	0,281**	0,056

Як видно з таблиці 5, також простежуються статистично значущі зв'язки між генофілією та установками щодо доречності народження дитини від різних потенційних батьків: випадковий партнер ( $r_p=0,362$   $p\leq 0,001$ ); кохана людина ( $r_p=-0,455$   $p\leq 0,001$ ); гвалтівник ( $r_p=0,350$   $p\leq 0,001$ ).

Таблиця 5

## Показники зв'язків між репродуктивними установками та ціннісними орієнтаціями

n=172

Репродуктивні установки	Доцільність народження дитини			Готовність народити	
	випадковий партнер	кохана людини	гвалтівник	гвалтівник	без партнера
Генофілія	0,362**	0,455**	0,350**	0,485**	0,556**
Репродуктивна активність	0,329**	0,423**	0,320**	0,493**	0,518**
Загальна репродуктивна установка	0,354**	0,450**	0,343**	0,499**	0,550**

Враховуючи раніше встановлений зв'язок між настановами щодо «доречності» та «готовності» народити дитину, закономірним є наявність позитивного зв'язку генофілії та бажання зберегти вагітність, навіть, при відмові потенційного батька підтримати це рішення, чи за умови, що дитина повинна народитися в результаті зґвалтування. Зазначимо, що показник цього зв'язку, навіть, вищий ніж у разі «доречності», зокрема: народження від коханої людини ( $r_p=0,556$   $p\leq 0,001$ ), народження від гвалтівника ( $r_p=0,485$   $p\leq 0,001$ ). Також, позитивний зв'язок простежено між генофілією та стратегіями подолання ситуації незапланованої вагітності ( $r_p=0,468$   $p\leq 0,001$ ). Усі вищеописані тенденції стосуються також субшкали репродуктивної активності (див. табл. 5), але у більшості випадків показники зв'язку дещо нижчі, ніж за шкалою генофілії, (окрім показників готовності народити від гвалтівника ( $r_p=0,493$   $p\leq 0,001$ )).

## Висновки

Виконане дослідження дозволяє стверджувати, що невчасна вагітність – складне випробування на життєвому шляху молодої жінки, яке викликає як сукупність особистісних проблем та переживань, так і негативні соціальні наслідки – аборти, сирітство, безпліддя. Як наукова проблема, таке явище вивчається з початку 50-х років ХХ століття, спочатку у ракурсі демографічної проблематики, а пізніше і психологічних досліджень. Відмінною рисою понять «незапланована» та «невчасна» вагітність від близького «небажана» є неузгодженість фактору бажання мати дитину та часу настання вагітності, з погляду життєвого шляху людини. У сучасних психологічних дослідженнях проблема небажаної вагітності переважно розробляється у контексті розвитку конструкту «материнська сфера», виникнення девіантного материнства, впливу негативної мотивації матері на розвиток дитини та подальше її виховання.



У нашому дослідженні основний акцент зосереджений на особистісному розвитку й емоційному самопочутті молоді дівчини, яка зустрілася із проблемою несвоєчасної вагітності. Організація порівняльного дослідження дозволила простежити відмінності у реагуванні молоді на «невчасну вагітність», що зумовлені впливом особливостей культури та менталітету. Регіони, залучені до нашого дослідження, належать до областей із традиційними, історично сформованими стійкими орієнтаціями на цінність сім'ї, народження та виховання дітей, що підтверджується статистичними показниками народжуваності й медичного переривання вагітності.

У той же час, зміни в інституційному устрої України та Білорусі, виникнення нових тенденцій у системі ціннісних установок сучасної молоді, трансформування соціокультурного фону життєдіяльності молодих людей у цих країнах породжують виникнення відмінностей у пронатальній поведінці жінок, які почали фіксуватися у демографічних дослідженнях (Курило та ін., 2017).

Вивчення особливостей сприйняття явища невчасної вагітності представницями української та білоруської вибірок показало наявність певних відмінних рис у його інтерпретації та демонстрації особистісного ставлення.

Загальними рисами сприйняття несвоєчасної вагітності представницями обох груп є негативні емоційні переживання: страх, шок, паніка.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що відмінності у сприйнятті представницями двох країн явища «невчасна вагітність» обумовлені, насамперед, особливостями їх ціннісних орієнтацій. Учасниць української вибірки можна характеризувати як сімейно- та дітоцентрованих. Із шести життєво визначальних цінностей, провідні позиції у відповідях, зайняли конструкти «сім'я», «кохання», «діти». Дві перші цінності («сім'я» та «кохання») не суперечать особливостям їх вікового розвитку та етапу життєвого шляху, коли зберігаються міцні зв'язки з батьківським вогнищем і чітко простежується орієнтація на побудову інтимно-близьких, емоційно насичених стосунків. Вибір цінності «діти» не можна пояснити віком. Швидше за все, це особистісні установки, що сформувалися на основі соціокультурних традицій та сприйняття незаміжніми дівчатами моделі пронатальної поведінки у їхньому найближчому соціальному оточенні.

Для представниць білоруської вибірки найбільш пріоритетними виявились цінності «кохання» та «особиста свобода». Послідовність орієнтацій за рівнем значущості (кохання – свобода – сім'я – матеріальні блага – професійний розвиток – діти) вказує на значну адаптивність білоруської молоді до реалій сучасного суспільства. Їхні уявлення про самореалізацію у юнацькому віці чіткіше орієнтовані на умови життя в реаліях конкурентно-орієнтованого соціуму з ринковою економікою, тоді як українські дівчата продовжують дотримуватись більш традиційних настанов у питаннях материнства.

Отже, виконане дослідження розкрило дві системи сприйняття та реагування дівчат на складне явище невчасної вагітності залежно від ціннісних особистісних установок. Орієнтація на кохання та особисту свободу пов'язана із більш болісним сприйняттям факту настання вагітності та готовністю до її переривання. У той час як визнання цінності сім'ї, кохання та дітей супроводжують прийняття майбутньої дитини, виникнення більш яскравих позитивних емоцій, переживання радості, гордості та задоволення.

Одним із важливих результатів дослідження, за нашим розумінням, є також те, що незважаючи на складність життєвої ситуації, яка пропонувалася для обговорення, ми не виявили схильності дівчат до девіантного материнства чи відмови від народженої дитини.

Вважаємо, що виконане дослідження сприяє розкриттю специфіки української ментальності, висвітленню однієї із головних причин стійкості українського народу у війні проти загарбників – його орієнтованості на життєствердні цілі та цінності.

Війна спричинить складну демографічну ситуацію в нашій країні, тому розуміння існуючих тенденцій та збереження національних традицій стане одним із завдань наших подальших досліджень.

### Література

1. Аксьонова, С. (2016). *Підліткове материнство: демографічний аспект проблеми*. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України.
2. Алексеєнко, Т. Ф. (2017). Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання. (Автореф. дис. д. пед. наук ). Київ.
3. Анчева, І. А. (2017). Сучасний погляд на психологічну готовність жінки до материнства. *Здоров'є жінчини*, 6(122), 50–52. Режим доступу: <https://repo.odmu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/4617/Ancheva.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
4. Асланян, Т. С., & Шевельдіна О. В. (2018). Психологічні особливості сексуальної поведінки сучасних жінок. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 3, 13–17. Режим доступу: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/316/293>
5. Державна служба статистики України (2020). *Діти, жінки та сім'я в Україні: Статистичний збірник*, Київ. Режим доступу: [https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat\\_u/2020/zb/09/DJS\\_2019\\_pdf.pdf](https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/DJS_2019_pdf.pdf)
6. Дутко, А. А., & Заболотна, М. Р. (2016). Репродуктивні права фізического лица: сущность, понятие и классификация. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 3, 82–90. Режим доступу: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1753/1/%D0%94%D1%83%D1%82%D0%BA%D0%BE.pdf>
7. Корчакова, Н., & Безлюдная, В. (2021). Установки студенческой молодежи относительно незапланированной беременности. *Психологія реальність і перспективи*, 16, 87–97. <https://doi.org/10.35619/prapr.v1i16.207>
8. Курило, І.О., Аксєнова, С.Ю., & Слюсар, Л.І. (2017) Брачність, рождаємость и воспроизводство материнского поколения в Белоруси и Украине: опыт сравнительного анализа. *Демографія та соціальна економіка*, 2(30), 29–46. <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.029>
9. Левчук, Н. М., & Переллі-Харріс Б. (2010). Аборти та народжуваність в Україні. «Конкуренція» продовжується? *Демографія та соціальна економіка*, 2(14), 64–74. <https://doi.org/10.15407/dse2010.02.064>
10. Мартинюк, І.С. (2020) Соціально-психологічні детермінанти самооцінки вагітних жінок. *Психологічний часопис*, 6(10), 130–139. <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.10>
11. Перепелюк, Т. Д. (2023). Аборти – психологічний стан жінки та вплив на наступну вагітність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, 3, 59–62. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.3.11>
12. Романенко, Т., & Морозова, О. (2022). Сучасний погляд на переривання небажаної вагітності нехірургічним методом. *Репродуктивне здоров'я жінки*, 1, 8–12. <https://doi.org/10.30841/2708-8731.1.2022.258129>
13. Слабкий Г.О., Габоровець Ю.Ю., & Дудина О.О. (2016) Аналіз результативності регіональної перинатальної допомоги жінкам в Україні. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*, 4(70), 4–11. <https://doi.org/10.11603/1681-2786.2016.4.7542>
14. Державна служба статистики України (2020). *Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2020 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств)*, Київ. Режим доступу: [https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat\\_u/2020/zb/07/zb\\_cdhd\\_20.pdf](https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_cdhd_20.pdf)
15. Bahk, J., Yun, S.C., Kim, Y.M., & Khang, Y.H. (2015). Impact of unintended pregnancy on maternal mental health: a causal analysis using follow up data of the Panel Study on Korean

- Children (PSKC). *BMC pregnancy and childbirth*, 15, 85. <https://doi.org/10.1186/s12884-015-0505-4>
16. Campbell, A.A. & Mosher, W.D. (2000). A history of the measurement of unintended pregnancies and births. *Matern Child Health Journal*, 4(3), 163-169. <https://doi.org/10.1023/A:1009519329226>
  17. Compernelle, E.L. (2017). Disentangling Perceived Norms: Predictors of Unintended Pregnancy During the Transition to Adulthood. *Journal of Marriage and Family*, 79(4), 1076-1095. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/26646131>
  18. Finer, L.B., & Henshaw, S.K. (2006). Disparities in rates of unintended pregnancy in the United States, 1994 and 2001, *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*, 38(2), 90-96. <https://doi.org/10.1363/psrh.38.090.06>
  19. Finer, L.B., & Zolna, M.R. (2016). Declines in Unintended Pregnancy in the United States, 2008-2011. *The New England journal of medicine*, 374(9), 843-852. <https://doi.org/10.1056/NEJMsa1506575>
  20. Klerman L.V. (2000). The intendedness of pregnancy: a concept in transition. *Maternal and child health journal*, 4(3), 155-162. <https://doi.org/10.1023/a:1009534612388>
  21. Part, K., Moreau, C., Donati, S., Gissler, M., Fronteira, I., & Karro, H. (2013). Teenage pregnancies in the European Union in the context of legislation and youth sexual and reproductive health services. *Acta Obstetrica et Gynecologica Scandinavica*, 92(12), 1395-1406 <https://doi.org/10.1111/aogs.12253>
  22. Radu, M.C., Dumitrescu, A.I., Zaharia, C., Boeru, C., Pop-Tudose, M.E., Iancu, C.F., & Chivu, R.D. (2021). Teenage Pregnancies and Childbirth Experience in Romania From the Midwives Point of View. *Cureus*, 13(3), e13851. <https://doi.org/10.7759/cureus.13851>
  23. Rastad, Z., Golmohammadian, M., Jalali, A., Kaboudi, B., & Kaboudi, M. (2021). The effect of positive psychology intervention on quality of life among women with unintended pregnancy. *Journal of education and health promotion*, 10(1), 165. [https://doi.org/10.4103/jehp.jehp\\_784\\_20](https://doi.org/10.4103/jehp.jehp_784_20)
  24. Rochebrochard, E., & Joshi, H. (2013) Children Born After Unplanned Pregnancies and Cognitive Development at 3 Years: Social Differentials in the United Kingdom Millennium Cohort. *American Journal of Epidemiology*, 178(6), 910-920. <https://doi.org/10.1093/aje/kwt063>
  25. 42% of births in the EU are outside marriage. (2020, 17 July). Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20200717-1>

## References

1. Aksonova, S. (2016). *Pidlitkove materynstvo: demografichni aspekti problemy*. [Adolescent motherhood: the demographic aspect of the problem]. Kyiv : In-t demografii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrainy [in Ukrainian]
2. Aliksieienko, T.F. (2017). *Kontseptualizatsiia sotsialno-pedahohichnykh osnov suchasnoho simeinoho vykhovannia* [Conceptualization of socio-pedagogical foundations of modern family education]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Ancheva, I.A. (2017). *Suchasnyi pohliad na psykholohichnu hotovnist zhinky do materynstva* [Modern view of the psychological woman's readiness to maternity]. *Zdorove zhenshchyny – Women's Health*, 6(122), 50-52. Retrieved from: <https://repo.odmu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/4617/Ancheva.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
4. Aslanian, T.S., & Sheveldina O.V. (2018) *Psykholohichni osoblyvosti seksualnoi povedinky suchasnykh zhinok* [Psychological features of the sexual behavior of modern women]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 3, 13-17. Retrieved from: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/316/293> [in Ukrainian].
5. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020). Dity, zhinky ta simia v Ukraini: Statystychnyi zbirnyk*. [Children, women and families in Ukraine: Statistical collection]. Kyiv. Retrieved from: [https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat\\_u/2020/zb/09/DJS\\_2019\\_pdf.pdf](https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/DJS_2019_pdf.pdf) [in Ukrainian]
6. Dutko, A.A., & Zabolotna, M.R. (2016). *Reproduktyvnye prava fizycheskoho lytsa: sushchnost, poniatye y klasyfikatsiia* [Reproductive rights of an individual: essence, concept and classification]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnurishnykh sprav – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 3, 82-90. Retrieved from:



- <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1753/1/%D0%94%D1%83%D1%82%D0%BA%D0%BE.pdf> [in Russian].
7. Korchakova, N., & Bezliudnaia, V. (2021). Ustanovky studencheskoi molodezhy odnosytelno nezaplanyrovannoi beremennosti [Students' attitudes regarding unplanned pregnancy]. *Psykholohiia: realnist i perspektyvy – Psychology reality and prospects*, 16, 87–97. <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i16.207> [in Russian].
  8. Kurylo, Y.O., Aksenova, S.Yu., & Sliusar, L.Y. (2017). Brachnost, rozhdaiemost i vosproydzvodstvo materinskoho pokoleniia v Belorusy i Ukrainy: opyt sravnytelnoho analiza [Marriage and birth rate and maternal reproduction in Belarus and Ukraine: experience of comparative analysis]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 2(30), 29–46. <https://doi.org/10.15407/dse2010.02.064> [in Russian].
  9. Levchuk, N.M., & Perelli-Kharris B. (2010). Aborty ta narodzhuvanist v Ukraini. «Konkurentsiia» prodovzhuietsia? [Abortion and birth in Ukraine. Will “competition” continue?]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 2(14), 64–74. <https://doi.org/10.15407/dse2010.02.064> [in Ukrainian].
  10. Martyniuk, I.S. (2020). Sotsialno-psykholohichni determinanty samoostinky vahitnykh zhinok. *Psykholohichni chasopys – Psychological journal*, 6(10), 130–139. <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.10> [in Ukrainian].
  11. Perepeliuk, T.D. (2023). Aborty – psykholohichni stan zhinky ta vplyv na nastupnu vahitnist [Abortion is a psychological factor for a woman and contributes to the onset of pregnancy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Psykholohiia – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Psychology*, 3, 59–62. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.3.11> [in Ukrainian].
  12. Romanenko T.H., Morozova O.V. (2022). Suchasnyi pohliad na pereryvannia nebazhanoi vahitnosti nekhirurgichnym metodom [A modern view on the termination of an unwanted pregnancy by a non-surgical method]. *Reproduktyvne zdorovia zhinky – Women's Reproductive Health*, 1, 8–12. <https://doi.org/10.30841/2708-8731.1.2022.258129> [in Ukrainian].
  13. Slabkyi H.O., Haborovets Yu.Yu., Dudyna O.O. (2016). Analiz rezultatyvnosti rehionalnoi perynatalnoi dopomohy zhinkam v Ukraini [Analysis of the effectiveness of regional perinatal care for women in Ukraine]. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy – Bulletin of social hygiene and health care organizations of Ukraine*, 4(70), 4–11. <https://doi.org/10.11603/1681-2786.2016.4.7542> [in Ukrainian].
  14. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020). *Sotsialno-demohrafichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy u 2020 rotsi (za danymy vybirkovoho obstezhennia umov zhyttia domohospodarstv) [Social and demographic characteristics of the households of Ukraine in 2020 (according to the data of the selective observation of living condition of the households)]*. Kyiv. Retrieved from [https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat\\_u/2020/zb/07/zb\\_cdhd\\_20.pdf](https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_cdhd_20.pdf) [in Ukrainian].
  15. Bahk, J., Yun, S.C., Kim, Y.M., & Khang, Y.H. (2015). Impact of unintended pregnancy on maternal mental health: a causal analysis using follow up data of the Panel Study on Korean Children (PSKC). *BMC pregnancy and childbirth*, 15, 85. <https://doi.org/10.1186/s12884-015-0505-4>
  16. Campbell, A.A. & Mosher, W.D. (2000). A history of the measurement of unintended pregnancies and births. *Matern Child Health Journal*, 4(3), 163–169. <https://doi.org/10.1023/A:1009519329226>
  17. Compennolle, E.L. (2017). Disentangling Perceived Norms: Predictors of Unintended Pregnancy During the Transition to Adulthood. *Journal of Marriage and Family*, 79(4), 1076–1095. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/26646131>
  18. Finer, L.B., & Henshaw, S.K. (2006). Disparities in rates of unintended pregnancy in the United States, 1994 and 2001. *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*, 38(2), 90–96. <https://doi.org/10.1363/psrh.38.090.06>
  19. Finer, L.B., & Zolna, M.R. (2016). Declines in Unintended Pregnancy in the United States, 2008–2011. *The New England journal of medicine*, 374(9), 843–852. <https://doi.org/10.1056/NEJMsa1506575>
  20. Klerman L.V. (2000). The intendedness of pregnancy: a concept in transition. *Maternal and child health journal*, 4(3), 155–162. <https://doi.org/10.1023/a:1009534612388>



21. Part, K., Moreau, C., Donati, S., Gissler, M., Fronteira, I., & Karro, H. (2013). Teenage pregnancies in the European Union in the context of legislation and youth sexual and reproductive health services. *Acta Obstetrica et Gynecologica Scandinavica*, 92(12), 1395-1406 <https://doi.org/10.1111/aogs.12253>
22. Radu, M.C., Dumitrescu, A.I., Zaharia, C., Boeru, C., Pop-Tudose, M.E., Iancu, C.F., & Chivu, R.D. (2021). Teenage Pregnancies and Childbirth Experience in Romania From the Midwives Point of View. *Cureus*, 13(3), e13851. <https://doi.org/10.7759/cureus.13851>
23. Rastad, Z., Golmohammadian, M., Jalali, A., Kaboudi, B., & Kaboudi, M. (2021). The effect of positive psychology intervention on quality of life among women with unintended pregnancy. *Journal of education and health promotion*, 10(1), 165. [https://doi.org/10.4103/jehp.jehp\\_784\\_20](https://doi.org/10.4103/jehp.jehp_784_20)
24. Rochebrochard, E., & Joshi, H. (2013). Children Born After Unplanned Pregnancies and Cognitive Development at 3 Years: Social Differentials in the United Kingdom Millennium Cohort. *American Journal of Epidemiology*, 178(6), 910–920. <https://doi.org/10.1093/aje/kwt063>
25. 42% of births in the EU are outside marriage. (2020, 17 July). Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20200717-1>

## PRONATAL ATTITUDES OF YOUTH AS MANIFESTATION OF UKRAINIAN MENTALITY

Nataliia Korchakova

Doctor of Sciences in Psychology, Professor

of the Department of Developmental and Pedagogical Psychology

Rivne State University of Humanities

12, Stepan Bandera Str., Rivne, Ukraine, 33000.

[nataliia.korchakova@rshu.edu.ua](mailto:nataliia.korchakova@rshu.edu.ua), <https://orcid.org/0000-0003-1164-3370>

### Abstract

The article highlights the peculiarities of pronatal attitudes of Ukrainian youth (in particular, the phenomenon of unplanned pregnancy), which are formed under the influence of culture and mentality. University students from the western regions of Ukraine and Belarus participated in the study. Despite the historically formed stable family- and child-oriented attitudes among those populations, significant changes in the institutional structure of both the countries and the transformation of the socio-cultural background of young people's life style caused the changes in the pronatal behavior of women. The results obtained indicate the slight differences in the emotional response among the respondents of both subgroups to the fact of an unplanned pregnancy. The dominance of negative emotions (fear, shock, despair) expresses the psycho-traumatic nature of the situation and the need for further existential choice. We found statistically significant differences only for the emotions "joy", "anxiety" and "panic". It is worth highlighting the greater level of readiness of Ukrainian women to give birth to a child in comparison with the Belarusian ones (83.7% and 52.3%, respectively), whereas the medical termination of pregnancy was preferred by 16.3% of Ukrainian women and 47.7% of Belarusian women. In addition, certain differences were also found in the ranking of values related to pronatal attitudes. Ukrainian respondents can be characterized as family- and child-oriented. Among six life-determining values, the leading positions were taken by "family", "love" and "children", whereas for representatives of the Belarusian sample, the most prioritized values were "love" and "personal freedom". The results obtained also indicate statistically significant differences between the samples both in terms of the level of manifestation of the general reproductive attitude and its components – genophilia/genophobia and reproductive activity/passivity. We found that Belarusian respondents were more prone to genophobia and reproductive passivity.

**Keywords:** pronatal attitudes, reproductive attitudes, values, mentality, genophilia, genophobia.

Подано 04.01.2024

Рекомендовано до друку 10.01.2024

## ОСОБИСТІСНІ РЕАКЦІЇ ЖІНОК НА ЕТАПІ РЕМІСІЇ ОНКОЗАХВОРЮВАННЯ

Катерина Лисник

аспірантка кафедри політичної психології та міжнародних відносин  
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,  
01601, Україна, Київ, вул. Пирогова, 9  
[kl0682311520@gmail.com](mailto:kl0682311520@gmail.com), <https://orcid.org/0000-0002-8196-6696>

### Анотація

У статті представлено результати дослідження особистісних характеристик, притаманних онкоодужуючим-жінкам та рівня страху рецидиву раку, якій вони мають на етапі ремісії. Проведено статистичну обробку результатів, отримані дані проаналізовано з урахуванням світового досвіду досліджень у цій галузі. *Мета* роботи полягала у проведенні дослідження особистісних психологічних особливостей онкоодужуючих-жінок на етапі ремісії онкозахворювання, визначенні наявного рівня страху рецидиву раку та дослідженні домінуючих стратегій подолання (копінг-стратегії), притаманних їм на етапі ремісії. *Методи*: теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення), емпіричні (тестування, анкетування), методи статистичного аналізу тестових даних засобами IBM SPSS, аналіз отриманих результатів. *Результати*: встановлено, що більше половини опитуваних використовують адаптивні когнітивні та емоційні копінг-стратегії, і лише третині учасниць властиві адаптивні поведінкові копінг-стратегії. Майже половина учасниць продемонструвала високі показники за шкалами Поступливості та Сумлінності опитувальника Велика П'ятірка, їм притаманний самоконтроль та відповідальність, а також емоційна теплота та співробітництво. Була виявлена кореляція Пірсона між поведінковими копінг-стратегіями та рівнем страху рецидиву раку, проте не було виявлено кореляції з толерантністю до невизначеності. Водночас, було констатовано, що більше половини учасниць мають високу особистісну тривожність. Результати оцінки клінічного рівня страху рецидиву раку за скринінговою шкалою зі стандартним пороговим значенням розробників опитувальника страху рецидиву раку, та за загальними балами опитувальника суттєво відрізняються між собою, тож це питання потребує додаткового вивчення для вибору порогового значення для українських реалій. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у поглибленні дослідження, зокрема, через збільшення вибірки досліджуваних із залученням особистостей чоловічої статі та представників різних соціально-демографічних статусів з різноманітними типами онкології.

**Ключові слова:** рак, страх рецидиву раку, психоонкологія, виживання та риси характеру, стратегії подолання, копінг-стратегії.

### Вступ

Розглядаючи онкологічне захворювання через призму біопсихосоціальної моделі, ми передбачаємо, що окрім медичної допомоги, яка надавалась онкопацієнтам на етапі лікування, на якість життя онкоодужуючих в ремісії впливають ще їх індивідуальні психологічні та соціальні чинники. Онкологічну хворобу слід розглядати як складний багатофакторний процес, при якому не стільки психосоціальні фактори сприяють виникненню раку, а скоріше хвороба призводить до багатьох психосоціальних проблем і змін.

Результати сучасних досліджень доводять, що психологічний дистрес, особливо депресія, призводить до погіршення прогнозу виживання при онкологічних захворюваннях. Однак причинно-наслідковий характер цієї кореляції не доведений. Незрозуміло, чи пов'язані з депресією процеси впливають безпосередньо на прогресування раку, чи непрямі взаємозалежні фактори, такі як поведінка у відношенні до власного здоров'я, опосередковують цей ефект. Існуючі у міжнародній психоонкології дані все ще неоднозначні та недостатні, щоб довести вплив психосоціальних рис на прогресування раку або підвищення виживання онкопацієнтів (Lang-Rollin, 2018), оскільки не продемонстрували вагомих кореляційних зв'язків між рисами особистості, життєвими подіями та розвитком раку. Відповідно, зростає необхідність поглибленого дослідження психологічних особливостей та соціально-демографічних характеристик онкоодужуючих з метою виявлення впливу цих показників на покращення виживання та якості їх життя в ремісії.

У онкоодужуючих часто спостерігаються: підвищена тривожність, знижений емоційний настрій і наявність побоювань стосовно свого майбутнього, серед яких особливо помітний страх рецидиву раку. Страх рецидиву раку (англ. Fear of Cancer Recurrence, далі FCR) визначається як страх або занепокоєння, що рак може повернутися або прогресувати в тому самому місці чи в іншій частині тіла.

Здається цілком імовірним, що підвищена особистісна тривожність і низька толерантність до невизначеності можуть негативно впливати на рівень FCR, посилювати його. В той же час, соціальна підтримка та застосовані адаптивні стратегії подолання (копінг-стратегії), знижуватимуть рівень страху рецидиву раку, який діагностований у онкоодужуючих. Якщо таку кореляцію буде підтверджено, це може бути використано для виявлення онкоодужуючих, яким першочергово потрібна психологічна підтримка для подолання дисфункціонального рівня FCR.

**Мета** дослідження полягає у виявленні притаманних онкоодужуючим-жінкам на етапі ремісії онкозахворювання особистісних психологічних характеристик і стратегій подолання (копінг-стратегій), які корелюють з підвищеним рівнем FCR. **Завданням** дослідження є проведення теоретичного аналізу та емпіричного дослідження з виявлення взаємозв'язків між психологічними характеристиками та рівнем FCR.

### **Методи дослідження**

Використані у дослідженні емпіричні методи анкетування та тестування включали анкету учасника для збору соціо-демографічних і медичних відомостей стосовно діагнозу та лікування, зокрема: віку, статі, сімейного стану, наявності дітей, рівня освіти, працевлаштованості, місця проживання, типу онкологічного захворювання та його стадії, наявності історії рецидивів і підтримуючої медикаментозної терапії. Їх детальний опис наведено попередніх статтях (Лисник, 2021).

Для отримання даних стосовно особистості онкоодужуючого були використані стандартизовані тести:

- п'ятифакторний опитувальник особистості в модифікації Big five Inventory, BFI 44, (John, Naumann, & Soto, 2008), адаптований для використання в Україні (Барко, Барко В. & Кирієнко, 2018 : 229-237);
- методика Толерантність до невизначеності С. Баднера (Tolerance Ambiguity Scale, TAS (Budner, 1962);
- тест «Шкала реактивної і особистісної тривожності» Спілбергера-Ханіна, адаптована Ю.Л. Ханіним;
- методика діагностики копінг-механізмів Е. Хейма (Heim, 1988);

- опитувальник страху рецидиву раку (англ. fear of cancer recurrence inventory, далі опитувальник FCRI), розроблений (Simard & Savard, 2009). Перший етап адаптації української версії цього опитувальника попередньо виконано нами (Лисник, 2022).

Отримані після заповнення опитувальників дані від респондентів опрацьовано статистично з використанням програмного забезпечення IBM SPSS, version 23.

У дослідженні брали участь 51 жінка у віці від 29 до 67 років (середній вік – 45 років), які протягом останніх 22 років проходили лікування від онкологічних хвороб різного типу та різної стадії прогресування (від I до IV). Усі вони на момент участі в дослідженні знаходились у ремісії не менше півроку (від 0,6 до 22 років). В середньому лікування було завершено 2,8 роки тому. Більшість учасниць лікувалися від раку молочної залози – 66,7%. Рецидиву не було у 86,3% учасниць, з одним чи більше рецидивом зіткнулися 13,7% учасниць. Підтримуючу медикаментозну терапію отримувало 62,7% учасниць, не отримувало 37,3%, тобто трохи більше третини учасниць.

Відповідно до вікової класифікації Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) вважається 25-44 років – молодий вік; 45-59 років – середній вік; 60-75 років – похилий вік. Цю класифікацію ми використовуємо у розподілі учасниць за віковими категоріями. Соціально-демографічні показники учасниць дослідження зведено до таблиці 1.

Таблиця 1

## Соціально-демографічні показники учасниць дослідження

Показник	Градації	Процент учасниць
Вік (за класифікацією ВООЗ)	молодий вік	49,0%
	середній вік	45,1%
	похилий вік	5,9%
Освіта	середня – закінчено 10 (зараз 11) класів школи	3,9%
	середня спеціальна (технікум, коледж)	19,6%
	неповна вища (не менше 2-х курсів ВНЗ)	3,9%
	вища	54,9%
	друга (третя і більше) вища	11,8%
	вчений ступінь (кандидат наук, доктор наук)	5,9%
Сімейний стан	незаміжня, ніколи не була в шлюбі	7,8%
	не зареєстровані, але живемо разом	17,6%
	заміжня	60,8%
	розлучена	11,8%
	вдова	2,0%
Кількість дітей	немає	21,6%
	1	39,2%
	2	31,4%
	3	5,9%
	4	2,0%
Чи живі батьки	ні	23,5%
	один з батьків живий	45,1%
	так	31,4%



Показник	Градації	Процент учасниць
Місце проживання	столиця	39,2%
	регіональне місто	47,1%
	сільська місцевість	13,7%
Робота	працюю повний робочий день	52,9%
	працюю неповний робочий день	15,7%
	шукаю роботу	5,9%
	не працюю і не шукаю роботу	5,9%
	на пенсії	7,8%
	індивідуальна зайнятість	3,9%
	працюю позмінно	2,0%
	відпустка по догляду за дитиною	2,0%
	інше	4,0%

### Результати та дискусії

Рівень страху рецидиву раку оцінювався за Опитувальником FCRI, при чому більш високі бали вказують на більш високий рівень FCR. Розробники (Simard & Savard, 2009) вважають важливим для діагностики FCR загальний бал за опитувальником FCRI в межах нижньої третини (значення до 56), оскільки низький бал вказує на те, що опитуваний використовує захисний механізм витіснення, а отже, обирає відповіді, які маскують його страх. Якщо значення загального балу за опитувальником FCRI лежить в межах верхньої третини (значення понад 112), це вказує, що опитуваний має високий FCR, дисфункціональний рівень страху рецидиву раку. Середні значення відповідають функціональному рівню страху.

Серед учасниць виявлено одну особу (2%), яка набрала надто низький бал для загальної шкали FCRI. Також виявилось, що дисфункціональний рівень (у межах верхньої третини) мають 17,6% учасниць. Отже середній загальний бал мають 80,4% учасниць дослідження, а дисфункціональний, клінічний (перша та третя третини разом) – 19,6% (див. Рис.1).



Рис. 1. Загальний бал FCR за Опитувальником страху рецидиву раку, %

Шкала Тяжкість Опитувальника страху рецидиву раку, що часто має назву «коротка версія FCRI», використовується для скринінгу клінічних рівнів FCR, які суттєво впливають на психоемоційний стан онкоодужуючих, заважають їм нормально функціонувати, та потребують психологічної допомоги (Lebel та ін., 2016).

Оцінка 13-16 трактується як «підвищений рівень», 16 і більше – як «дисфункціональний». За шкалою Тяжкість виявилось, що функціональний рівень страху рецидиву мають лише 15,7% учасниць нашого дослідження, ще 15,7% мають підвищений рівень страху рецидиву раку, а решта 68,6% – дисфункціональний рівень (див. Рис.2). Тобто клінічно значущий рівень страху рецидиву мають 84,3% учасників дослідження.



**Рис. 2. Рівні страху рецидиву раку за підшкалою «тяжкість FCRI», %**

Описові статистики для всіх шкал опитувальника FCRI за вибіркою досліджуваних наведено в таблиці 2.

*Таблиця 2*

**Описові статистики шкал опитувальника страху рецидиву раку**

Шкала	Мінімум	Максимум	Середнє	Середнєквадратичне відхилення	Дисперсія
Тригери	7	31	18,14	6,312	39,841
Тяжкість	7	31	19,86	6,299	39,681
Психологічний дистрес	2	16	8,10	3,976	15,810
Порушення функціонування	0	24	9,39	6,618	43,803
Розуміння	0	12	3,61	3,225	10,403
Впорядкування	0	12	5,55	2,715	7,373
Стратегії подолання	8	36	24,65	6,112	37,353
Загалом	46	140	89,29	22,040	485,772

Толерантність до невизначеності, яка вимірювалась за допомогою методики Баднера, для учасниць дослідження склала: за шкалою інтолерантності до невизначеності (корелює з ригідністю особистості) низькі показники мають 19,6% онкоодужуючих, середні – 54,9% і 25,5% учасниць дослідження мають високу інтолерантність до невизначеності. Висока інтолерантність до невизначеності передбачає прагнення до ясності, упорядкованості у всьому і неприйняття невизначеності, повагу до ролі правил і принципів у житті, поділ думок, цінностей та поведінки на правильні та неправильні.

За шкалою толерантності до невизначеності (корелює з життєстійкістю Мадді): низьку толерантність мають 33,3% опитуваних, середню – 60,8%, і лише 5,9% високу. Толерантна до невизначеності особистість розглядає будь-яку невизначену ситуацію як можливість вибору, розвитку, набуття нового досвіду. Тим, хто має низьку толерантність до невизначеності, притаманно розглядати будь-яку невизначену ситуацію як небезпечну, неприємну або таку, що лякає.

Тест Спілберга-Ханіна показав, що серед досліджуваних низьку особистісну тривожність мають лише 3,9% опитуваних, помірну – 43,1% і високу – 52,9%. Стосовно реактивної тривожності (поточної), отримано наступні показники: низька – 17,6 %, помірною – 49% та висока – 33,3%.

За п'ятифакторним опитувальником особистості за п'ятьма окремими шкалами (Велика П'ятірка) вимірювалась екстраверсія/інтроверсія, поступливість, сумлінність, нейротизм і відкритість досвіду. Однозначно говорити про притаманну досліджуваному рису особистості можливо, якщо бали, приведені до 100-бальної шкали, є меншими за 30 або більшими за 70 балів. Для середніх показників вважається, що особистість проявляє себе в залежності від ситуації (або при проходженні тесту намагалась обирати «середні» відповіді), тож для дослідження важливими є лише риси, що проявилися яскраво.

Аналіз отриманих результатів надав можливість констатувати, що 11,8% опитуваних володіють інтровертованими якостями особистості. У них спостерігається відсутність упевненості щодо правильності своєї поведінки та неувага до подій, що відбуваються навколо; більша опора на власні сили та бажання, ніж на погляди інших людей. Інтроверти мають рівний, дещо знижений фон настрою. Такі люди зазвичай стримані, замкнуті, уникають розповідати про себе, не розпитують проблем інших людей. Люблять планувати своє майбутнє, завжди зважують свої вчинки, не довіряють першим відчуттям і захопленням, завжди строго контролюють свої почуття, рідко бувають нестриманими та збудженими.

Серед досліджуваних однозначно екстравертами виявилися 29,4%, це особистості, які відрізняються товариськістю, люблять розваги та колективні заходи, мають велике коло друзів та знайомих, відчувають потребу спілкування з людьми. Екстраверти безтурботні, оптимістичні та люблять зміни. У них зазвичай ослаблений контроль над вчинками, тому вони бувають схильні до запальності та агресивності. Вони не люблять перевантажувати себе роботою чи навчанням, часто ризикують, діють імпульсивно, необдуманно, по першому спонуканню. В діяльності, зазвичай, орієнтовані на швидкість виконання завдання. Екстраверти воліють працювати з людьми. За нашим уявленням, саме онкоодужуючі з екстраверсією більш готові були прийняти участь у дослідженні.

За шкалою Поступливості виявлено лише одну особу (2%), що має яскраву рису відокремленості від інших і налаштованості на суперництво. При тому 47,1% учасниць демонструють явні риси прихильності та чуйності. Їм притаманне відчуття особистої відповідальності за добробут інших, вони емпатійні, добре розуміють і толерантно ставляться до недоліків інших людей. Вміють співпереживати, підтримують колективні заходи та

відчувають відповідальність за загальну справу, сумлінно та відповідально виконують взяті на себе доручення. Взаємодіючи з іншими, такі люди намагаються уникати розбіжностей, не люблять конкуренції, більше воліють співпрацювати з людьми, ніж змагатися. Такі особи мають потребу бути поряд з іншими людьми, у групі зазвичай користуються повагою.

За шкалою Сумлінності взагалі не виявлено учасників дослідження, які набрали бали, що відповідають проявам імпульсивності, проте 56,9% онкоодужуючих, що прийняли участь в опитуванні, демонструють рису високої відповідальності та самоконтролю. У таких людей спостерігаються сумлінність, обов'язковість, точність і акуратність у справах, вони люблять порядок і комфорт, наполегливі у роботі і зазвичай досягають високих результатів. Вони дотримуються моральних принципів, не порушують загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві. Висока сумлінність і свідомість зазвичай поєднуються з гарним самоконтролем, проте такі люди рідко відчуваються повністю розкутими настільки, щоб дозволити собі дати волю почуттям.

Констатувати далекоглядні висновки зарано, зважаючи на невелику вибірку учасниць, проте можна зробити обережне припущення, що пройти лікування онкології та вийти у стійку ремісію допомагає така риса характеру, як сумлінність.

За шкалою Нейротизму виявлено 25,5% емоційно спокійних та реалістично налаштованих учасниць, і 19,6% таких, що проявляють тривожність та імпульсивність. Тобто розподіл приблизно однаковий.

За шкалою Відкритості досвіду виявлено лише 9,8% онкоодужуючих, які демонструють практичність та консерватизм, і 19,6% тих, кому притаманні допитливість та чутливість (тобто майже вдвічі більше). При цьому 70,6% продемонстрували середні значення.

Для показників толерантності за методикою Баднера, тривожності за тестом Спілберга-Ханіна та П'ятифакторним опитувальником особистості описові характеристики шкал сирих балів наведено в Таблиці 3.

Таблиця 3

## Описові характеристики використаних методик

	Мінімум	Максимум	Середнє	Середнєквадратичне відхилення	Дисперсія
Екстраверсія	12	36	25,86	5,571	31,041
Поступливість	20	40	33,33	4,283	18,347
Сумлінність	22	44	34,24	5,275	27,824
Нейротизм	12	38	23,63	6,636	44,038
Відкритість досвіду	14	48	31,69	6,976	48,660
Інтолерантність до невизначеності	1	9	5,94	2,195	4,816
Толерантність до невизначеності	1	8	3,92	1,988	3,954
Реактивна тривожність	21	63	40,63	10,307	106,238
Особистісна тривожність	27	72	47,37	10,268	105,438



Копінг-стратегії, які учасниці дослідження використовують у житті при владнанні неприємних або стресових ситуацій, оцінювались за методикою Хейма, результати наведені в Таблиці 4. Більше половини опитуваних – 52,9% використовують адаптивні когнітивні та емоційні копінг-стратегії, і лише 33,3% учасниць використовують адаптивні поведінкові копінг-стратегії. Процент учасниць, які використовують адаптивні копінг-стратегії для всіх трьох типів стратегій становить лише 7,8%. Майже 45% учасників використовують адаптивні та частково адаптивні копінг-стратегії. 55% використовують хоча б одну неадаптивну копінг-стратегію, 19,6% з них використовують неадаптивні стратегії двох типів, і 2% (одна учасниця) – трьох. Це має бути враховано при розробці психокорекційних заходів покращення психоемоційного стану онкоодужуючих.

*Таблиця 4*

**Використання копінг-стратегій (методика Хейма)**

<b>Копінг-стратегії</b>	<b>Адаптивні</b>	<b>Частково адаптивні</b>	<b>Неадаптивні</b>
когнітивні	52,9%	27,5%	19,6%
емоційні	52,9%	13,7%	33,3%
поведінкові	33,3%	39,2%	27,5%

Також нами було проведено пошук кореляційних зв'язків між рівнем страху рецидиву раку та притаманними ним копінг-стратегіями і їх рівнем тривожності. Не було виявлено кореляції між рівнем тривожності та рівнем FCR, однак через невелику вибірку учасниць неможливо відкинути гіпотезу про його наявність.

Була виявлена кореляція Пірсона = 0,216 між поведінковими копінг-стратегіями та рівнем страху рецидиву раку з коефіцієнтом 0,018, кореляція значуща на рівні 0,05. Цей цікавий факт необхідно дослідити більш глибоко на більших вибірках досліджуваних.

Існують певні зауваження до проведеного дослідження – цілком можливо, що інтерес до участі в ньому проявили ті онкоодужуючі, хто інтуїтивно відчував погіршення свого психоемоційного стану саме через високий рівень FCR. Також в процесі проведення клінічного інтерв'ю з учасницями виявилось, що в Facebook-групі, у якій було розміщено оголошення, більшість онкоодужуючих вийшли в ремісію недавно, до п'яти років, а за дослідженнями зарубіжних психонкологів у таких осіб рівень FCR зазвичай вище. Ця гіпотеза має бути врахована при формуванні вибірки опитуваних для майбутніх досліджень.

Дослідження світових психонкологів з використанням опитувальника FCRI, наприклад з Канади (Fardell et al., 2018) та Австралії (Butow et al., 2017), повідомляють, що учасники їх досліджень частіше мали вищі значення FCR, ніж порогові, та після психологічних втручань все одно не досягали функціонального порогового значення, обраного розробниками FCRI на рівні 13 підшкали Тяжкість. Аналіз робочих характеристик балів за шкалою Тяжкість для цих досліджень показав оптимальне порогове значення 22. Вибірка рівня FCR у згаданих вище дослідженнях була вище значення 22 на вихідному етапі дослідження і змінилась на значення нижче 22 балів у своїх групах за результатами психологічних втручань на протязі спостереження.

Якщо на відповідях наших учасниць використати порогове значення 22 для визначення клінічного рівня FCR підшкалою Тяжкості (коротка версія Опитувальника), тоді учасники поділяються на: ті, хто мають функціональний рівень FCR – 58,8%, та ті, хто мають клінічний

рівень FCR – 41,2%, (див. Рис. 3). Такий розподіл учасниць дослідження є набагато реалістичнішим, ніж 84,3% при використанні порогового значення в 13 балів. Цю гіпотезу слід ретельно перевірити у майбутніх дослідженнях.



**Рис. 3. Дисфункціональний FCR при пороговому значенні в 22 бали, %**

Необхідно зазначити, що проходження тесту Спілберга-Ханіна за дизайном дослідження відбувалось одразу після проходження опитувальника FCRI, тому на реактивну тривожність могло впливати попередній тест, у якому підіймались питання стосовно можливості рецидиву раку, що вірогідно підвищувало тривожність у онкоодужуючих.

Для проведення глибшого аналізу результатів нашого дослідження за п'ятифакторним опитувальником особистості необхідно порівняти процентний розподіл на загальній популяції вибірки осіб з певними рисами особистості, і лише потім робити узагальнення та припущення стосовно психотипу онкоодужуючих.

### Висновки

За результатами статистичної обробки відповідей онкоодужуючих жінок виявлені певні закономірності щодо їх психологічного стану та поведінкових реакцій. Так, цікавим для подальшого практичного застосування є виявлений факт, що адаптивні поведінкові копінг-стратегії використовує лише третина учасниць дослідження. Виявлена кореляція між поведінковими стратегіями подолання та рівнем FCR також є важливою і має бути досліджена більш ретельно.

У онкоодужуючих жінок часто спостерігається підвищена тривожність, більше половини з них мають підвищений рівень особистісної тривожності. Толерантність до невизначеності та інтолерантність до неї у учасниць дослідження частіше була відмічена на рівні середніх значень, що не дає підстав використовувати її у якості показника схильності до страху рецидиву.

Риси особистості, виявлені за п'ятифакторним опитувальником, у онкоодужуючих жінок виявились зміщеними до граничних значень за шкалами поступливості – 47,1% мають високі показники та сумлінності – 56,9% мають високі показники. Тобто учасниці нашого дослідження частіше демонструють такі риси особистості, як висока відповідальність, самоконтроль, та емоційна теплота, співробітництво та повага до інших. Значення за рештою шкал відповідають нормальному розподілу.

Оцінка дисфункційного рівня страху рецидиву раку за пороговим значенням понад 13 балів (як рекомендують розробники FCRI) шкали Тяжкості Опитувальника страху рецидиву раку показала, що клінічний рівень мають 84,3% учасниць, за загальною оцінкою – 19,6% учасниць. Якщо використати рекомендації науковців, що проводили емпіричні дослідження порогу, та обрати значення понад 22 балів – 41,2%. Така розбіжність потребує подальшого вивчення для виявлення найкращого алгоритму оцінки FCR у українських онкоодужуючих.

*Перспективи подальших розвідок* ми вбачаємо у поглибленні дослідження, зокрема, через збільшення вибірки досліджуваних із залученням особистостей чоловічої статі та представників різних соціально-демографічних статусів з різноманітними типами онкології.

### Література

1. Барко, В.І., Барко, В.В., & Кирієнко, Л.А. (2018). Адаптація опитувальника «Великої п'ятірки» для використання психологами Національної поліції України. *Наука і правоохорона*, 3, 229–237.
2. Лисник, К.А. (2021). Методики дослідження взаємозв'язку рівня страху рецидиву раку та соціально-психологічних особливостей особистості онкоодужуючого. *Formation of innovative potential of world science: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference*, 2, 76–78. Tel Aviv, State of Israel: European Scientific Platform. <https://doi.org/10.36074/scientia-26.11.2021>
3. Лисник, К.А. (2022). Особливості адаптації української версії Опитувальника страху рецидиву раку. *Knowledge, Education, Law, Management. Section Social and behavioral sciences*, 1(45), 133–141. <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.1.20>
4. Butow, P.N., Turner, J., Gilchrist, J., Sharpe, L., Smith, A. B., Fardell J. E., ... & Thewes, B. (2017). Randomized trial of ConquerFear: a novel, theoretically based psychosocial intervention for fear of cancer recurrence. *Journal of Clinical Oncology*, 35(36), 4066–4077.
5. Fardell, J.E., Jones, G., Smith, A.B., Lebel, S., Thewes, B., Costa, D., ... & Butow, P. (2018). Exploring the screening capacity of the Fear of Cancer Recurrence Inventory-Short Form for clinical levels of fear of cancer recurrence. *Psycho-oncology*, 27(2), 492–499.
6. Heim, E. (1988). Coping und Adaptivität: Gibt es geeignetes oder ungeeignetes Coping? *Psychotherapie, Psychosomatik, Medizinische Psychologie*, 38(1), 8–18.
7. John, O.P., Naumann, L.P., Soto, C.J. (2008). Paradigm Shift to the Integrative Big-Five Trait Taxonomy: History, Measurement, and Conceptual Issues. O.P. John, R.W. Robins & L.A. Pervin (Eds.). *Handbook of personality: Theory and research*. (pp. 114-158). New York : Guilford Press.
8. Lang-Rollin, Isabelle (2018). Psycho-oncology. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 20(1), 13–22. <https://doi.org/10.31887/DCNS.2018.20.1/ilangrollin>
9. Lebel, S., Simard, S., Harris, C. et al. (2016). Empirical validation of the English version of the Fear of Cancer Recurrence Inventory. *Quality Life Research*, 25, 311–321.
10. Simard, S., & Savard, J. (2009). Fear of Cancer Recurrence Inventory: Development and initial validation of a multidimensional measure of fear of cancer recurrence. *Supportive Cancer Care*, 17(3), 241–251.

### Referenses

1. Barko, V.I., Barko, V.V., Kyriienko, L.A. (2018). Adaptatsiia opytuvalnyka "Velykoi piatirky" dlia vykorystannia psykholohamy Natsionalnoi politsii Ukrainy [Adaptation of the "Big Five" questionnaire for use by psychologists of the National Police of Ukraine]. *Nauka i pravookhorona – Science and law enforcement*, 3, 229–237 [in Ukrainian].
2. Lysnyk, K. A. (2021). Metodyky doslidzhennia vzaiemozviazku rivnia strakhu retsydyvu raku ta sotsialno-psykholohichnykh osoblyvostei osobystosti onkooduzhuiuchoho [Methods of researching the relationship between the level of fear of cancer recurrence and the social and psychological characteristics of the cancer survivors]. *Formation of innovative potential of world science: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference*, 2, 76–78. Tel Aviv, State of Israel : European Scientific Platform <https://doi.org/10.36074/scientia-26.11.2021> [in Ukrainian].
3. Lysnyk, K. A. (2022). Osoblyvosti adaptatsii ukrainskoi versii Opytuvalnyka strakhu retsydyvu raku [Peculiarities of the adaptation of the Ukrainian version of the Fear of Cancer Recurrence

- Inventory]. *Knowledge, Education, Law, Management. Section Social and behavioral sciences*, 1(45), 133–141. <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.1.20> [in Ukrainian].
4. Butow, P.N., Turner, J., Gilchrist, J., Sharpe, L., Smith, A. B., Fardell J. E., ... & Thewes, B. (2017). Randomized trial of ConquerFear: a novel, theoretically based psychosocial intervention for fear of cancer recurrence. *Journal of Clinical Oncology*, 35(36), 4066–4077.
  5. Fardell, J.E., Jones, G., Smith, A.B., Lebel, S., Thewes, B., Costa, D., ... & Butow, P. (2018). Exploring the screening capacity of the Fear of Cancer Recurrence Inventory-Short Form for clinical levels of fear of cancer recurrence. *Psycho-oncology*, 27(2), 492–499.
  6. Heim, E. (1988). Coping und Adaptivität: Gibt es geeignetes oder ungeeignetes Coping? *Psychotherapie, Psychosomatik, Medizinische Psychologie*, 38(1), 8–18.
  7. John, O.P., Naumann, L.P., Soto, C.J. (2008). Paradigm Shift to the Integrative Big-Five Trait Taxonomy: History, Measurement, and Conceptual Issues. O.P. John, R.W. Robins & L.A. Pervin (Eds.). *Handbook of personality: Theory and research*. (pp. 114-158). New York : Guilford Press.
  8. Lang-Rollin, Isabelle (2018). Psycho-oncology. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 20(1), 13–22. <https://doi.org/10.31887/DCNS.2018.20.1/ilangrollin>
  9. Lebel, S., Simard, S., Harris, C. et al. (2016). Empirical validation of the English version of the Fear of Cancer Recurrence Inventory. *Quality Life Research*, 25, 311–321.
  10. Simard, S., & Savard, J. (2009). Fear of Cancer Recurrence Inventory: Development and initial validation of a multidimensional measure of fear of cancer recurrence. *Supportive Cancer Care*, 17(3), 241–251.

## PERSONAL REACTIONS OF WOMEN AT THE REMISSION STAGE OF CANCER DISEASE

Kateryna Lysnyk

Postgraduate Student of the Department of Political Psychology and International Relations

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine

9, Pyrohova Str., Kyiv, Ukraine, 01601

[kl0682311520@gmail.com](mailto:kl0682311520@gmail.com), <https://orcid.org/0000-0002-8196-6696>

### Abstract

The article presents the results of a study of the personal characteristics of female cancer survivors and the level of fear of cancer recurrence they have at the stage of remission. The results were statistically processed, the data obtained were analyzed taking into account the world experience of research in this field. The purpose of the work is to conduct a study of the personal psychological characteristics of women with cancer at the stage of cancer remission, determine the existing level of fear of cancer recurrence and identify the dominant coping strategies (coping strategies) inherent in them during remission. Methods: theoretical (analysis, synthesis, generalization), empirical (testing, questionnaire), methods of statistical analysis of test data using IBM SPSS, analysis of the results obtained. Results: it was determined that more than half of the respondents use adaptive cognitive and emotional coping strategies, and only a third of the participants have adaptive behavioral coping strategies. Almost half of the participants demonstrated high scores on the Agreeableness and Conscientiousness scales of the Big Five questionnaire, self-control and responsibility, as well as emotional warmth and cooperation. A Pearson correlation was found between behavioral coping strategies and the level of fear of cancer recurrence, but no correlation was found with tolerance for uncertainty. At the same time, it was observed that more than half of the participants have high personal anxiety. The results of assessing the clinical level of fear of cancer recurrence according to the screening scale with the standard threshold value of the developers of the cancer recurrence fear questionnaire and the total scores of the questionnaire differ significantly from each other, so this issue requires additional study to choose a threshold value for Ukrainian realities. We can see the prospects for further research in deepening the study, in particular, by increasing the sample of subjects with the involvement of male individuals and representatives of various socio-demographic statuses with various types of oncology.

**Keywords:** cancer, fear of cancer recurrence, psychooncology, survivorship and character traits, coping-strategies.

Подано 28.06.2023

Рекомендовано до друку 15.12.2023



## ПРОЦЕСНИЙ, ЗМІСТОВНИЙ ТА КОНТЕКСТНИЙ ПІДХОДИ ДО КАР'ЄРНОГО ВИБОРУ

**Валентина Лозовецька**

доктор педагогічних наук, професор,  
професор кафедри технологічної освіти  
Український державний університет імені Михайла Драгоманова  
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9  
[lozovetska@ukr.net](mailto:lozovetska@ukr.net), <https://orcid.org/0000-0001-5817-9259>

**Юрій Павлов**

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,  
професор кафедри технологічної освіти  
Український державний університет імені Михайла Драгоманова  
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9  
[yuriypavlov2017@ukr.net](mailto:yuriypavlov2017@ukr.net), <https://0009-0008-7658-1143>

### Анотація

Стаття присвячена теоретичному аналізу ключових підходів, які впливають на прийняття кар'єрних рішень: процесний, змістовний та контекстний. Розкрито особливості взаємодії зазначених підходів та їх вплив на формування кар'єрних траєкторій особистості в умовах сучасного ринку праці. Значна увага приділяється аналізу того, як ці підходи можуть співпрацювати або, навпаки, вступати в конфлікт, створюючи унікальний набір викликів та можливостей для кожного індивіда. Метою дослідження є глибоке розуміння взаємодії між процесним, змістовним та контекстним підходами до кар'єрного вибору та визначення їх впливу на процес прийняття кар'єрних рішень. Для досягнення мети використано глибокий аналіз наукової літератури, включаючи огляд теоретичних рамок, аналіз емпіричних досліджень та концептуальних моделей. Систематизовано існуючі знання та означено перспективні напрямки для подальшого вивчення процесних, змістовних та контекстних аспектів у сфері кар'єрного розвитку. Виявлено, що інтегроване застосування процесного, змістовного та контекстного підходів до кар'єрного вибору забезпечує більш глибоке та всебічне розуміння кар'єрного розвитку індивідів. Констатовано, що взаємодія між цими підходами може сприяти ефективнішому виявленню професійних інтересів та цілей, а також кращому розумінню контекстуальних бар'єрів та можливостей. Також було виявлено потенційні конфлікти між внутрішніми переконаннями індивідів та зовнішніми обмеженнями, що вимагає гнучкого підходу в процесі кар'єрного консультування. Підкреслено критичну необхідність інтеграції процесного, змістовного та контекстного підходів для покращення процесу прийняття кар'єрних рішень. Встановлено, що ця інтеграція сприяє глибшому розумінню особистісних характеристик, інтересів та контекстуальних обмежень, з якими стикаються індивіди. Наголошується актуальність розробки комплексних інструментів оцінки та інтервенцій, які б враховували усі аспекти кар'єрного вибору, що відкриває нові перспективи для подальших досліджень у цій галузі.

**Ключові слова:** кар'єрний вибір, професійна поведінка, процес кар'єрного вибору, контекст кар'єрного вибору, професійний розвиток.

### Вступ

У сучасному динамічному світі, де кар'єрне консультування переживає значні трансформації, тема прийняття кар'єрних рішень набуває особливої актуальності (Фрадинська, 2010). Ця область пройшла шлях від зосередження на освітньому та професійному виборі до більш комплексного розгляду кар'єрної динаміки й продовжує бути в центрі наукових досліджень і практичного інтересу (Byington, Felps & Baruch, 2019; Kulesar, Dobrea & Gati, 2020; Xu & Bhang, 2019). Важливість досліджень кар'єрного вибору полягає не лише в супроводі працівників через початкові етапи кар'єрного планування, але й у визначенні подальших рішень, які впливають на особисте життя та професійний розвиток (Лозовецька, 2019:44-50).

Незважаючи на досягнення в науці та практиці, сфера прийняття кар'єрних рішень зіштовхується з постійними викликами, пов'язаними з непередбачуваністю глобального робочого середовища та його впливом на індивідуальне життя (Bimrose & Mulvey, 2015; Gati, Gadassi, & Shemesh, 2006; Sabates, Gutman, & Schoon, 2017). Ці виклики підкреслюють необхідність адаптації кар'єрних стратегій, що відповідають швидким економічним та технологічним трансформаціям сучасності.

Адаптація кар'єрних стратегій стає ще більш актуальною у світлі того, як індивіди прагнуть узгодити свої професійні цілі з особистими цінностями та прагненнями. Розгляд кар'єрних рішень через різні теоретичні призми, від самооцінки до систематичного порівняння та планування, відкриває нові перспективи для розуміння цього складного процесу (Super, 1953; Krumboltz, Mitchell & Jones, 1976; Gottfredson, 1981).

Звертаючись до незмінної актуальності принципів, запропонованих Ф. Парсонсом на початку 20-го століття, ми бачимо, що хоча основні ідеї розуміння себе, знання про професії та раціонального прийняття рішень залишаються важливими, існує необхідність їх адаптації та розширення для відповіді на сучасні виклики (Blustein, Kenny, Di Fabio & Guichard, 2019; Hirschi, 2018). Сучасні економічні та технологічні зрушення вимагають нового підходу до кар'єрного вибору та його теоретичного обґрунтування.

Ця стаття спрямована на інтеграцію процесного, змістовного та контекстного підходів до прийняття кар'єрних рішень, виходячи з моделі, запропонованої Lent & Brown (2020). Ми прагнемо об'єднати класичні теоретичні рамки з розумінням сучасних викликів, щоб надати особистостям ефективні стратегії для навігації в багатогранному світі кар'єрного вибору 21 століття.

**Метою** даного дослідження є глибокий аналіз та синтез літератури процесних, змістовних та контекстних підходів у прийнятті кар'єрних рішень. Це дозволить виявити особливості взаємодії цих різноманітних підходів в процесі кар'єрного вибору та дослідити їх вплив на прийняття особистістю обґрунтованих та ефективних рішень в області професійного розвитку. **Завдання** дослідження: 1) дослідити та синтезувати існуючу наукову літературу з метою виявлення основних теоретичних та емпіричних знахідок, які стосуються процесного, змістовного та контекстного підходів до кар'єрного вибору; 2) описати особливості взаємодії між процесним, змістовним та контекстним підходами у процесі прийняття кар'єрних рішень, зосереджуючись на тому, як ці підходи можуть доповнювати один одного або вступати в конфлікт.

### Методи дослідження

Методологічний фундамент нашого дослідження базується на глибокому аналізі та синтезі існуючої літератури, що висвітлює різні аспекти процесного, змістовного та контекстного підходів до кар'єрного вибору. Мета цієї методології полягає у забезпеченні всебічного розуміння та систематизації теоретичних рамок, емпіричних даних та концептуальних моделей, які описують процеси кар'єрного вибору. Дослідження реалізується через кілька ключових етапів:

*Підготовчий етап:* Ми встановили критерії для відбору наукових джерел, включаючи їх релевантність до теми кар'єрного вибору, наукову значимість та доступність повних текстів для аналізу. Для проведення пошуку необхідних матеріалів були використані бази даних та електронні бібліотеки, зокрема Scopus, Google Scholar, та Web of Science.

*Етап збору даних:* Використовуючи заздалегідь визначені ключові слова та їх комбінації, такі як «кар'єрний вибір», «вибір професії», «професійне самовизначення», було здійснено детальний пошук літератури. Отримані матеріали охоплювали широкий спектр наукових статей, монографій, оглядових робіт та доповідей конференцій, забезпечуючи комплексне освітлення теми.

*Аналітичний етап:* Подальший аналіз зібраної літератури дозволив виявити ключові теми, підходи та висновки, пов'язані з кар'єрним вибором, а також визначити існуючі прогалини у дослідженнях та потенційні напрямки для майбутніх розробок.

*Синтез отриманих даних:* Завершальний етап передбачав узагальнення результатів аналізу в структурованому огляді, що інтегрує процесний, змістовний та контекстний підходи до кар'єрного вибору. Цей синтез надав змогу сформулювати зв'язну картину досліджуваної проблематики, визначити ключові аспекти кар'єрних переходів та розробити обґрунтовані рекомендації для покращення практики кар'єрного консультування.

### Результати та дискусії

На основі аналізу наукової літератури з кар'єрного вибору, встановлено, що триетапна концепція Ф. Парсонса (1909) про вибір кар'єри, хоча і залишається значущою, вимагає певного оновлення, щоб адекватно відображати сучасний динамічний ринок праці та різноманіття життєвих ситуацій індивідів. У відповідь на цей виклик Lent & Brown (2020) розробили та запропонували модель втручання «Зміст-Процес-Контекст» (CPC), яка вбирає в себе ідеї та рекомендації з наявних теорій і досліджень (наприклад, Gati & Asher, 2001; Lent & Brown, 2013; Sampson et al., 2004), а також враховує новітні розуміння процесу прийняття рішень (Kahneman, 2011).

Ми констатували, що особи, які шукають допомогу в кар'єрному виборі, можуть стикатися з різними перешкодами, які можна класифікувати як проблеми процесу кар'єрного вибору, змісту кар'єрного вибору, або контексту кар'єрного вибору. Так, деякі стикаються з труднощами, пов'язаними з самим процесом прийняття рішень, інші – з незнанням, які сфери діяльності можуть їм запропонувати шляхи до професійного розвитку, тоді як треті обмежені контекстними бар'єрами, такими як дискримінація або відсутність можливостей на локальному ринку праці.

У процесі прийняття кар'єрних рішень, процесний, змістовний, та контекстний підходи взаємодіють у складній і динамічній манері, кожен вносячи свій унікальний вклад у розвиток кар'єрного шляху індивіда. Ці підходи можуть доповнювати один одного, створюючи

комплексну основу для прийняття обґрунтованих та адаптивних кар'єрних рішень, але також можуть вступати в конфлікт, викликаючи труднощі та нерішучість.

Процесний підхід до прийняття кар'єрних рішень акцентує увагу на психологічних аспектах, які впливають на особистість під час вибору професійного шляху. Особлива увага приділяється внутрішнім перешкодам, таким як: тривожність, пов'язана з вибором або зобов'язанням; негативні емоції; міжособистісні конфлікти; відсутність сумлінності або плановості; низька самоефективність у процесі прийняття рішень. Ці перешкоди можуть суттєво ускладнити процес вибору кар'єри, створюючи психологічні бар'єри, які потребують спеціального втручання та підтримки.

Взаємодіючи зі змістовним і контекстним підходами, процесний аспект може сприяти кращому розумінню того, як індивіди переходять від оцінки своїх інтересів і цінностей до реалізації конкретних кар'єрних рішень у певному соціально-економічному контексті. Розглядаючи психологічні аспекти прийняття рішень у світлі особистісних характеристик і зовнішніх обмежень, можна отримати комплексне уявлення про процес кар'єрного самовизначення. Такий інтегрований підхід дозволяє ідентифікувати стратегії подолання внутрішніх і зовнішніх бар'єрів, сприяючи розвитку ефективних методів кар'єрного планування та реалізації професійного потенціалу індивіда. Важливо враховувати, що успіх кар'єрного вибору залежить не тільки від глибокого розуміння себе, але й від здатності навігувати у складному соціально-економічному ландшафті, адаптуючись до змін та використовуючи доступні ресурси для досягнення професійних цілей.

Змістовний підхід до кар'єрного вибору зосереджується на вивченні ключових елементів трудової діяльності особистості, які слугують основою для визначення кар'єрних прагнень і потенційно сумісних професійних шляхів. Він охоплює такі аспекти, як інтереси, здібності, цінності та самоефективність, які разом формують унікальний профіль, що керує індивідом у виборі кар'єрного шляху. Інтереси визначають сфери діяльності, до яких індивід відчуває прихильність, тоді як здібності вказують на його природні таланти та навички. Цінності відображають особисті переконання та пріоритети, які впливають на професійні вибори, а самоефективність відноситься до віри особистості в свої здібності досягнути успіху в обраній сфері.

Важливість цього підходу полягає в його здатності допомагати індивідам розпізнати та розвивати свої унікальні сильні сторони та інтереси, що може вести до більшої задоволеності кар'єрою та особистісного зростання. Крім того, глибоке розуміння власних цінностей допомагає індивідам виявити професії, які відповідають їхньому внутрішньому світогляду, сприяючи більшій відданості та мотивації.

Однак, змістовний підхід може створювати виклики, коли існують розбіжності між інтересами, здібностями, цінностями індивіда та реальними можливостями на ринку праці. Наприклад, коли кар'єрні інтереси індивіда не відповідають його природним здібностям або коли обрана професія не відображає його основних цінностей, це може призвести до професійного невдоволення та розчарування. Це вимагає від людини гнучкості та готовності до розвитку та навчання задля пристосування або зміни своїх кар'єрних амбіцій відповідно до змін у їхніх здібностях та інтересах.

У синергії з процесним і контекстним підходами, змістовний аспект дозволяє індивідам більш цілісно підходити до процесу прийняття кар'єрних рішень, враховуючи як внутрішній світ особистості, так і зовнішні умови й обмеження. Він допомагає ідентифікувати, які кар'єрні



шляхи можуть принести найбільше задоволення та успіх, в той час як врахування контексту забезпечує реалістичну основу для планування та досягнення професійних цілей.

Контекстний підхід у прийнятті кар'єрних рішень охоплює аналіз зовнішніх умов і факторів, які мають значний вплив на вибір професійного шляху. Цей підхід включає розгляд контекстної підтримки та ресурсів, таких як доступ до освіти, професійного навчання та наставництва, які можуть сприяти розвитку кар'єри. Контекстні бар'єри, зокрема, економічні обмеження, дискримінація або відсутність доступу до необхідних ресурсів, вимагають ефективних стратегій подолання для забезпечення успіху в кар'єрі. Культурні, сімейні цінності, а також інституційні та структурні умови, також грають критичну роль у формуванні кар'єрних уподобань та можливостей індивіда.

Цей підхід визначає, що кар'єрне прийняття рішень не відбувається в ізоляції, а є результатом взаємодії між особистістю (змістовний підхід) та її соціально-економічним, культурним і фізичним контекстом. Така взаємодія може або сприяти реалізації кар'єрних амбіцій або стати перешкодою, яку індивіду потрібно подолати. Наприклад, висока контекстна підтримка у вигляді доступних освітніх програм і професійного розвитку може значно полегшити розвиток кар'єри, тоді як структурні бар'єри, як-от економічна нестабільність або обмежені можливості на ринку праці, можуть змусити індивіда переглянути або змінити свої кар'єрні плани.

Важливість контекстного підходу полягає також у тому, що він дозволяє індивідам краще розуміти та навігувати по складностях реального світу, адаптуючи свої персональні прагнення й амбіції до зовнішніх умов. Це включає вивчення того, як особистісні характеристики (змістовний підхід) можуть бути інтегровані у доступні професійні шляхи та можливості, а також розробка стратегій подолання будь-яких існуючих перешкод на шляху до досягнення професійних цілей.

Розуміння та аналіз контекстних факторів є важливим для розвитку ефективних стратегій кар'єрного планування, які враховують як особистісні характеристики, так і зовнішні обмеження та можливості. Взаємодія між контекстним, процесним і змістовним підходами сприяє глибшому розумінню кар'єрного вибору, дозволяючи індивідам знаходити баланс між внутрішніми бажаннями та реаліями зовнішнього світу, ведучи до більш збалансованого й гармонійного професійного життя.

Коли мова йде про прийняття кар'єрних рішень, процесний, змістовний та контекстний підходи можуть пропонувати цінні перспективи, однак вони також несуть ризик потенційних конфліктів. З одного боку, особисті інтереси та пристрасті (змістовний аспект) можуть направляти індивіда до певної професії або галузі. Проте, водночас, обмежені можливості на ринку праці чи суспільні очікування (контекстний аспект) можуть створювати перепони для втілення цих бажань у реальність. Також, невпевненість в своїх здібностях або страх перед прийняттям рішень (процесний аспект) може ще більше ускладнювати ситуацію, викликаючи внутрішні суперечності та сумніви. Ці конфлікти між підходами вимагають від індивідів гнучкості та здатності до адаптації, що включає розвиток стратегій для вирішення зовнішніх обмежень, а також подолання внутрішніх бар'єрів.

Щоб ефективно впоратися з цими викликами, важливо інтегрувати всі три підходи у процесі кар'єрного консультування, забезпечуючи, щоб кожен аспект був належним чином врахований. Це може включати заходи, такі як: розвиток навичок прийняття рішень, дослідження ринку праці та побудова мережі підтримки, щоб допомогти індивідам краще навігувати у своїх кар'єрних шляхах. Такий інтегрований підхід дозволяє враховувати як

внутрішні, так і зовнішні фактори, забезпечуючи більш гармонійний та ефективний процес прийняття кар'єрних рішень.

На основі оцінки, що включає аналіз процесу прийняття рішення, змісту особистісних інтересів і цінностей, а також контекстних факторів, ми рекомендуємо використання багатоаспектного підходу в кар'єрному консультуванні. Це дозволить консультантам точніше ідентифікувати конкретні потреби клієнта і здійснити відповідне втручання.

### Висновки

Досліджено комплексну взаємодію між трьома ключовими аспектами (процесний, змістовний та контекстний підходи) під час прийняття кар'єрних рішень. Аналіз показав, що кожен з означених підходів відіграє важливу роль у формуванні кар'єрного шляху індивіда, проте найбільшої ефективності можна досягти за умови їх інтеграції.

Процесний підхід підкреслює значення самого процесу прийняття рішень, звертаючи увагу на критичне мислення, самоаналіз та планування. Змістовний підхід зосереджений на особистісних характеристиках індивіда, таких як інтереси, здібності та цінності, які визначають його схильність до певних видів діяльності. Контекстний підхід включає в себе зовнішні чинники, які можуть впливати на доступність та привабливість різних кар'єрних шляхів, включаючи ринкові тенденції, культурні норми та соціально-економічний контекст.

Ми виявили, що інтеграція цих підходів може значно покращити процес прийняття кар'єрних рішень, дозволяючи індивіду розглядати ширший спектр можливостей і краще адаптуватися до мінливих умов професійного світу. Однак, також було виявлено, що незбалансованість або надмірне зосередження на одному з підходів на шкоду іншим може призвести до невдалих кар'єрних рішень або незадоволення кар'єрним шляхом.

Важливо зазначити, що успішне використання цих підходів вимагає глибокого розуміння власних потреб, бажань та обмежень, а також гнучкості у відповіді на зміни в особистому житті й на ринку праці. Таким чином, кар'єрне консультування та саморозвиток повинні зосереджуватися на розвитку вмінь у кожному з наведених аспектів, забезпечуючи комплексний підхід до кар'єрного планування.

*Перспективи подальших досліджень* у сфері кар'єрного вибору мають зосередитися на детальнішому розгляді взаємодії між процесним, змістовним та контекстним підходами, особливо в умовах швидко змінюваного ринку праці та глобалізації. Важливо дослідити, як ці підходи можуть адаптуватися до різноманітних культурних контекстів і впливати на кар'єрні траєкторії в різних суспільствах. Водночас, потрібно більше уваги приділити розробці інструментів і методик, які інтегрують усі три підходи для підтримки індивідів у прийнятті більш обґрунтованих та ефективних кар'єрних рішень.

### Література

1. Лозовецька, В. (2019). Фактори та проблеми, що впливають на кар'єрний розвиток сучасної особистості. *Молодь і ринок*, 9, 44–50. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir\\_2019\\_9\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2019_9_10)
2. Фрадинська, А. (2010). Свідомий вибір професії як головна проблема сучасної молоді. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету України*, 2, 135–139.
3. Vimrose, J., & Mulvey, R. (2015). Exploring career decision-making styles across three European countries. *British Journal of Guidance & Counselling*, 43(3), 337–350.

4. Blustein, D.L., Kenny, M.E., Di Fabio, A., & Guichard, J. (2019). Expanding the impact of the psychology of working: Engaging psychology in the struggle for decent work and human rights. *Journal of Career Assessment*, 27(1), 3–28. <https://doi.org/10.1177/1069072718774002>
5. Byington, E.K., Felps, W., & Baruch, Y. (2019). Mapping the Journal of Vocational Behavior: A 23-year review. *Journal of Vocational Behavior*, 110, 229–244. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2018.07.007>
6. Gati, I., & Asher, I. (2001). Prescreening, in-depth exploration, and choice: From decision theory to career counseling practice. *The Career Development Quarterly*, 50(2), 140–157.
7. Gati, I., Gadassi, R., & Shemesh, N. (2006). The predictive validity of a computer-assisted career decision-making system: A six-year follow-up. *Journal of Vocational Behavior*, 68(2), 205–219.
8. Gottfredson, L.S. (1981). Circumscription and compromise: A developmental theory of occupational aspirations. *Journal of Counseling Psychology*, 28(6), 545–579. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.28.6.545>
9. Hirschi, A. (2018). The fourth industrial revolution: Issues and implications for career research and practice. *The Career Development Quarterly*, 66(3), 192–204. <https://doi.org/10.1002/cdq.12142>
10. Kahneman, D. (2011) *Thinking, Fast and Slow*, Macmillan. London.
11. Krumboltz, J.D., Mitchell, A.M., & Jones, G.B. (1976). A social learning theory of career selection. *The counseling psychologist*, 6(1), 71–81.
12. Kulcsár, V., Dobrean, A., & Gati, I. (2020). Challenges and difficulties in career decision making: Their causes, and their effects on the process and the decision. *Journal of Vocational Behavior*, 116, 103346. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2019.103346>
13. Lent, R.W., & Brown, S.D. (2013). Social cognitive model of career self-management: Toward a unifying view of adaptive career behavior across the life span. *Journal of Counseling Psychology*, 60(4), 557–568. <https://doi.org/10.1037/a0033446>
14. Lent, R.W., & Brown, S.D. (2020). Career decision making, fast and slow: Toward an integrative model of intervention for sustainable career choice. *Journal of Vocational Behavior*, 120, Article 103448. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2020.103448>
15. Parsons, F. (1909). *Choosing a vocation*. Boston : Houghton Mifflin.
16. Sabates, R., Gutman, L. M., & Schoon, I. (2017). Is there a wage penalty associated with degree of indecision in career aspirations? Evidence from the BCS70. *Longitudinal and Life Course Studies*, 8(3), 290–301.
17. Sampson, J. P., Jr., Reardon, R. C., Peterson, G. W., & Lenz, J. G. (2004). *Career counseling and services: A cognitive information processing approach*. Pacific Grove, CA : Brooks/Cole.
18. Super, D.E. (1953). A theory of vocational development. *American Psychologist*, 8(5), 185–190. <https://doi.org/10.1037/h0056046>
19. Xu, H., & Bhang, C.H. (2019). The structure and measurement of career indecision: A critical review. *The Career Development Quarterly*, 67(1), 2–20.

### References

1. Lozovetska, V. (2019). Faktory s problemy, scho vplyvaut' nf kariernyi rozvytok suchasnoi osobystosti [Factors and problems affecting the career development of a modern individual]. *Molod i rynok – Youth and the market*, 9, 44–50. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir\\_2019\\_9\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2019_9_10) [in Ukrainian].

2. Fradynska, A. (2010). Svidomyi vybir profesii yak golovna problema suchasnoi molodi [Conscious choice of profession as the main problem of modern youth]. *Collection of scientific works of the Khmelnytskyi Institute of Social Technologies of the University of Ukraine*, 2, 135–139 [in Ukrainian].
3. Bimrose, J., & Mulvey, R. (2015). Exploring career decision-making styles across three European countries. *British Journal of Guidance & Counselling*, 43(3), 337–35.
4. Blustein, D.L., Kenny, M.E., Di Fabio, A., & Guichard, J. (2019). Expanding the impact of the psychology of working: Engaging psychology in the struggle for decent work and human rights. *Journal of Career Assessment*, 27(1), 3–28. <https://doi.org/10.1177/1069072718774002>
5. Byington, E.K., Felps, W., & Baruch, Y. (2019). Mapping the Journal of Vocational Behavior: A 23-year review. *Journal of Vocational Behavior*, 110, 229–244. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2018.07.007>
6. Gati, I., & Asher, I. (2001). Prescreening, in-depth exploration, and choice: From decision theory to career counseling practice. *The Career Development Quarterly*, 50(2), 140–157.
7. Gati, I., Gadassi, R., & Shemesh, N. (2006). The predictive validity of a computer-assisted career decision-making system: A six-year follow-up. *Journal of Vocational Behavior*, 68(2), 205–219.
8. Gottfredson, L.S. (1981). Circumscription and compromise: A developmental theory of occupational aspirations. *Journal of Counseling Psychology*, 28(6), 545–579. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.28.6.545>
9. Hirschi, A. (2018). The fourth industrial revolution: Issues and implications for career research and practice. *The Career Development Quarterly*, 66(3), 192–204. <https://doi.org/10.1002/cdq.12142>
10. Kahneman, D. (2011) *Thinking, Fast and Slow*, Macmillan. London.
11. Krumboltz, J.D., Mitchell, A.M., & Jones, G.B. (1976). A social learning theory of career selection. *The counseling psychologist*, 6(1), 71–81.
12. Kulcsár, V., Dobrean, A., & Gati, I. (2020). Challenges and difficulties in career decision making: Their causes, and their effects on the process and the decision. *Journal of Vocational Behavior*, 116, 103346. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2019.103346>
13. Lent, R.W., & Brown, S.D. (2013). Social cognitive model of career self-management: Toward a unifying view of adaptive career behavior across the life span. *Journal of Counseling Psychology*, 60(4), 557–568. <https://doi.org/10.1037/a0033446>
14. Lent, R.W., & Brown, S.D. (2020). Career decision making, fast and slow: Toward an integrative model of intervention for sustainable career choice. *Journal of Vocational Behavior*, 120, Article 103448. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2020.103448>
15. Parsons, F. (1909). *Choosing a vocation*. Boston : Houghton Mifflin.
16. Sabates, R., Gutman, L. M., & Schoon, I. (2017). Is there a wage penalty associated with degree of indecision in career aspirations? Evidence from the BCS70. *Longitudinal and Life Course Studies*, 8(3), 290–301.
17. Sampson, J. P., Jr., Reardon, R. C., Peterson, G. W., & Lenz, J. G. (2004). *Career counseling and services: A cognitive information processing approach*. Pacific Grove, CA : Brooks/Cole.
18. Super, D.E. (1953). A theory of vocational development. *American Psychologist*, 8(5), 185–190. <https://doi.org/10.1037/h0056046>
19. Xu, H., & Bhang, C.H. (2019). The structure and measurement of career indecision: A critical review. *The Career Development Quarterly*, 67(1), 2–20.



## PROCESS, CONTENT, AND CONTEXTUAL APPROACHES TO CAREER CHOICE

**Valentyna Lozovetska**

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences,  
Professor of the Department of Technological Education  
Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine  
9, Pyrohov Str., Kyiv, 01601, Ukraine  
[lozovetska@ukr.net](mailto:lozovetska@ukr.net), <https://orcid.org/0000-0001-5817-9259>

**Yurii Pavlov**

Doctor of Pedagogical Sciences, researcher,  
Professor of the Department of Technological Education,  
Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine  
9, Pyrohov Str., Kyiv, 01601, Ukraine  
[yuriypavlov2017@ukr.net](mailto:yuriypavlov2017@ukr.net), <https://009-0008-7658-1143>

### **Abstract**

The article is aimed to a theoretical analysis of key approaches that influence career decision-making: process, content and context. The peculiarities of interaction of these approaches and their influence on the formation of career trajectories of an individual in the modern labor market are revealed. It is important to consider how these approaches can cooperate or, in fact, come into conflict, creating a unique set of challenges and capabilities for each individual. The research aims to provide a deeper understanding of the interactions between process, content, and contextual approaches to career choice and their implications for the career decision-making process. To achieve this goal, a thorough analysis of the scientific literature is required, including a review of theoretical frameworks, analysis of empirical research and conceptual models. Existing knowledge has been systematized and promising directions for further development of process, content and contextual aspects in the field of career development have been identified. It has been revealed that the integration of process, content and contextual approaches to career choice will provide a more in-depth and comprehensive understanding of career development of individuals. It is stated that the interaction between these approaches can facilitate the effective identification of professional interests and goals, as well as a better understanding of contextual barriers and opportunities. Also, potential conflicts between the internal dynamics of individuals and external ones have been identified, which emphasizes a different approach in the process of career counseling. The critical need for integration of process, content, and contextual approaches to improve career decision-making is emphasized. It has been established that this integration embraces a broad range of specific characteristics, interests, and contextual boundaries with which individuals interact. The urgency of developing comprehensive assessment tools and interventions that would cover all aspects of career choice is being discussed, which opens up new prospects for further research in this population.

**Keywords:** career choice, vocational behavior, career choice process, career choice context, professional development.

*Подано 27.12.2023*

*Рекомендовано до друку 20.01.2024*

УДК:159.944.4:355.514:342.78(477)(045) [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2024.23\(68\).08](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2024.23(68).08)

## ОСОБЛИВОСТІ СТІЙКОСТІ ДО БОЙОВОГО СТРЕСУ У МОБІЛІЗОВАНИХ ЧОЛОВІКІВ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Оксана Молчанова

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1

Донецький державний університет внутрішніх справ

25000, Україна, м. Кропивницький, вул. Велика Перспективна, 1.

[oksanamolchanova@ukr.net](mailto:oksanamolchanova@ukr.net), <https://orcid.org/0000-0003-3054-1126>

### Анотація

Статтю присвячено вивченню проблеми розвитку стійкості до бойового стресу у мобілізованих чоловіків. Зважаючи на сучасну ситуацію воєнного стану в Україні, вкрай важливо розкрити специфіку феномену стійкості до бойового стресу з метою розробки психологічних методів його розвитку й оптимізації. На підставі аналізу закордонних та вітчизняних науковців було окреслено основні прояви стресостійкості як властивості особистості, інтегративної властивості та індивідуальної здатності. Визначено фізіологічні й особистісні особливості, які забезпечують стресостійкість людини. Окреслено складові компоненти стресостійкості, які виступають підґрунтям для опанування навичками саморегуляції та забезпечують людині успішне досягнення цілі в складній ситуації. Проаналізовано особливості стійкості до стресу у чоловіків, які знаходяться на етапі мобілізації до служби в армії. За результатами емпіричного дослідження зафіксовано залежність розвитку рівня стійкості до бойового стресу від періоду мобілізації. Зокрема, констатовано, що чоловіки, які були призвані в перший рік війни в Україні, виявляють вищий рівень працездатності в умовах стресу. У них більш яскраво виражена толерантність до навантажень, вони демонструють достатній рівень адаптивності у новому соціальному оточенні, колективі, вищу ефективність у побудові взаємостосунків. Тоді як, у мобілізованих чоловіків на другому році війни визначено вищу моральну нормативність та готовність підпорядковуватись соціальним нормам, а також, нищий рівень суїцидального ризику. Виявлено статистично значущу розбіжність між взаємозв'язком рівня готовності до бойового стресу та поведінковою регуляцією і моральною нормативністю. Перспективами подальших наукових розвідок визначено необхідність проведення більш широкого дослідження впливу на рівень стійкості до бойового стресу таких чинників як: вік, професійна ідентичність та рід зайнятості, сімейний стан мобілізованих.

**Ключові слова:** стрес, стресостійкість, бойовий стрес, готовність до бойового стресу, поведінкова регуляція, моральна нормативність, суїцидальний ризик, військово-професійна спрямованість.

### Вступ

Після повномасштабного вторгнення РФ на територію України, президентом було оголошено загальну мобілізацію, якій підлягають усі громадяни віком від 18 до 60 років (переважно чоловіки), що можуть виконувати військовий обов'язок. Тобто, у військових діях

беруть участь не тільки військовослужбовці, а й люди, які не мали військового досвіду до початку вторгнення. Відповідно, не всі вони можуть ефективно протистояти військовим викликам, які негативно впливають на адаптаційні можливості в ситуації бойового стресу.

Для сучасної ситуації, в якій опинилася Україна, проблема бойового стресу у військовослужбовців є дуже актуальною. Зазначений феномен не тільки знижує ефективність діяльності військового, який працює в екстремальних умовах, а ще й несе загрозу його здоров'ю.

В розвинених економічно країнах до зазначеної проблеми підходять системно (О.Блінов, 2017). Наприклад, в Ізраїлі, ефективний контроль психологічного стану військовослужбовців забезпечується рівнем відповідальності посадових осіб. В США побудована система контролю бойового стресу, яка включає 4 напрямки: побудова психологічного резилієнса (стійкості до стресу); моніторинг, раннє виявлення та надання першої допомоги; надання кваліфікованої допомоги при виражених явищах бойового стресу; надання спеціалізованої допомоги при розвитку психічних порушень. У Франції впроваджена Концепція психологічної підтримки, яка здійснюється на основі військового колективного впливу та узгоджених чітких дій особистості військового та групи.

В Україні також існує певна система профілактики та контролю бойового стресу у військовослужбовців, яка була впроваджена для учасників АТО. Вона об'єднує в собі три етапи психологічної роботи: підготовчий етап (навчання особового складу розпізнавати перші ознаки негативних станів і надавати першу психологічну допомогу та підтримку; перевірка психологічної готовності до бойового стресу за допомогою психодіагностичних методів; участь особового складу в різних тренінгах, спрямованих на розвиток навичок психологічної стійкості); етап безпосереднього виконання службових бойових завдань (заходи, подібні попереднім, але в бойових умовах, тобто навчання на місцях, групи підтримки, які проводять військові психологи та капелани; експрес діагностика стану, надання рекомендацій командирам тощо); завершальний етап, який проводиться після виконання бойових завдань (включає як діагностику військовослужбовців для виявлення негативних психічних станів, індивідуальна та групова робота по їх усуненню та робота з сім'ями військових). Програма показала своє ефективність, вона активно впроваджується в українській армії та дозволяє суттєво знизити переживання бойового стресу у військовослужбовців (І. Приходько, 2018). Але, ситуація з контролем бойового стресу погіршилась через необхідність мобілізації більшої кількості чоловіків для участі у бойових діях, які зовсім не мали такої підготовки і не планувати брати участь у військових діях.

Проблема психологічного захисту від бойового стресу військовослужбовців Збройних сил України на даному етапі є недостатньо дослідженою та потребує більш детального вивчення для розробки системного підходу до профілактики зазначеного явища.

Враховуючи сучасну ситуацію, в якій опинилась Україна через російську агресію, вивчення особливостей розвитку стресостійкості, стійкості до бойового стресу та готовності до нього стає надзвичайно актуальним. Тому, **метою** нашої статті є дослідження особливостей готовності до бойового стресу у мобілізованих чоловіків, які направляються на навчання та подальшу службу в ЗСУ.

**Завданнями** статті є наступні: 1) теоретичний аналіз наукових поглядів явища стресостійкості та стійкості до бойового стресу; 2) вивчення особливостей прояву стійкості до бойового стресу у мобілізованих чоловіків.

### Методи дослідження

У дослідження застосовано теоретичні (аналіз та узагальнення результатів досліджень), емпіричні (тестування для визначення рівня стійкості до бойового стресу мобілізованих чоловіків) та методи математичної статистики (t-критерій Стьюдента).

Для отримання емпіричного матеріалу було використано методу «Адаптивність-200», яка призначена для вивчення деяких інтегральних особливостей психологічного та соціального розвитку особистості. Процедура дослідження полягала в оцінці досліджуваними 200 висловлювань, які відображають різні сторони життєдіяльності людини. Завдання полягає в тому, щоб визначити своє ставлення до кожного твердження відповівши «так» або «ні» та поставивши відповідний знак («+» або «-») у кожній клітинці бланку. Твердження відповідають наступним шкалам: «поведінкова регуляція», «комунікативний потенціал», «моральна нормативність», «військово-професійна спрямованість», «схильність до девіантних форм поведінки», «суїцидальний ризик», «інтегральна оцінка рівня стійкості до бойового стресу».

У дослідженні взяли участь чоловіки призовного віку (від 27 до 60 років), які отримали повістки та проходили медичний огляд у Територіальному центрі комплектування у кількості 216 осіб. Всі досліджені були розподілені на дві групи:

- група 1 складалась із 108 чоловіків, які проходили медогляд протягом серпня 2022 року;
- група 2 складалась із 108 чоловіків, які проходили медогляд протягом березня 2023 року.

### Результати та дискусії

Визначальним для розвитку стресостійкості є індивідуальні особливості людини (Вовк, 2017), які розвиваються в певних соціальних умовах через вплив різних стресорів та способів адаптації до них. Саме вказаний феномен дає можливість людині долати перешкоди, ефективно діяти в екстремальних умовах, сприяє розвитку механізмів саморегуляції особистості. Проаналізувавши стресостійкість з точки зору різних наукових напрямків, він підкреслив, що це «властивість особистісної надійності» (Г. Балл), системна властивість (Б. Величковський), властивість особистості (Б. Варданян), інтегративна властивість особистості (П. Зільберман), динамічний процес (С. Анохіна), яка дозволяє протистояти психосоціальним навантаженням та адаптуватись до них, успішно виконувати діяльність через поєднання всіх компонентів психічної діяльності в складній ситуації та може виступати як протидія стресору.

О. Когут (2019) виділила наступну структуру компонентів стресостійкості:

- психофізіологічний компонент (напруження фізіологічних систем, дисфункція гормональної системи, зміна темпу дихання, артеріального тиску, серцевого ритму, апетиту, проблеми зі сном, лібідо, імунною системою);
- емоційний компонент (який пов'язаний з емоційним інтелектом та його компонентами – емоціями, емоційним мисленням, чуттєвою інтуїцією. В стані стресу прояв емоційного інтелекту дає можливість ідентифікувати внутрішній стан, розуміти подальший розвиток ситуації, усвідомлювати наслідки та вміти керувати ситуацією.);
- когнітивний компонент відповідає за успішність застосування копінг-стратегій, включає поведінкові властивості особистості та ціннісно-вольові (впевненість в собі, самоконтроль, вміння витримувати напругу, наслідки своїх вчинків та ін.);



- інтуїтивний компонент, який вчена відносить до ірраціональних та відзначає його зміст в здогадці, уяві та концепції.

І. Гаркуша та В. Кайко (2019), аналізуючи детермінанти стійкості військових ЗСУ до бойового стресу, також визначили різні підходи до пояснення феномену стресостійкості, які існують в наукових поглядах: властивість людини до гармонійної взаємодії всіх компонентів психічної діяльності в стресовій ситуації (Б. Варданян); інтегративна властивість, яка поєднує емоційні, інтелектуальні, мотиваційні компоненти для забезпечення оптимальної діяльності в складній емотивній ситуації (П. Зібельман); індивідуальна здатність зберігати працездатність під впливом дії стресора (В. Щербатих). Вченими були окреслені фізіологічні (тип нервової системи, гормональні особливості) та особистісні властивості (рівень самооцінки, когнітивну складність, локус контролю, рівень особистісної тривожності, баланс мотивації досягнення і уникнення), які забезпечують стресостійкість людини.

О. Блінов (2017), аналізуючи психологічний захист від бойового стресу в Збройних силах провідних країн світу, відзначав, що бойовий стрес виникає як термінова адаптаційна реакція на незвичні стимули бойових дій, також може проявлятися і як довгострокова адаптивна реакція, яка дозволяє військовослужбовцю виживати в екстремальній обстановці. Бойовий стрес здійснює значний вплив на успішність діяльності військовослужбовця та спонукає до радикальних змін в його афективній, когнітивній та поведінковій сфері. Ці зміни відбуваються через переживання та осмислення того, що військовослужбовець побачив, почув і відчув.

В сучасних наукових дослідженнях поняття «бойовий стрес» остаточно не визначене (І. Приходько, 2019) та залежить від області досліджень. Автор пропонує власне визначення даного поняття, яке ми також приймаємо. Дану категорію він розглядав як процес впливу факторів бойової обстановки на психіку військовослужбовця, для якого характерна поява неспецифічних психологічних проявів (чи нозологічних розладів) та зниження психологічної безпеки.

Стійкість діяльності в екстремальних умовах (а бойові умови вже є екстремальними) можна вважати головною умовою забезпечення особистої безпеки, як зазначають ряд авторів (О. Кокун, В. Мороз, І. Пішко & Н. Лозінська, 2021). Вона виступає однією з найважливіших умов забезпечення особистої безпеки кожної людини і суспільства в цілому, що обумовлює необхідність формування в особового складу психологічної готовності та навичок безпечної поведінки. Психологічна готовність військовослужбовця до виконання службово-бойових завдань складається з особистісної (моральна, вольова, комунікативна загальнопсихологічна) та функціональної (мотиваційна, когнітивна, креативна, орієнтаційна, оцінювальна) готовність.

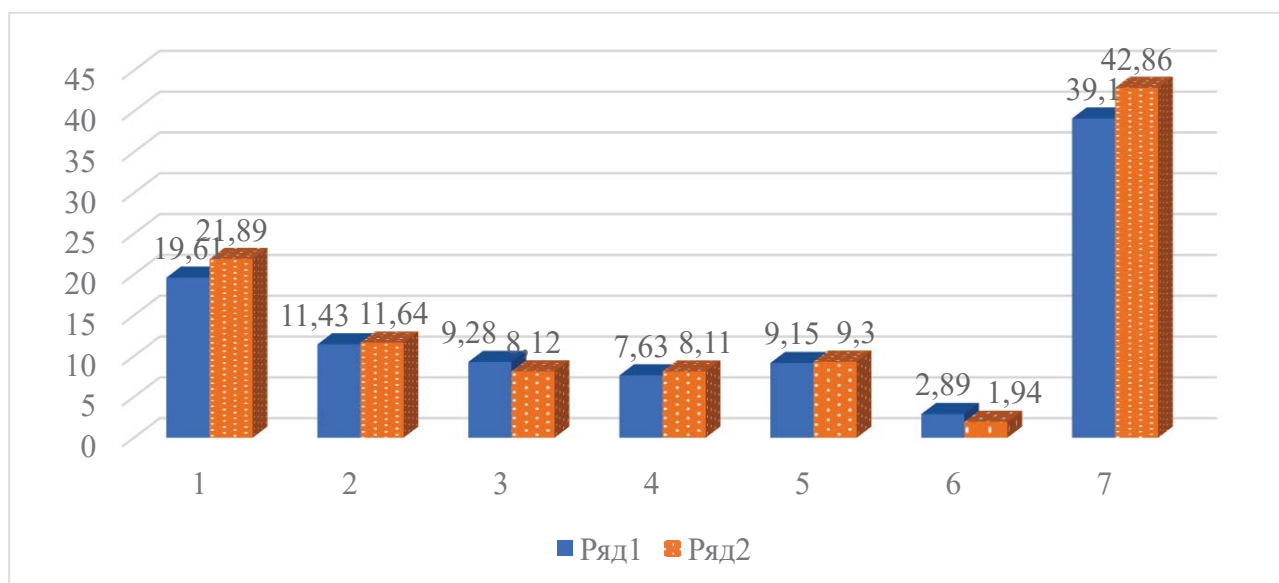
Стан психологічної готовності до екстремальних видів діяльності має динамічну структуру (Я. Бондаренко, 2021) та складається із комплексу взаємопов'язаних компонентів: усвідомлення своїх потреб та вимог, які пред'являються до військовослужбовців; розуміння цілей завдань; ефективне оцінювання умов, в яких буде відбуватись завдання; визначення на основі досвіду найбільш раціональних способів виконання завдань (вимог); прогнозування, оцінка та співвідношення своїх можливостей; мобілізація сил для досягнення мети.

Складові компоненти виступають підґрунтям для опанування навичками саморегуляції та забезпечують людині успішне досягнення цілі в складній ситуації, досягненні нею рівноваги, емоційного балансу та самоусвідомлення.

Отже, можемо підкреслити існування різних поглядів на стресостійкість як властивість особистості, інтегральну характеристику, які об'єднують різні фізіологічні та особистісні прояви людини, що впливають на розвиток даного утворення. Психологічна стійкість до бойового стресу, яка є передумовою успішної діяльності в екстремальних умовах, дозволить підвищити як ефективність військовослужбовців так і рівень їх психологічної безпеки.

Зважаючи на сучасні реалії, українцям просто необхідно мати високу стресостійкість, особливо мобілізованим чоловікам, які змушені ефективно долати вплив бойового стресу.

Ми вирішили проаналізувати особливості стійкості до бойового стресу у досліджуваних, які знаходяться на етапі мобілізації до служби в армії. Отримані результати презентовані на діаграмі 1 нижче.



Діаграма 1. Кількісні показники особливостей розвитку стійкості до бойового стресу у досліджуваних

Умовні позначення: Ряд 1 – показники респондентів групи 1, ряд 2 – показники респондентів групи 2. 1 - «поведінкова регуляція», 2 - «комунікативний потенціал», 3 - «моральна нормативність», 4 - «військово-професійна спрямованість», 5 - «схильність до девіантних форм поведінки», 6 - «суїцидальний ризик», 7 - інтегральна оцінка рівня стійкості до бойового стресу.

Показник «Поведінкова регуляція» визначає рівень працездатності, в тому числі й в умовах стресу та толерантності до несприятливих фізичних і психічних навантажень. Як можна побачити на діаграмі, у досліджуваних групи 2 збільшена кількість балів (21,89 в групі 2 та 19,61 в групі 1) окреслила їх гіршу працездатність в умовах стресу та толерантність до навантажень.

Також в групі 2 дещо вищі показники і за другим критерієм «комунікативний потенціал» (11,64 та 11,43 бала відповідно). Такі зміни окреслюють тенденцію до зниження адаптації в новому колективі та погіршення здатності будувати стосунки в респондентів, які були мобілізовані пізніше.

Зовсім протилежна динаміка спостерігалась у показника «моральна нормативність», який зменшився у респондентів групи 2 (9,28 та 8,12 відповідно). Така активність показника

окреслює краще вміння підпорядковуватись вимогам та дотримуватись моральних норм у респондентів групи 2.

Показник військово-професійної спрямованості дещо збільшився (7,63 в групі 1 та 8,11 в групі 2), що вказує на меншу налаштованість до військової служби досліджуваних групи 2.

Незначно збільшився і показник схильності до девіантної поведінки (9,15 та 9,3 відповідно), який може проявлятися в поведінці частішим порушенням норм і правил у досліджуваних групи 2, зменшенням їх орієнтації на дотримання суспільно значущих норм.

Показник суїцидального ризику дещо зменшився, що може свідчити про вищу значущість власного життя представників групи 2.

І останній показник, «стійкість до бойового стресу», як видно на діаграмі, має вищий рівень в групі 2. Відповідно до ключа методики, це вказує на те, що кількість досліджуваних, які відповідають вимогам до військової служби, зменшилась.

Зазначений розподіл показників окреслив гіршу поведінкову регуляцію групи 2, їх вищу моральну нормативність, але нижчий рівень стійкості до бойового стресу. Тоді як в групі 1 було виявлено більшу кількість досліджуваних з вищим рівнем стійкості до бойового стресу, але з меншою моральною нормативністю та вищим суїцидальним ризиком.

Для виявлення взаємозв'язку між компонентами адаптивності, ми застосували методи математичної статистики, а саме t-критерій Стьюдента, який дозволив нам перевірити рівність середніх значень у двох вибірках.

Отримані результати дали можливість визначити, що загальний показник «рівень стійкості до бойового стресу» найсильніше був пов'язаний з показником «поведінкова регуляція» в обох групах (28,76394 при  $p \leq 0,01$  в групі 1 та 39,32365 при  $p \leq 0,01$ ), а отриманий критерій довів статистичну значущість отриманих результатів. Тобто, рівень адаптаційних можливостей представників обох груп найбільше пов'язаний з працездатністю, в тому числі і в умовах стресу, та високою толерантністю до навантажень.

Значний зв'язок, вищий між іншими результатами, було виявлено між показниками «рівень стійкості до бойового стресу» та «військово-професійна спрямованість» в групі 1 (20,24133 при  $p \leq 0,01$ ), а в групі 2 з показником «моральна нормативність» (32,02825 при  $p \leq 0,01$ ). Такий розподіл показників вже окреслює залежність адаптаційних можливостей в групі 2 від моральної нормативності. Тобто, чим більше досліджувані орієнтовані на загальноприйнятті і соціально схвалювані норми поведінки, чим вищі в них альтруїстичні якості, тим краще вони можуть адаптуватись до бойових та стресових умов.

Третє місце за величиною t-критерію посіли показники «рівень стійкості до бойового стресу» та «комунікативний потенціал» в групі 1 (18,71154 при  $p \leq 0,01$ ), та з «військово-професійна спрямованість» в групі 2 (33,12416 при  $p \leq 0,01$ ). Даний взаємозв'язок критеріїв вказує та вищу адекватність в оцінці своєї ролі у представників групи 1.

На однаковому місці за рейтингом, але різному за кількісним вираженням опинились показники взаємозв'язку «рівень стійкості до бойового стресу» та «схильність до девіантних форм поведінки» (18,15084 при  $p \leq 0,01$  в групі 1 та 28,14523 при  $p \leq 0,01$  в групі 2). І хоча даний критерій займає в рейтинговому розподілі лише четверте місце, ми можемо підкреслити, що у досліджуваних групи 2 виявлено тісніший взаємозв'язок між даними показниками.

Цікавим є на нашу думку розподіл критеріїв, які продемонстрували взаємозв'язок показника «суїцидальний ризик» з іншими. Наприклад, в групі 2, найбільший вплив на «суїцидальний ризик» здійснює «моральна нормативність» (33,28587 при  $p \leq 0,01$ ), а в групі 1 «суїцидальний ризик» більше пов'язаний з показником «схильність до девіантних форм

поведінки» (15,32381 при  $p \leq 0,01$ ). Тобто, чим менше учасники групи 2 схильні ризикувати своїм життям, тим менше вони спрямовані на дотримання корпоративних результатів, тоді як в групі 1 респонденти, які мають вищий показник суїцидального ризику, частіше демонструють адиктивну та делінквентну поведінку.

### Висновки

1. Проаналізувавши отримані результати, можемо констатувати деякі відмінності у розвитку рівня стійкості до бойового стресу у досліджуваних. В групі 1, даний феномен сильніше залежить від орієнтації на військову діяльність, швидкості адаптації в колективі, адекватності оцінки своєї ролі та дотримання соціальних норм. Тоді як в групі 2 стійкість до бойового стресу сильніше залежить від прояву альтруїстичних якостей, а вже тоді від військової спрямованості у діяльності.

2. Звертаємо увагу на незначну відмінність між групами досліджуваних, а саме період їх мобілізації. Тобто, досліджувані групи 1, які були мобілізовані на початку війни, були трохи більше орієнтовані на військову діяльність, що проявилось у взаємозв'язку з показниками стійкості до бойового стресу. Досліджувані групи 2, які були мобілізовані майже через 1,5 року після початку війни демонстрували трохи вищу залежність стійкості до бойового стресу від власних альтруїстичних якостей.

У перспективі подальших досліджень важливим виступає вивчення можливого впливу таких чинників, як вік мобілізованих чоловіків, їх професія, освіта, сімейний стан, а не часу їх мобілізації на стійкість до бойового стресу.

### Література

1. Агаєв, Н.А., Коқун, О.М., Пішко, І.О., Лозінська, Н.С., Остапчук, В.В., & Ткаченко В.В. (2016). *Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців*. Методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ.
2. Блінов, О.А. (2017). Психологічний захист від бойового стресу в збройних силах провідних країн світу. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, 38, 38–52. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/344932267.pdf>
3. Вовк, А.О. (2017). Індивідуально-стильові особливості спілкування, пізнання, діяльності та подолання складних життєвих ситуацій як чинники стресостійкості ветеранів АТО. *Пост-травматичний стресовий розлад: дорослі, діти та родини в ситуації війни. Міжнародне науково-практичне видання*, 154–166.
4. Гаркуша, І.В., & Кайко, В.І. (2019). Детермінанти стійкості військових ЗСУ до бойового стресу. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*, 1(7), 61–68. Режим доступу: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2019/1/9.pdf>
5. Єрмакова, А.С., & Скориніна-Погребна, О.В. (2016). Стрес як актуальна проблема емоційної сфери осіб, що знаходяться в зонах підвищеного ризику. *Проблеми екстремальної та кризової психології*, 20, 56–63. Режим доступу: [http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/451/1/Ermakova\\_Skorynina-Pogrebna.pdf](http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/451/1/Ermakova_Skorynina-Pogrebna.pdf)
6. Когут, О.О. (2019). Структурний аналіз психологічних складових стресостійкості патрульних поліцейських. *Правовий часопис Донбасу*, 2, 158–164. Режим доступу: <https://ljd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/22-kogut.pdf>
7. Когут, О.О. (2020). Стресостійкість особистості в екстремальних умовах. *Psychological journal*, 6(3), 65–73. Режим доступу: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1343520.pdf>
8. Коқун, О.М., Мороз, В.М., Пішко, І.О., & Лозінська, Н.С. (2021). *Формування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до виконання завдань за призначенням під час бойового загодоження*. Методичний посібник. Київ : 7БЦ. Режим доступу:



[https://lib.iitta.gov.ua/726799/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1\\_%20%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%A0%D0%A2\\_ISBN.pdf](https://lib.iitta.gov.ua/726799/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1_%20%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%A0%D0%A2_ISBN.pdf)

9. Приходько, І. (2018). Система профілактики та контролю бойового стресу. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологія, І.* Режим доступу: [https://books.ndcnangu.co.ua/statti\\_NDL\\_3/Vnadpn\\_2018\\_1\\_13.pdf](https://books.ndcnangu.co.ua/statti_NDL_3/Vnadpn_2018_1_13.pdf)
10. Приходько, І.І. (2018). Профілактика бойового стресу у військовослужбовців. *Тези міжнародної науково-практичної конференції «Бочаровські читання» (м. Харків, 13 квітня 2018 р.), (с. 216-219) Харків : ХНУВС.* Режим доступу: [https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/13\\_04\\_2018/pdf/53.pdf](https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/13_04_2018/pdf/53.pdf)

### References

1. Ahaiev, N.A., Kokun, O.M., Pishko, I.O., Lozinska, N.S., Ostapchuk, V.V., & Tkachenko, V.V. (2016). *Zbirnyk metodyk dlia diahnostryky nehatyvnykh psykhichnykh staniv viiskovosluzhbovtiv [A collection of methods for diagnosing negative mental states of military personnel]*. Kyiv : NDTs HP ZSU [in Ukrainian].
2. Blinov, O.A. (2017). Psykholohichnyi zakhyst vid boiovoho stresu v zbroinykh sylakh providnykh krain svitu [Psychological protection against combat stress in the armed forces of the world's leading countries]. *Problemy suchasnoi psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy – Problems of modern psychology. Collection of scientific works of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 38, 38–52.* Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/344932267.pdf> [in Ukrainian].
3. Vovk, A.O. (2017). Indyvidualno-stylovi osoblyvosti spilkuvannia, piznannia, diialnosti ta podolannia skladnykh zhyttievnykh sytuatsii yak chynnyky stresostiikosti veteraniv ATO [Individual and stylistic features of communication, cognition, activity and overcoming difficult life situations as factors of stress resistance of ATO veterans]. *Post-travmatychnyi stresovyi rozlad: dorosli, dity ta rodyny v sytuatsii viiny. Mizhnarodne naukovo-praktychne vydannia – Post-traumatic stress disorder: adults, children and families in a war situation. International Scientific and Practical Edition, 154–166* [in Ukrainian].
4. Harkusha, I.V., & Kaiko, V.I. (2019). Determinanty stiikosti viiskovykh ZSU do boiovoho stresu [Determinants of the resistance of the armed forces to combat stress]. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriiia «Pedahohika i psykholohiia» – Bulletin of Alfred Nobel University. Series "Pedagogy and Psychology", 1(7), 61–68.* Retrieved from <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2019/1/9.pdf> [in Ukrainian].
5. Iermakova, A.S., & Skorynina-Pohrebna, O.V. (2016). Stres yak aktualna problema emotsiinoi sfery osib, shcho znakhodiatsia v zonakh pidvyshchenoho ryzyku [Stress as an actual problem of the emotional sphere of persons in high-risk zones]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii – Problems of extreme and crisis psychology, 20, 56–63.* Retrieved from [http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/451/1/Ermakova\\_Skorynina-Pogrebna.pdf](http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/451/1/Ermakova_Skorynina-Pogrebna.pdf) [in Ukrainian].
6. Kohut, O.O. (2019). Strukturnyi analiz psykholohichnykh skladovykh stresostiikosti patrolnykh politseiskykh [Structural analysis of psychological components of stress resistance of patrol policemen]. *Pravovyi chasopys Donbasu – Donbas Legal Journal, 2, 158–164.* Retrieved from <https://ljd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/22-kogut.pdf> [in Ukrainian].
7. Kohut, O.O. (2020). Stresostiikist osobystosti v ekstremalnykh umovakh [Stress resistance of the individual in extreme conditions]. *Psychological journal, 6(3), 65–73.* Retrieved from <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1343520.pdf> [in Ukrainian].
8. Kokun, O.M. , Moroz, V.M., Pishko, I.O., & Lozinska N. S. (2021). *Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtiv viiskovoi sluzhby za kontraktom do vykonannia zavdan za pryznachenniam pid chas boiovoho zlahodzhennia [Formation of psychological readiness of military servicemen under contract to perform assigned tasks during combat coordination]*. Kyiv : 7BT. Retrieved from [https://lib.iitta.gov.ua/726799/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1\\_%20%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%A0%D0%A2\\_ISBN.pdf](https://lib.iitta.gov.ua/726799/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1_%20%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%A0%D0%A2_ISBN.pdf) [in Ukrainian].

9. Prykhodko, I. (2018). Systema profilaktyky ta kontroliu boiovoho stresu [Combat stress prevention and control system]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Serija : Psykholohiia, I.* Retrieved from [https://books.ndcnangu.co.ua/statti\\_NDL\\_3/Vnadpn\\_2018\\_1\\_13.pdf](https://books.ndcnangu.co.ua/statti_NDL_3/Vnadpn_2018_1_13.pdf) [in Ukrainian].
10. Prykhodko, I.I. (2018). Profilaktyka boiovoho stresu u viiskovosluzhbovtziv [Prevention of combat stress in military personnel]. *Tezy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Bocharovski chytannia» – Abstracts of the international scientific and practical conference "Bocharov readings" (Kharkov, April 13, 2018)*, (pp.216-219) Kharkiv : KhNUVS. Retrieved from [https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/13\\_04\\_2018/pdf/53.pdf](https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/13_04_2018/pdf/53.pdf) [in Ukrainian].

## PECULIARITIES OF RESISTANCE TO COMBAT STRESS IN MOBILIZED MEN DURING THE PERIOD OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

Oksana Molchanova

PhD in Psychology, Associate Professor

of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Faculty 1

Donetsk State University of Internal Affairs

1, Velyka Perspektyvna Str., Kropyvnytskyi, Ukraine, 25000

[oksanamolchanova@ukr.net](mailto:oksanamolchanova@ukr.net), <https://orcid.org/0000-0003-3054-1126>

### Abstracts

The article is devoted to the study of the problem of developing resistance to combat stress in mobilized men. Considering the current situation of martial law in Ukraine, it is extremely important to reveal the specifics of the phenomenon of resistance to combat stress, in order to develop psychological methods of its development and optimization. Based on the analysis of foreign and domestic scientists, the main manifestations of stress resistance were outlined as personality properties, integrative properties, and individual abilities. Physiological and personal characteristics that ensure a person's stress resistance are determined. The constituent components of stress resistance are outlined, which serve as a basis for mastering self-regulation skills and ensure a person's successful achievement of a goal in a difficult situation. The features of stress resistance in men who are at the stage of mobilization for army service are analyzed. According to the results of the empirical study, the dependence of the development of the level of resistance to combat stress on the period of mobilization was recorded. In particular, it was established that men who were drafted in the first year of the war in Ukraine show a higher level of work capacity under stress. They have a more pronounced tolerance to loads, they demonstrate a sufficient level of adaptability in a new social environment, team, higher efficiency in building relationships. Whereas, in the second year of the war, mobilized men had a higher moral standard and willingness to obey social norms, as well as a lower level of suicidal risk. A statistically significant discrepancy was found between the relationship between the level of readiness for combat stress and behavioral regulation and moral normativity. Prospects for further scientific investigations determined the need for conducting a broader study of the impact on the level of resistance to combat stress of such factors as: age, professional identity and type of employment, marital status of the mobilized.

**Keywords:** stress, stress resistance, combat stress, readiness for combat stress, behavioral regulation, moral normativity, suicidal risk, military and professional orientation.

Подано 05.01.2024

Рекомендовано до друку 15.01.2024

## СХИЛЬНІСТЬ ДО РИЗИКУ ЯК ОСОБИСТІСНА ОСОБЛИВІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ (РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ)

Наталія Мужанова

Кандидат психологічних наук, доцент кафедри авіаційної психології

Національний авіаційний університет

03058, Україна, м. Київ, проспект Любомира Гузара, 1

[nataliia.muzhanova@npp.nau.edu.ua](mailto:nataliia.muzhanova@npp.nau.edu.ua), <https://orcid.org/0000-0003-0072-6816>

<https://www.researchgate.net/profile/Natalia-Muzanova>

### Анотація

*Мета.* Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми взаємозв'язку схильності до ризику та релігійних переконань військовослужбовців. Емпірично перевірити наявність індивідуальних відмінностей у показниках міри схильності особистості до ризику залежно від її релігійних поглядів та схарактеризувати особливості прояву схильності до ризику військовослужбовців на ґрунті релігійності. *Методи дослідження:* теоретичні (теоретико-методологічний та порівняльний аналіз); емпіричні (шкала особистісної схильності до ризику «RSK», «Мотивація до успіху» та «Мотивації уникання невдач» Т. Елерс, опитувальник суїцидального ризику); методи математичної статистики (t-критерій Ст'юдента і U-критерій Манна Уїтні та критерій Пірсона). *Результати.* Встановлено, що між військовослужбовців «атеїстів», «християн» і «язичників» найбільш схильними до ризикової поведінки є «атеїсти», найменш схильними – «язичники». Подібна тенденція спостерігається і щодо мотивації уникання невдач. Поряд з цим, було виявлено наступне: військовослужбовці «язичники» є найбільш вмотивованими до досягнення поставленої мети й водночас, у порівнянні з їх колегами «християнами» і «атеїстами», мають найменш виражену міру суїцидальних поведінкових проявів; аналогічне порівняння показників поміж релігійних військовослужбовців засвідчило наявність нижчого рівня мотивації успіху саме у «християн», ніж у «язичників», але щодо мотивації уникання невдач або схильності до ризикованої поведінки ситуація протилежна; проте, рівень мотиваційної спрямованості на досягнення успіху вищий у військових-християн, ніж у військових-атеїстів. *Висновки.* Схильність до ризику військовослужбовців є їх індивідуальною відмінністю та залежить від релігійних переконань. Приналежність до релігійної течії, а саме характер релігійних переконань сприяє прийняттю більш поміркованих рішень. Таким чином релігія виступає у якості додаткового елементу зовнішнього контролю, що і сприяє критичному перегляду своїх дій й відповідно збільшує шанси військових вижити у критичних ситуаціях на полі бою.

**Ключові слова:** ризик, схильність до ризику, суїцид, релігійний аспект, військовослужбовці.

### Вступ

Життя сучасних українців сповнене стрету, страхів, тривоги, ризиків. Початок повномасштабного вторгнення змінив наше ставлення до безпеки. Проте в суспільстві є окрема категорія людей, які свідомо наповнили своє життя ризиковими подіями та небезпеками. Наше дослідження презентує результати вивчення схильності до ризику військовослужбовців збройних сил України, які вже майже десять років боронять кордони і цивільне населення держави.

Поняття «ризик» є складним, багатоаспектним та інтегративним. Огляд наукових джерел з психології, економіки та підприємницької діяльності дозволили виокремити декілька, на наш погляд, найбільш влучних дефініцій.

У психологічному словнику «ризик» розглядається, як ситуативна характеристика діяльності, що полягає в невизначеності результату цієї та ймовірних несприятливих наслідків за умови потенційної невдачі (Шапар, 2009: 429).

Як узагальнену об'єктивно-суб'єктивну характеристику ситуації прийняття рішення в умовах невизначеності, ризик розглядають Диха, Лук'янова. На думку вчених, ризик окреслює для суб'єкта можливість прояву та значущість збитків, в наслідок прийняття ним того чи іншого рішення. А ризиковані форми поведінки при необхідності здійснення вибору і прийняття рішення дозволяють подолати ситуацію невизначеності, випадковості і конфліктності, наближаючи особистість до очікуваного результату (Диха, Лук'янова, 2023: 30).

Тож, спираючись на думку (Шапар, 2009) ми розуміємо поняття «ризик», як характеристику ситуації, особливістю якої є завчасно невизначений результат і висока ймовірність несприятливих наслідків. У більш вузькому сенсі – це кількісна оцінка різного роду небезпек, яка визначається як імовірнісна частота однієї події за умови настання іншої. Військова служба містить у собі низку професійних небезпек і відповідно люди, які обирають цей фах свідомо йдуть на ризики. В умовах мирного життя потенційні ризики війни людина вважає для себе прийнятними, але форс-мажорні обставини такі, як повномасштабне вторгнення багаторазово підвищують імовірність небезпек. У цих обставинах людина змушена приймати ризиковані рішення, ризикувати, не усвідомлюючи наслідків прийнятих рішень.

Аналіз сучасних наукових досліджень з вивчення психологічних станів військовослужбовців під час адаптації до діяльності в екстремальних умовах (Кравченко, 2021), психологічне дослідження особового складу ЗСУ (Кокун, Агаєв, Пішко, Лозінська, Корня, 2019), особливості формування психологічної готовності військовиків до виконання завдань (Кокун, Мороз, Пішко, Лозінська, 2021) одним з аспектів емоційно-вольового та мотиваційно-поведінкового станів особистості військового зазначали його релігійні переконання.

Проблема свободи віросповідання особистості набула актуальності ще у 2014 році. Саме цей рік був наповнений не лише буремними внутрішньополітичними подіями в державі, але й початком військових дій. Повномасштабне вторгнення агресора змусило багатьох людей без військового досвіду і належної військової чи медичної підготовки стати до лав збройних сил України. Проте, розпочавши із лав добровольців Майдану, вони служать і ефективно нищать ворога, проявляючи неабияку майстерність, мужність, професійність в оволодінні й розробці сучасних зразків військової техніки. Схильність до ризику в залежності від релігійних переконань особистості військовослужбовця мають домінуюче значення в нашому дослідженні.

Смерть, як явище суперечить вітальним цінностям людини, тому виникнення психологічної кризи є закономірним. Функціонувати і діяти в такому стані складно, тому запит на психологічну підтримку й допомогу у той час надзвичайно актуалізується. Щоб забезпечити цю потребу і реалізувати конституційне право громадянина (стаття 35 та 64 Конституції України) Кабінет міністрів України затвердив положення № 677 про службу військового духовенства (капеланську службу) від 02.07.2014 року.



Дослідженням розвитку нормативно-правової бази із задоволеності релігійних потреб військових України займалися ряд науковців (Ворощук, & Новікова, 2021). Для людей з критичним типом мислення персона психолога є цілковито прийнятною для вирішення вище зазначеної проблеми, але для людини з магічним типом мислення більш результативною буде робота з представником духовенства певної релігійної течії.

**Мета:** здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми взаємозв'язку схильності до ризику та релігійних переконань військовослужбовців. Емпірично перевірити наявність індивідуальних відмінностей у показниках міри схильності особистості до ризику залежно від її релігійних поглядів та схарактеризувати особливості прояву схильності до ризику військовослужбовців на ґрунті релігійності. В ході дослідження вирішувались наступні **завдання:** 1) проаналізувати виявлені індивідуальні відмінності у схильності до ризику військовослужбовців з різними релігійними переконаннями; 2) встановити особливості схильності до ризику особистості у зв'язку із релігійними переконаннями.

У ході теоретико-методологічного аналізу та пілотажного дослідження нами було виокремлено найбільш поширені релігійні погляди притаманні сучасним воїнам ЗСУ, а саме: атеїстичний (відсутність віри у вищі й надприродні божественні сили); християнський (православ'я); язичницький (конфесія Рідновіри України).

Зазначимо базові морально-етичні засади вище наведених релігійних переконань військовослужбовців: 1) світогляд атеїста характеризується відсутністю віри в існування будь-яких богів та Всевишніх сил, духів чи інших надприродних істот, свободою переконань і думок, науковим скептицизмом, критикою всіх релігій та релігійних течій; 2) в основі християнської віри лежить дотримання принципів «християнської любові», всепрощення і милосердя, непротивлення злу й упокорення долі, пасивна позиція з покладання на промисел божий, ставлення до оточуючого світу нейтрально-байдуже – «Не любіть Світу, ані того, що в Світі» (Шаян, 2019) основою української рідної віри є прагнення покладатися на себе, відсутність очікувань від богів, орієнтування на односторонніх, збереження надбань свого племені-роду, найвищою нагородою для себе вважають ту яку самі здобули, а людина для них є частиною доквілля.

*Гіпотеза.* У військовослужбовців атеїстів схильність до ризику вища, ніж у віруючих. Віросповідання знижує схильність військовослужбовця до ризику.

### **Методи дослідження**

Дослідженням було охоплено 234 військовослужбовця ССО ЗСУ (сили спеціальних операцій, які є найсучаснішою складовою Збройних Сил України). Респонденти усі чоловіки віком від 25 до 40 років. Відмінним критерієм слугували лише релігійні вподобання або їх відсутність. Учасників дослідження було розподілено за їх релігійними переконаннями на три групи: 78 атеїстів, 78 православних християн та 78 язичників.

База дослідження: місця дозвілля військовослужбовців м. Києва, соціальна мережа Facebook група Атеїзм в Україні та Православна Церква України (ПЦУ), релігійний центр Об'єднання релігійних громад рідновірів України. Участь респондентів була цілком добровільною. Дослідження проводилось з дотриманням положень Етичного кодексу психолога України (1990).

Для оцінки особистісної готовності до ризику було використано шкалу особистісної схильності до ризику «RSK» (1964). Методика дозволяє визначити ступінь готовності до

ризик у якості інтуїтивних дій з очікуванням сприятливого завершення в умовах невизначеності.

Висока готовність до ризику супроводжується низькою мотивацією до уникання невдач (захисту) і відповідно навпаки. Тож, за нашим переконанням доцільно застосувати методики: «Мотивація до успіху» Т. Елерс (1964), яка дозволяє визначити мотивацію до досягнення цілей; «Мотивації уникання невдач» Т. Елерс (1964), що орієнтована на виявлення мотивації до уникання невдач.

Оскільки, на нашу думку наявність суїцидальних намірів є ще одним компонентом схильності до ризику, то у дослідженні ми скористалися опитувальником суїцидального ризику в модифікації Т.М. Разуваєвої. Метою цього опитувальника є діагностика загального рівня суїциду особистості, її демонстративності, афективності, неспроможності, соціального песимізму та ін.

Достовірність виявлених відмінностей у показниках досліджуваних груп військовиків визначалися за допомогою обчислення t-критерію Ст'юдента та U-критерію Манна Уїтні, в залежності від нормальності розподілу змінних. А для пошуку кореляцій між змінними – коефіцієнт кореляції Пірсона.

Емпіричне дослідження полягало в діагностиці респондентів кожної із зазначеної вище груп військовослужбовців з наступним поетапним порівняння отриманих результатів.

### Результати та дискусії

Отримані показники середньо групових значень результатів респондентів за вище наведеними методиками подано у таблиця 1.

Таблиця 1

#### Кількісні показники середньо групових значень (X) схильності до ризику військовослужбовців

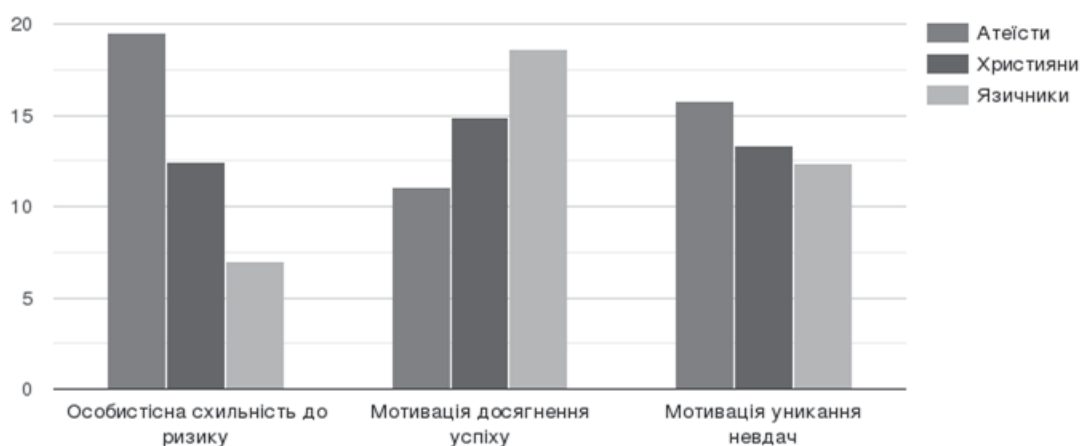
Ознаки	Атеїсти	Християни	Язичники
Особистісна схильність до ризику	19,5455	12,4103	7,0256
Мотивація досягнення успіху	11,0385	14,8718	18,6538
Мотивація уникання невдач	15,7949	13,2949	12,3974
Загальний рівень суїциду	19,551	14,090	13,564
Демонстративність	3,2615	2,5231	2,5846
Афективність	5,6692	3,5115	2,9192
Унікальність	3,2923	2,8154	2,8308
Неспроможність	5,6154	4,6154	4,3462
Соціальний песимізм	4,1923	3,2564	3,5128
Злам культурних ба'єрів	3,9808	2,0051	2,5949
Максималізм	5,6205	2,3795	1,2308
Часова перспектива	3,4821	2,7179	2,9949
Антисуїцидальний фактор	4,7590	2,9949	4,3487

Отримані статистичні дані дозволили нам сформувати узагальнюючий профіль середньостатистичного військовослужбовця-атеїста, військовослужбовця-християнина і військовослужбовця-язичника.

Військовослужбовцям, які дотримувалися атеїстичних поглядів притаманна виражена схильність до ризикованої поведінки (19,5455), низький рівень мотивації до успіху (11,0385) та середній рівень мотивації до уникання невдач (15,7949). Також у них виявлено високий загальний рівень суїцидальних нахилів (19,551), які сформувалися завдяки високим показникам «афективності» (5,6692), «максималізму» (5,6205) та «неспроможності» (5,6154). Що характеризує їх, як осіб не надто цілеспрямованих та ініціативних, проте схильних до ризикованих із-за надмірної емоційної реакції на психотравмуючу ситуацію, інфантильність ціннісних установок, афективній фіксації та помилках та негативної концепції себе, своєї некомпетентності.

Військовослужбовцям-християнам притаманна помірна схильність до ризикованої поведінки (12,4103) та середній рівень мотивації як до досягнення успіху (14,8718) так і до уникання невдач (13,2949). Загальний рівень суїцидальних нахилів – помірний (14,090). Втім, найвищі показники за ознаками суїцидального ризику спостерігалися за ознаками «неспроможність» (4,6154), «афективність» (3,5115) та «соціальний песимізм» (3,2564). Що свідчить про їх поміркованість у вчиненні ризикованих дій. Проте, у них теж спостерігається деяка невпевненість в собі, недовіра до себе, на рівні формули внутрішнього монологу – Я поганий. А також з надмірна емоційність та негативна концепція навколишнього світу.

Військовослужбовці-язичники продемонстрували низьку схильність до ризикованої поведінки (7,0256), високий рівень мотивації до досягнення успіху (18,6538) і середній рівень мотивації до уникання невдач (12,3974). У них низький загальний рівень суїцидальних нахилів (13,564) та помірно високі показники за ознаками «неспроможність» (4,3462) та «антисуїцидальний фактор» (4,3487). Тож язичники виявилися не ризиковими і цілеспрямованими військовиками, які відчувають глибоке розуміння почуття обов'язку та відповідальності за близьких.



**Рис.1. Кількісні показники прояву схильності до ризику, мотивації до успіху на мотивації уникнення невдач військовослужбовців з різними релігійними переконаннями**

Етап виокремлення особливостей особистісної схильності військовослужбовців з різними релігійними переконаннями розпочато з порівняння їх результатів за шкалами

«особистісна готовність до ризику», «мотивація до досягнення успіху» та «мотивація уникання невдач».

Як засвідчують виявлені достовірні значення данні таблиці 2. Найменш схильними до ризикової поведінки виявилися військові-язичники. Також саме у них виявлено найвищу мотивацію до досягнення цілей. (таблиця 2).

Таблиця 2

**Достовірні відмінності схильності до ризику військовослужбовців у відповідності до їх релігійних переконань**

Шкали	Рес	t-/U- кр.	Рес	t-/U- кр.	Рес	t-/U- кр.
Особистісна схильність до ризику	Ат	U-3,270 <sup>3</sup>	Ат	U-5,899 <sup>3</sup>	Хр	U-3,071 <sup>3</sup>
	Хр		Яз		Яз	
Мотивація досягнення	Ат		Ат		Хр	
	Хр	t-5,403 <sup>3</sup>	Яз	U-8,545 <sup>3</sup>	Яз	t 5,175 <sup>3</sup>
Мотивація уникання	Ат	U-7,462 <sup>3</sup>	Ат	U-9,913 <sup>3</sup>	Хр	U 3,384 <sup>3</sup>
	Хр		Яз		Яз	
Загал. рівень суїциду	Ат	U-6,671 <sup>3</sup>	Ат	U-6,515 <sup>3</sup>	Хр	
	Хр		Яз		Яз	
Демонстративність	Ат	U-4,356 <sup>3</sup>	Ат	U-2,843 <sup>1</sup>	Хр	
	Хр		Яз		Яз	
Афективність	Ат	U-7,6223 <sup>3</sup>	Ат	U-7,133 <sup>3</sup>	Хр	U-2,151 <sup>1</sup>
	Хр		Яз		Яз	
Унікальність	Ат	U-3,355 <sup>3</sup>	Ат	U-2,985 <sup>1</sup>	Хр	
	Хр		Яз		Яз	
Неспроможність	Ат	U-3,233 <sup>3</sup>	Ат	U-4,518 <sup>3</sup>	Хр	
	Хр		Яз		Яз	
Соціальний песимізм	Ат	U-4,019 <sup>3</sup>	Ат	U-2,112 <sup>1</sup>	Хр	
	Хр		Яз		Яз	U-2,254 <sup>2</sup>
Злам культур. ба'єрів	Ат	t 5,105 <sup>3</sup>	Ат	U-3,781 <sup>3</sup>	Хр	
	Хр		Яз		Яз	
Максималізм	Ат	U-6,824 <sup>3</sup>	Ат	U-8,582 <sup>3</sup>	Хр	U-3,972 <sup>3</sup>
	Хр		Яз		Яз	
Часова перспектива	Ат	U-3,595 <sup>3</sup>	Ат		Хр	
	Хр		Яз		Яз	
Антисуїцидальний фактор	Ат	U-5,566 <sup>3</sup>	Ат		Хр	
	Хр		Яз		Яз	

*Примітки:* Рес – респонденти; Ат – військовослужбовці-атеїсти; Хр – військовослужбовці-християни; Яз – військовослужбовці-язичники; t-/U- кр. – t-критерій Стьюдента та U-критерій Манна-Уїтні. Рівні значущості <sup>1</sup> –  $p \leq 0,05$ , <sup>2</sup> –  $p \leq 0,02$ , <sup>3</sup> –  $p \leq 0,01$ .

Виявлено, що найбільш схильними до ризикової поведінки є саме військовослужбовці-атеїсти, порівняно з військовослужбовцями-християнами ( $U=-3,270$ ;  $p \leq 0,01$ ) і з військовослужбовцями-язичниками ( $U=-5,899$ ;  $p \leq 0,01$ ). Найменш схильними до ризикової поведінки виявилися військовики, які сповідують язичництво ( $U=-3,071$ ;  $p \leq 0,01$ ).



У військовослужбовців-язичників виявлено найбільшу мотивацію до досягнення успіху, порівняно з «атеїстами» ( $U=-8,545$ ;  $p\leq 0,01$ ) й «християнами» ( $t=-5,175$ ;  $p\leq 0,01$ ). Але у військових-християн все ж таки рівень мотивації спрямованої на досягнення успіху вищий, ніж у військових-атеїстів ( $t=-5,403$ ;  $p\leq 0,01$ ).

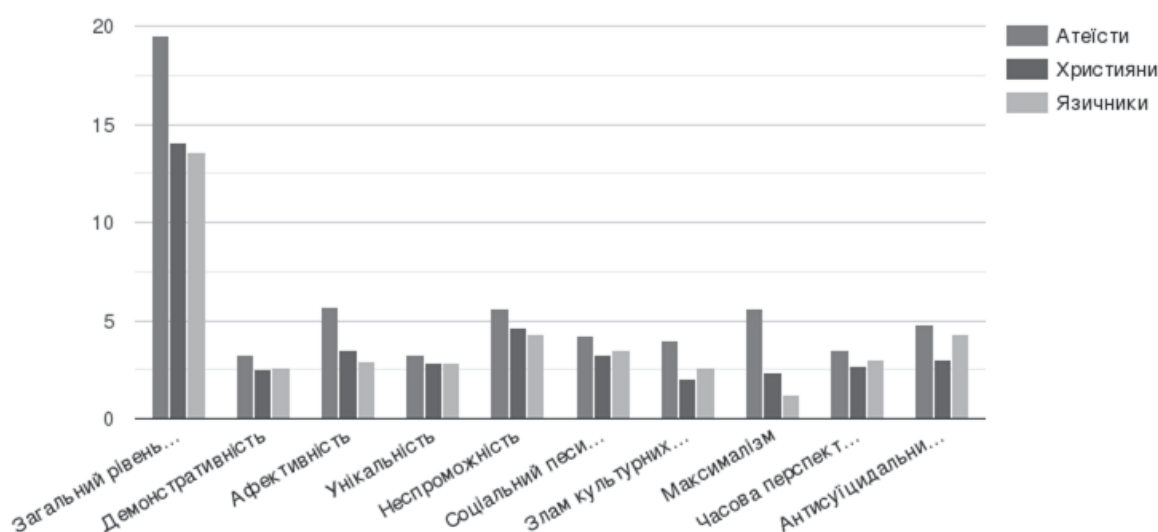
Мотивація уникання невдач достовірно вища у військових атеїстичних поглядів, порівняно з військовими-християнами ( $U=-7,462$ ;  $p\leq 0,01$ ) та військовими-язичниками ( $U=-9,913$ ;  $p\leq 0,01$ ). Проте поміж релігійних військовослужбовців «християни» більш вмотивовані уникати невдач, ніж «язичники» ( $U=3,384$ ;  $p\leq 0,01$ ).

Припускаємо, що все вище наведене пов'язано з їхніми релігійними поглядами. Атеїсти не покладаються на вищі сили і здебільшого керуються певними психологічними закономірностями. А саме, покладаються на більш досвідчених товаришів чи командирів та намагаються відповідати очікуванням групи. Також ця ситуація може бути наслідком зростання певної внутрішньої відчуженості, ситуації внутрішнього конфлікту.

У військовослужбовців-християн спостерігалася орієнтовно така ж сама ситуація, як і у атеїстів, за винятком того що інтенсивність вираженості була значно нижчою. Тож можемо припустити, що їм також притаманні вище зазначенні психологічні закономірності. Проте, віра у Бога і християнські догмати виступають додатковим стимулюючим фактором поведінкового контролю (сподіватися на краще, вірити у Боже провидіння та ін.).

Військові, що сповідують язичництво виявилися найбільш вмотивованими у досягненні успіху і мінімально схильними до ризику. Оскільки прагнуть діяти у визначених умовах. Їх релігійні погляди дають їм більше свободи в діях, покладають відповідальність на них самих і не обмежують їх у виборі реалізації запланованого. Вони менш скуті гуманістичними поглядами, ніж християни і відповідальніші за атеїстів.

Згідно з результатами проведеної методики (ОСР) загальний рівень суїцидальних намірів був найбільше виражений також у військових, що дотримуються атеїстичних поглядів. Поміж показників «християн» і «язичників» відмінність виявилася не значущою. Тож можна стверджувати, що приналежність до конфесії знижує ризик суїцидальної поведінки.



**Рис.2. Результати порівняння рівнів суїцидального ризику військовослужбовців**

Загальний рівень суїциду у військових-атеїстів достовірно вищий, ніж у військових-християн ( $U=-6,671$ ;  $p\leq 0,01$ ) та військових-язичників ( $U=-6,515$ ;  $p\leq 0,01$ ).

Рівень ознак суїцидального ризику у військових-атеїстів вищий, ніж у інших досліджуваних груп військових: у «християн» достовірно нижчий рівень – демонстративність ( $U=-4,356$ ;  $p\leq 0,01$ ), афективність ( $U=-7,6223$ ;  $p\leq 0,01$ ), унікальність ( $U=-3,355$ ;  $p\leq 0,01$ ), неспроможність ( $U=-3,233$ ;  $p\leq 0,01$ ), соціальний песимізм ( $U=-4,019$ ;  $p\leq 0,01$ ), злам культурних бар'єрів ( $t=5,105$ ;  $p\leq 0,01$ ), максималізм ( $U=-6,824$ ;  $p\leq 0,01$ ), часова перспектива ( $U=-3,595$ ;  $p\leq 0,01$ ) і антисуїцидальний фактор ( $U=-5,566$ ;  $p\leq 0,01$ ); у «язичників» нижчі показники – демонстративність ( $U=-2,843$ ;  $p\leq 0,05$ ), афективність ( $U=-7,133$ ;  $p\leq 0,01$ ), унікальність ( $U=-2,985$ ;  $p\leq 0,05$ ), неспроможність ( $U=-4,518$ ;  $p\leq 0,01$ ), соціальний песимізм ( $U=-2,112$ ;  $p\leq 0,05$ ), злам культурних бар'єрів ( $U=3,781$ ;  $p\leq 0,01$ ), максималізм ( $U=-8,582$ ;  $p\leq 0,01$ ).

Виявлено, що у військовослужбовців-християн достовірно вищий рівень за субшкалами афективність ( $U=-2,151$ ;  $p\leq 0,05$ ) і максималізм ( $U=-3,972$ ;  $p\leq 0,01$ ), ніж у військовослужбовців-язичників. Тоді, як у військовослужбовців-язичників вищий показник за субшкалою соціальний песимізм ( $U=-2,254$ ;  $p\leq 0,02$ ), ніж у військовослужбовців-християн.

Загалом християнство засуджує суїцид, а у язичництві цей акт взагалі вважається синонімом слабкості духу. Людина атеїстичних поглядів не має можливості покласти на супер-Я (на Бога в собі), тому в скрутних обставинах вимушена поклатися на реальне-Я (на себе). За сприятливих, контрольованих умов різниця не помітна, але не в ситуації небезпеки. Стрес і тривога змінюють фізіологічний та психологічний стан людини. Не маючи духовної ідеї, в стані пригнічення чи страху, людина частіше піддається спокусі полишити супротив несприятливим обставинам. В цій ситуації раціональність перешкоджає процесу виживання. Таким чином наявність або відсутність релігійних переконань суттєво впливає на схильність до вияву ризикової поведінки людини. Особливо показовим став ризиковий компонент – схильність до суїцидальної поведінки.

Військовослужбовці з атеїстичними переконаннями не мають можливості покласти на більш досконалу форму буття у вигляді Бога чи Абсолюта. Тож вимушені поклатися лише на нестабільне і не досконале своє людське єство. В умовах війни, їх раціональне знання можливого та не можливого значно обмежує їх потенціал, а раціональність перешкоджає очікуванню позитивного завершення подій. Тому вони більш схильні до ризикової а подекуди і суїцидальної поведінки, ніж їх релігійні колеги.

Військовослужбовці, що сповідують християнство схильні до ризикованої поведінки, але не до суїцидальної. Вони переконані, що ними опікується Бог, який має їх убезпечити від лихого, а суїцид є смертним гріхом. Вчинити суїцид рівнозначно втратити божу підтримку. Проте християнські догмати на кшталт терпіння, смиренність та всепрощення призводять до пасивної позиції військовослужбовців. Що відображається у відсутності власної ініціативи і у орієнтації на униканні невдач чи небезпек.

Рідновіри, як представники канонічного язичництва, виявилися найменш схильними до ризику. Ці військовослужбовці не йдуть на невиправданий ризик, вони орієнтовані на досягнення поставленої мети. Їх пріоритетом є захист своєї землі, братерства, родини. Вони не очікують божого благословення, їх мета вразити Богів своїм вмінням та звитягою.

Заключним етапом дослідження був реалізований кореляційний аналіз, спрямований на знаходження кореляційного зв'язку між схильністю до ризикованої поведінки і мотивацією та загальним рівнем суїциду. Критерій Пірсона дозволив встановити тип розподілу даних відповідно знайти значущі зв'язки.

Виявлено достовірний зв'язок: атеїсти – між схильність до ризику і мотивацією уникання невдач ( $r=0,222^{**}$ ;  $p\leq 0,01$ ) та загальним рівнем суїциду ( $r=0,559^{**}$ ;  $p\leq 0,01$ );

християни – схильність до ризику та мотивацією уникання невдач ( $r = -0,117^*$ ;  $p \leq 0,05$ ), між схильність до ризику і загальним рівнем суїциду було виявлено наявність певної тенденції  $r = -0,218$ , що вказує на слабкий, але вірогідний зв'язок; язичники – схильність до ризику і мотивація до досягнень ( $r = -0,112^*$ ;  $p \leq 0,05$ ).

Таким чином можна виокремити певну тенденцію. Військові, які дотримуються атеїстичних поглядів більш схильні до ризикової і суїцидальної поведінки. Якщо ж поглянути на результати військових «християн» та «язичників» то виявимо, що за субшкалами афективність та максималізм показники достовірно вищі у «християн», а от за субшкалою соціальний песимізм у «язичників». Останнє може бути наслідком не розуміння на тлі обмеженої поширеності язичництва в сучасному українському суспільстві.

Тож можна стверджувати, що релігійна приналежність або її відсутність достовірно впливає на схильність військовослужбовця до ризику. Отже, висунута гіпотеза є правомірною. Оскільки військовослужбовців, які дотримуються атеїстичних поглядів виявляють більшу схильність до ризику, ніж їх віруючі колеги. Також доведено, що вид релігійного напрямку впливає на схильність до ризику. А саме серед віруючих військовослужбовців схильність до ризику буде вищою у язичників, ніж у християнами.

### **Висновки**

Встановлено, що з поміж трьох груп респондентів найбільш схильними до ризикової поведінки виявилися саме військовослужбовці-атеїсти. Також у них найнижча мотивація до досягнення цілей і сама висока мотивацію до уникання невдач.

Порівняння показників досліджуваних військових за субшкалами суїцидального ризику виявило теж достовірне домінування показників саме військових-атеїстів.

Доведено, що у військовослужбовців-християн достовірно нижчі показники за всіма ознаками (демонстративність, афективність, унікальність, неспроможність, соціальний песимізм, злам культурних бар'єрів, максималізм, часова перспектива та антисуїцидальний фактор). Аналогічне порівняння з результатами військовослужбовців-язичників виявило значущо менший рівень за ознаками: демонстративність, афективність, унікальність, неспроможність, соціальний песимізм, злам культурних бар'єрів та максималізм.

Схильність до ризику є особистісною особливістю військовослужбовців і це достовірно залежить від того яких релігійних поглядів є військових.

### **Література**

1. Наказ «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України» від 27.01.2015 № 40. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-15#Text>
2. Васильєв, С. (2021). Психологічні умови розвитку психологічної стійкості (резилієнсу) у військовослужбовців у процесі базової загальновійськової підготовки. *Вісник Національного університету оборони України*, 61(3), 5–13. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-61-3-5-13>
3. Ворошук, О., & Новікова, В. (2021). Розвиток нормативно-правової бази з питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців збройних сил України у 1991–2017 роках. *Воєнно-історичний вісник*, 42(4), 89–104. <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2021-42-4-89-104>

4. Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С., & Корня Л. В. (2019). *Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України*. Метод. посіб. Київ : ФОП Маслаков.
5. Кокун О.М., Мороз В.М., Пішко І.О., & Лозінська Н.С. (2021) *Формування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до виконання завдань за призначенням під час бойового злагодження*. Метод. посіб. Київ : 7БЦ.
6. Кравченко, В. (2021). Психологічний стан військовослужбовців під час адаптації до діяльності в екстремальних умовах як об'єкт теоретичного дослідження. *Вісник Національного університету оборони України*, 60(2), 71–80. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-60-2-71-80>
7. Шаян, В. (2019). *Віра предків наших. Вибрані твори*. Київ : ФОП Стебеляк.
8. Диха, В., & Лук'янова, В. (2023). Ризики енергоринку: сутність дефініції та характеристики. *Modeling the development of the economic systems*, 1, 28–36. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-7-4>
9. *Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів*. В.Б. Шапар (Ред.). Харків : Прапор, 2009.

### References

1. Nakaz «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro sluzhbu viiskovoho dukhovenstva (kapelansku sluzhbu) u Zbroinykh Sylakh Ukrainy» [On the approval of the Regulation on the service of military clergy (chaplain service) in the Armed Forces of Ukraine] vid 27.01.2015 № 40. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-15#Text> [in Ukrainian].
2. Vasyliiev, S. (2021). Psykholohichni umovy rozvytku psykholohichnoi stiikosti (rezyliensu) u viiskovosluzhbovtziv u protsesi bazovoi zahalnoviiskovoi pidhotovky [Psychological conditions for the development of psychological stability (resilience) in servicemen in the process of basic military training]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 61(3), 5–13. Retrieved from <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-61-3-5-13> [in Ukrainian].
3. Voroshchuk, O., & Novikova, V. (2021). Rozvytok normatyvno-pravovoi bazy z pytan zadovolennia relihiinykh potreb viiskovosluzhbovtziv zbroinykh syl Ukrainy u 1991–2017 rokakh [The development of the legal framework for meeting the religious needs of servicemen of the armed forces of Ukraine in 1991–2017]. *Voienno-istorychnyi visnyk – Military historical bulletin*, 42(4), 89–104 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2021-42-4-89-104>
4. Kokun, O.M., Ahaiev, N.A., Pishko, I.O., Lozinska, N.S., & Kornia, L.V. (2019). *Psykhologichne vuvchennia osobovoho skladu Zbroinykh Syl Ukrainy [Psychological study of the personnel of the Armed Forces of Ukraine]*. Kyiv : FOP Maslakov [in Ukrainian].
5. Kokun, O.M., Moroz, V.M., Pishko, I.O., & Lozinska, N.S. (2021). *Formuvannia psykhologichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtziv viiskovoi sluzhby za kontraktom do vykonannia zavdan za pryznachenniam pid chas boiovoho zlahodzhennia [Formation of psychological readiness of military servicemen under contract to perform assigned tasks during combat coordination]*. Kyiv : 7BT [in Ukrainian].
6. Kravchenko, V. (2021). Psykholohichniyi stan viiskovosluzhbovtziv pid chas adaptatsii do diialnosti v ekstremalnykh umovakh yak obiekty teoretychnoho doslidzhennia [The psychological state of military personnel during adaptation to activities in extreme conditions as an object of theoretical research]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the*

*National University of Defense of Ukraine*, 60(2), 71–80 [in Ukrainian].  
<https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-60-2-71-80>

7. Shaian, V. (2019). *Vira predkiv nashykh. Vybrani tvory. [Faith of our ancestors. Selected works]*. Kyiv : FOP Stebeliak [in Ukrainian].
8. Dykha, V., & Lukianova, V. (2023). Ryzky enerhorynku: sutnist defynitsii ta kharakterystyky [Energy market risks: the essence of the definition and characteristics]. *Modeling the development of the economic systems*, (1), 28–36 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-7-4>
9. Psykholohichniy tлумachnyi slovnyk naisuchasnishykh terminiv (2009). V.B. Shapar (Ed.). Kharkiv : Prapor [in Ukrainian].

## **RISK PROPENSITY AS A PERSONAL CHARACTERISTIC OF MILITARY PERSONNEL (RELIGIOUS ASPECT)**

**Nataliia Muzhanova**

**PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Aviation Psychology**

National Aviation University

1, Liubomyra Huzara Ave., Kyiv, Ukraine, 03058

[nataliia.muzhanova@npp.nau.edu.ua](mailto:nataliia.muzhanova@npp.nau.edu.ua), <https://orcid.org/0000-0003-0072-6816>

<https://www.researchgate.net/profile/Natalia-Muzanova>

### **Abstract**

*Objective.* To carry out a theoretical and methodological analysis of the problem of the relationship between risk propensity and religious beliefs of military personnel, empirically verify the presence of individual differences in indicators of the degree of an individual risk propensity tendency depending on their religious views and characterize the peculiarities of the manifestation of risk propensity tendencies of military personnel on the basis of religion. *Research methods:* theoretical (theoretical, methodological and comparative analysis); empirical (personal risk propensity scale to “RSK”, “Motivation to succeed” and “Motivation to avoid failure” by T. Ehlers, suicide risk questionnaire); methods of mathematical statistics (Student’s t-test, Mann Whitney U-test. and Pearson’s test). *Results.* It was found that among the military personnel of “atheists”, “Christians” and “pagans”, “atheists” are the most prone to risky behavior, “pagans” are the least prone. A similar trend is observed with regard to the motivation to avoid failure. In addition, the following issue was discovered: military personnel with atheist beliefs are the most motivated to achieve the set goals and at the same time, compared to their religious colleagues, have the most pronounced measure of suicidal behavioral manifestations. a similar comparison of indicators among religious servicemen proved the presence of a lower level of success motivation among “Christians” than among “pagans”, but the situation is the opposite with regard to motivation to avoid failure or a tendency to risky behavior; however, the level of motivational focus on achieving success is higher among military Christians than among military atheists. *Conclusions.* Risk propensity of military personnel is their individual difference and depends on religious beliefs. Belonging to a religious movement, namely the nature of religious beliefs, contributes to the adoption of more moderate decisions. In this way, religion acts as an additional element of external control, which contributes to a critical review of one’s actions and, accordingly, increases the chances of the military to survive in critical situations on the battlefield.

**Keywords:** risk, risk propensity, suicide, religious aspect, military personnel.

*Подано 20.08.2023*

*Рекомендовано до друку 05.11.2023*



## КАР'ЄРНА АДАПТИВНІСТЬ В СУЧАСНІЙ ОРГАНІЗАЦІЙНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

**Наталія Рідей**

доктор педагогічних наук, професор,  
завідувачка кафедри менеджменту та інноваційних технологій  
соціокультурної діяльності  
Український державний університет імені Михайла Драгоманова  
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9  
[nataliia.ridei@gmail.com](mailto:nataliia.ridei@gmail.com), <https://orcid.org/0000-0002-5553-059X>

### Анотація

Сучасне професійне середовище характеризується швидкими змінами та вимагає від працівників здатності до кар'єрної адаптивності, що стає ключовою компетенцією для успішної кар'єри та ефективної роботи в організаціях. Основною метою наукової розвідки було дослідження концепції кар'єрної адаптивності в контексті сучасної організаційної психології через аналіз її впливу на професійний розвиток й організаційні результати. Проведений аналіз теоретичних робіт та емпіричних досліджень, пов'язаних з кар'єрною адаптивністю дозволив розглянути існуючі інструменти оцінки та стратегії розвитку адаптивності. Вивчені та обмірковані результати лонгітюдних і перехресних досліджень сприяли виявленню зв'язку між кар'єрною адаптивністю та різними професійними й організаційними результатами. Встановлено існування суттєвого позитивного зв'язку між кар'єрною адаптивністю індивідів і широким спектром ключових показників їхньої професійної діяльності та загального благополуччя. Серед виявлених результатів особливе місце займає зростання задоволеності кар'єрою, підвищення рівня залученості до роботи, активізація процесів професійного розвитку, а також позитивний вплив на індивідуальне та організаційне благополуччя. Значною мірою досягнення цих позитивних результатів можливе завдяки застосуванню адаптивних поведінкових стратегій, що дозволяють особам ефективно реагувати на мінливі умови та виклики сучасного робочого середовища. На основі проведеного дослідження зроблено висновок, що кар'єрна адаптивність відіграє роль ключового фактора, який визначає успіх професійного розвитку особистості та ефективності організації в цілому. Підтримка та активний розвиток кар'єрної адаптивності мають стати пріоритетними напрямками в діяльності HR-спеціалістів, керівників організацій та розробників корпоративних програм з управління талантами. Це не лише сприятиме підвищенню конкурентоспроможності та ефективності роботи організацій, але й забезпечить створення умов для повноцінного розвитку потенціалу кожного співробітника в умовах невизначеності та постійних трансформаційних процесів у сучасному професійному світі.

**Ключові слова:** кар'єрна адаптивність, професійна поведінка, кар'єрний вибір, здатність до працевлаштування, організаційна психологія.

### Вступ

У сучасному світі, що швидко змінюється, поняття кар'єрної адаптивності набуває все більшої актуальності в контексті організаційної психології. Економічні, соціальні та технологічні зміни вимагають від працівників здатності швидко адаптуватися до нових умов, що, в свою чергу, підкреслює важливість розвитку адаптивних навичок. Сучасні концепції

кар'єри, такі як багатогранна та безмежна кар'єра, визначають індивідуальну відповідальність за активне кар'єрне планування й підкреслюють необхідність адаптивності для досягнення успіху (Sullivan & Baruch, 2009). Недавні дослідження визначають кар'єрну адаптивність як ключовий ресурс для успішного професійного розвитку, позитивної реакції на виклики в роботі та покращення загального добробуту (Chan & Mai, 2015; Johnston, Maggiori & Rossier, 2016; Zacher, 2015).

Індивіди з високою кар'єрною адаптивністю характеризуються здатністю до самопідготовки до можливості успішного вирішення майбутніх професійних завдань, відповідальністю за власний кар'єрний розвиток, допитливістю щодо майбутнього «я» та кар'єрних можливостей, а також вірою в свої здібності досягти успіху (Біскуп, 2010; Карамушка & Тиченко, 2022; Savickas, 1997; Savickas, 2002; Savickas, 2005; Savickas, 2013; Savickas & Porfeli, 2012).

**Метою** дослідження є аналіз наукової літератури з ціллю надання теоретичного підґрунтя, визначення чинників, наслідків та інструментів для вимірювання кар'єрної адаптивності в контексті сучасної організаційної психології. **Завдання** дослідження: 1) проаналізувати та систематизувати наявну наукову літературу з метою ідентифікації ключових теоретичних основ, чинників впливу, наслідків і методів вимірювання кар'єрної адаптивності; 2) розглянути наявні взаємозв'язки між кар'єрною адаптивністю та професійним розвитком індивідів, з акцентом на аналіз чинників, які сприяють або перешкоджають розвитку кар'єрної адаптивності.

### **Методи дослідження**

Методи та організація дослідження базуються на детальному огляді та аналізі існуючих наукових робіт, що досліджують різні аспекти кар'єрної адаптивності. Цей підхід має на меті глибоке розуміння теоретичних засад, чинників, наслідків адаптивності, та розробку методик її оцінювання.

Реалізація дослідження включає декілька основних етапів:

*Підготовчий етап.* Були встановлені критерії відбору наукових матеріалів, що охоплюють їх відповідність темі кар'єрної адаптивності, наукову цінність та доступність. Використання баз даних, таких як Scopus, Google Scholar та Web of Science, допомогло в організації ефективного пошуку необхідних джерел.

*Етап збору даних.* Застосування ключових слів, таких як «кар'єрна адаптивність», «теорія конструювання кар'єри», та інших, дозволило провести всебічний пошук відповідної літератури, включаючи оглядові роботи теоретичні та емпіричні дослідження.

*Аналітичний етап.* Аналіз зібраного матеріалу з метою виявлення основних напрямків досліджень кар'єрної адаптивності, а також ідентифікація прогалів у літературі, які потребують подальшого розгляду.

*Синтез отриманих даних.* На завершальному етапі результати аналізу були узагальнені й інтегровані для формування цілісної картини кар'єрної адаптивності у сфері організаційної психології.

### **Результати та дискусії**

Теоретичне підґрунтя кар'єрної адаптивності глибоко вкорінене в роботах Super & Knasel, які визначали її як здатність дорослих осіб справлятися зі зміною роботи та умовами праці (Super & Knasel, 1981). У подальших дослідженнях відбулись значні трансформації у тлумаченні терміну «кар'єрна адаптивність». Зокрема, М. Savickas, розробивши концепцію

кар'єрної адаптивності як ключового елементу теорії побудови кар'єри (Savickas, 1997; 2005), визначив кар'єрну адаптивність як психосоціальну конструкцію, що відображає готовність і ресурси індивіда для впорядкування з професійним розвитком, змінами та особистими травмами (Savickas, 2005). Так, результати багаторічної праці дозволили виокремити чотири основні адаптивні здібності: занепокоєння, контроль, цікавість і впевненість, кожна з яких відіграє важливу роль у формуванні кар'єрної адаптивності (Savickas & Porfeli, 2012). Занепокоєння допомагає індивіду планувати майбутнє, контроль відображає особисту відповідальність за майбутнє, цікавість стимулює дослідження різних професійних ролей, а впевненість власними силами сприяє досягненню поставлених цілей.

Використання концепції кар'єрної адаптивності в рамках теорії побудови кар'єри (ССТ) є досить поширеним підходом серед дослідників, які вивчають кар'єрну адаптивність (Savickas, 1997; 2002; 2005). Цей підхід дозволяє розглядати кар'єрну адаптивність не лише як ресурс для досягнення позитивних результатів, але й як засіб саморегуляції та психосоціальний інструмент для сприяння адаптивності до кар'єрних змін.

Крім ССТ, дослідники також опираються на інші теоретичні основи, такі як теорія саморегуляції та теорія мотиваційних систем, для розуміння механізмів кар'єрної адаптивності (Creed, Fallon & Hood, 2009; Hirschi, 2009). Це свідчить про багатовимірність і комплексність підходу до вивчення кар'єрної адаптивності.

*Інструменти, які вимірюють адаптивність кар'єри.* Виявлено вісім ключових шкал, які заслуговують на увагу в контексті сучасних досліджень у галузі організаційної психології. Career Adapt-Abilities Scale (CAAS; Savickas & Porfeli, 2012) виступає як важливий інструмент, розроблений для міжнародного використання, який пройшов численні валідаційні дослідження в різних країнах і культурних контекстах, підкреслюючи його універсальність і значення. Career Adapt-Abilities Scale–Short Form (Maggiori et al., 2017) і Career and Work Adaptability Questionnaire (CWAQ (Nota et al., 2012)) також важливі для оцінки кар'єрної адаптивності, оскільки вони надають додаткові методи оцінки та збагачують розуміння цієї концепції.

Career Maturity Inventory–Form C (CMI-Form C (Savickas & Porfeli, 2011)), Career Adaptability Inventory (CAI (Ferreira & Coetzee, 2013)), Student's Career Construction Inventory (SCCI (Savickas et al., 2009)), Career Futures Inventory (Rottinghaus et al., 2005) і I-Adapt Scale (Ployhart & Bliese, 2006) є іншими інструментами, які допомагають дослідникам вимірювати різні аспекти кар'єрної адаптивності, включаючи занепокоєння, контроль, цікавість і впевненість.

Наведені інструменти охоплюють широкий спектр параметрів, пов'язаних із кар'єрною адаптивністю та демонструють різноманітність підходів до її вимірювання. Вони базуються на теоретичних рамках, запропонованих М. Savickas та іншими вченими, і підкреслюють важливість адаптивних здібностей у кар'єрному розвитку особистості. Використання цих методів у різних країнах і культурних контекстах обумовлюється їхньою універсальністю та здатністю відображати кар'єрну адаптивність в глобальному масштабі.

Крім того, інструменти, які вимірюють адаптивність кар'єри, дають можливість для проведення порівняльних досліджень та глибшого аналізу зв'язків між кар'єрною адаптивністю та іншими важливими професійними та особистісними показниками. Оцінка ефективності цих інструментів у різних дослідницьких контекстах сприяє розширенню розуміння кар'єрної адаптивності та її впливу на професійний розвиток індивідів.

Останніми роками валідаційні дослідження цих інструментів підкреслили їх надійність та валідність у вимірюванні кар'єрної адаптивності, вказуючи на їх значущість та придатність

для досліджень у галузі кар'єрного розвитку. Розробка і валідація цих інструментів продовжує бути важливим напрямком у дослідженнях кар'єрної адаптивності, забезпечуючи основу для подальшого розвитку теорії та практики у цій області.

Згідно з теорією побудови кар'єри (CST, Savickas, 2013), кар'єрна адаптивність ґрунтується на взаємодії між стабільними рисами особистості та ресурсами, які вона використовує для впорядкування з професійними завданнями та переходами. Такі параметри, як вік, освіта та стать мають зв'язок з різними аспектами адаптивності, зокрема, занепокоєнням і впевненістю (Zacher, 2014), підкреслюючи вплив демографічних чинників на кар'єрну адаптивність.

Організаційні чинники, такі як участь у прийнятті рішень, автономія та підтримка з боку керівництва, також відіграють важливу роль у кар'єрній адаптивності, сприяючи розвитку адаптивних здібностей працівників (Klehe et al., 2012). Така підтримка може включати інформаційну допомогу, поради, заохочення, а також соціальну підтримку, які сприяють покращенню кар'єрної адаптивності (Zikic & Klehe, 2006). Водночас, дослідження наголошують на необхідності подальшого вивчення впливу на кар'єрну адаптивність таких аспектів, як професійна роль, стаж роботи та сфера зайнятості, вказуючи на потенціал цих чинників адаптивності.

Психологічні чинники, включаючи стійкість, самооцінку, проактивність та оптимізм, також мають значний вплив на кар'єрну адаптивність. Ці особистісні риси можуть впливати на спосіб, яким індивіди сприймають та реагують на кар'єрні виклики та зміни (Cai et al., 2015; Buyukgoze-Kavas, 2016). Зокрема, встановлено зв'язок адекватної самооцінки з вищим рівнем впевненості, що є однією з субшкал CAAS (Zacher, 2014).

Також дослідження показують, що кар'єрна адаптивність позитивно корелює з конструктами, подібними або інтегрованими до основної самооцінки, включаючи самоефективність пошуку роботи та наполегливе досягнення мети (Guan et al., 2013; Tolentino et al., 2013).

Важливо відзначити, що кар'єрна адаптивність не є статичною; вона може бути розвинута з допомогою освітніх та тренінгових програм, які навчають індивідів ефективно реагувати на кар'єрні зміни та виклики. Однак потрібні подальші дослідження, щоб краще зрозуміти, як навчання може слугувати прогностичним чинником кар'єрної адаптивності (Koen et al., 2012). Отже, розуміння чинників кар'єрної адаптивності є критично важливим для розробки стратегій та програм підтримки, що сприяють успішному кар'єрному розвитку індивідів.

Кар'єрна адаптивність, як визначено у моделі адаптивності побудови кар'єри (ССМА) (Savickas, 2013), сприяє позитивним адаптивним реакціям, таким як розвиток, успіх і задоволення в кар'єрі. Адаптивні працівники, які активно займаються своїм професійним розвитком і вірять у свої сили (Rudolph et al., 2016), зазвичай досягають вищого рівня задоволеності кар'єрою (McKenna et al., 2016), можливостей для просування (Chan et al., 2016) та залученості до роботи (Rossier et al., 2012).

Важливість адаптивних поведінкових стратегій, таких як: дослідження кар'єри (Li et al., 2015), планування кар'єри (Hirschi et al., 2015) та розвиток професійних навичок (Taber & Blankemeyer, 2015), підкреслюється їхнім внеском у досягнення позитивних кар'єрних результатів. Ці дії не тільки відображають індивідуальну ініціативу та відповідальність за власну кар'єру, але й вказують на важливість адаптивності як ресурсу, особливо в професіях з високими вимогами, таких як медсестринство.

На рівні добробуту, кар'єрна адаптивність корелює з кращим самопочуттям. Контроль асоціюється з позитивним афектом і задоволенням життям, тоді як впевненість сприяє аналогічним результатам (Konstam, Celen-Demirtas, Tomek & Sweeney, 2015). Ці результати підтверджуються і лонгітюдними дослідженнями, які вказують на стабільний позитивний вплив кар'єрної адаптивності на задоволеність життям і самооцінку здоров'я (Johnston et al., 2016; Zacher & Griffin, 2015).

Окрім індивідуального благополуччя, кар'єрна адаптивність також має позитивний вплив на організаційні результати, включаючи задоволеність кар'єрою (Chan & Mai, 2015), академічне задоволення (Duffy, Douglass & Autin, 2015) та самооцінку продуктивності (Zacher, 2014). Це свідчить про те, що інвестиції в розвиток кар'єрної адаптивності можуть приносити вагомі вигоди як на особистому, так і на професійному рівнях.

Загалом, результати кар'єрної адаптивності відіграють вирішальну роль у формуванні якісного професійного життя, забезпечуючи не тільки особисте задоволення та успіх, але й сприяючи організаційному розвитку та продуктивності. Це підкреслює значення кар'єрної адаптивності як важливого ресурсу, який підтримує стійкість та гнучкість в швидко змінному світі професій.

### Висновки

У запропонованій науковій статті розглянуто ключове поняття кар'єрної адаптивності та її значення в контексті сучасної організаційної психології. Проаналізувавши різноманітні теоретичні основи та емпіричні дослідження, виявлено, що кар'єрна адаптивність є вирішальним чинником у розвитку професійної кар'єри, який забезпечує особистість необхідними ресурсами для ефективного професійного зростання, умінням відповідати на сучасні виклики ринку праці, який стрімко змінюється.

Дослідження підкреслили важливість адаптивних поведінкових стратегій, таких як дослідження кар'єри, планування кар'єри та проактивний розвиток навичок, для досягнення позитивних кар'єрних результатів. Встановлено, що кар'єрна адаптивність сприяє не тільки особистому розвитку та задоволенню, але й організаційній продуктивності та ефективності.

Ключові результати досліджень вказують на позитивний зв'язок між кар'єрою адаптивністю та благополуччям, задоволеністю кар'єрою, залученістю до роботи та організаційними результатами. Це підтверджує гіпотезу про те, що адаптивність кар'єри є важливим ресурсом, який сприяє успішному професійному та особистому розвитку.

На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що розвиток кар'єрної адаптивності має бути важливою складовою стратегій управління персоналом. Організації повинні створювати сприятливе для навчання та розвитку середовище, впроваджувати програми, спрямовані на підвищення кар'єрної адаптивності своїх працівників. Це не тільки допоможе співробітникам ефективніше впоратися з професійними змінами та викликами, але й забезпечить організаційну гнучкість та конкурентоспроможність.

*Перспективи подальших досліджень* вбачаємо у детальному аналізі впливу культурних і контекстуальних чинників на кар'єрну адаптивність в різних організаційних та географічних умовах. Важливим напрямком є розробка та валідація інструментів оцінки, що дозволять точніше вимірювати кар'єрну адаптивність і її вплив на професійне зростання та організаційну ефективність. Також перспективним є дослідження стратегій і програм розвитку кар'єрної адаптивності, щоб забезпечити підтримку співробітників у постійно змінюваних умовах професійного середовища.



## Література

1. Біскуп, В. (2010). Декомпозиційна структура інтегральної кар'єрної компетентності та її складові. *Психологія і суспільство*, 4(42), 82–90.
2. Карамушка, Л.М., & Тиченко, М.Є. (2022). Психологічна готовність працівників сфери креативних індустрій до здійснення професійної кар'єри: зміст, структура, методики дослідження. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3(27), 85–102. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.9>
3. Buyukgoze-Kavas, A. (2016). Predicting career adaptability from positive psychological traits. *The Career Development Quarterly*, 64(2), 114–125.
4. Cai, Z., Guan, Y., Li, H., Shi, W., Guo, K., Liu, Y., ... & Hua, H. (2015). Self-esteem and proactive personality as predictors of future work self and career adaptability: An examination of mediating and moderating processes. *Journal of Vocational behavior*, 86, 86–94. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2014.10.004>
5. Chan, S.H.J., & Mai, X. (2015). The relation of career adaptability to satisfaction and turnover intentions. *Journal of Vocational Behavior*, 89, 130–139.
6. Chan, S.H., Mai, X., Kuok, O.M., & Kong, S.H. (2016). The influence of satisfaction and promotability on the relation between career adaptability and turnover intentions. *Journal of Vocational Behavior*, 92, 167–175.
7. Creed, P. A., Fallon, T., & Hood, M. (2009). The relationship between career adaptability, person and situation variables, and career concerns in young adults. *Journal of vocational behavior*, 74(2), 219–229.
8. Duffy, R.D., Douglass, R.P., & Autin, K.L. (2015). Career adaptability and academic satisfaction: Examining work volition and self efficacy as mediators. *Journal of Vocational Behavior*, 90, 46–54.
9. Ferreira, N., & Coetzee, M. (2013). The influence of job embeddedness on black employees' organisational commitment. *Southern African Business Review*, 17(3), 239–255.
10. Guan, Y., Zhou, W., Ye, L., Jiang, P., & Zhou, Y. (2015). Perceived organizational career management and career adaptability as predictors of success and turnover intention among Chinese employees. *Journal of Vocational Behavior*, 88, 230–237.
11. Hirschi, A. (2009). Career adaptability development in adolescence: Multiple predictors and effect on sense of power and life satisfaction. *Journal of vocational behavior*, 74(2), 145–155.
12. Hirschi, A., Herrmann, A., & Keller, A.C. (2015). Career adaptivity, adaptability, and adapting: A conceptual and empirical investigation. *Journal of vocational behavior*, 87, 1–10.
13. Johnston, C.S., Maggiori, C., & Rossier, J. (2016). Professional trajectories, individual characteristics, and staying satisfied and healthy. *Journal of Career Development*, 43(1), 81–98.
14. Klehe, U.C., Zikic, J., van Vianen, A.E., Koen, J., & Buyken, M. (2012). Coping proactively with economic stress: Career adaptability in the face of job insecurity, job loss, unemployment, and underemployment. In *The role of the economic crisis on occupational stress and well being*, 10, 131–176. Emerald Group Publishing Limited.
15. Koen, J., Klehe, U.C., & Van Vianen, A.E. (2012). Training career adaptability to facilitate a successful school-to-work transition. *Journal of Vocational Behavior*, 81(3), 395–408.
16. Konstam, V., Celen-Demirtas, S., Tomek, S., & Sweeney, K. (2015). Career adaptability and subjective well-being in unemployed emerging adults: A promising and cautionary tale. *Journal of Career Development*, 42(6), 463–477.
17. Li, Y., Guan, Y., Wang, F., Zhou, X., Guo, K., Jiang, P., ... & Fang, Z. (2015). Big-five personality and BIS/BAS traits as predictors of career exploration: The mediation role of career adaptability. *Journal of Vocational Behavior*, 89, 39–45.
18. Maggiori, C., Rossier, J., & Savickas, M. L. (2017). Career adapt-abilities scale—short form (CAAS-SF) construction and validation. *Journal of career assessment*, 25(2), 312–325.
19. McKenna, B., Zacher, H., Ardabili, F. S., & Mohebbi, H. (2016). Career Adapt-Abilities Scale—Iran Form: Psychometric properties and relationships with career satisfaction and entrepreneurial intentions. *Journal of Vocational Behavior*, 93, 81–91.

20. Nota, L., Ginevra, M. C., & Soresi, S. (2012). The Career and Work Adaptability Questionnaire (CWAQ): A first contribution to its validation. *Journal of adolescence*, 35(6), 1557–1569.
21. Ployhart, R. E., & Bliese, P. D. (2006). Individual adaptability (I-ADAPT) theory: Conceptualizing the antecedents, consequences, and measurement of individual differences in adaptability. In *Understanding adaptability: A prerequisite for effective performance within complex environments* (pp. 3-39). Emerald Group Publishing Limited.
22. Rossier, J., Zecca, G., Stauffer, S.D., Maggiori, C., & Dauwalder, J.P. (2012). Career Adapt-Abilities Scale in a French-speaking Swiss sample: Psychometric properties and relationships to personality and work engagement. *Journal of Vocational behavior*, 80(3), 734–743.
23. Rottinghaus, P.J., Day, S.X., & Borgen, F.H. (2005). The Career Futures Inventory: A measure of career-related adaptability and optimism. *Journal of career assessment*, 13(1), 3–24.
24. Rudolph, C. W., Lavigne, K. N., Katz, I. M., & Zacher, H. (2017). Linking dimensions of career adaptability to adaptation results: A meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 102, 151–173. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2017.06.003>
25. Savickas, M.L. (1997). Career adaptability: An integrative construct for life-span, life-space theory. *The career development quarterly*, 45(3), 247–259.
26. Savickas, M.L. (2002). Career construction. *Career choice and development*, 149(205), 14–38.
27. Savickas, M.L. (2005). The theory and practice of career construction. *Career development and counseling: Putting theory and research to work*, 1, 42–70.
28. Savickas, M.L. (2013). Career construction theory and practice. *Career development and counseling: Putting theory and research to work*, 2, 144–180.
29. Savickas, M.L., & Porfeli, E.J. (2011). Revision of the career maturity inventory: The adaptability form. *Journal of career assessment*, 19(4), 355–374.
30. Savickas, M.L., & Porfeli, E.J. (2012). Career Adapt-Abilities Scale: Construction, reliability, and measurement equivalence across 13 countries. *Journal of vocational behavior*, 80(3), 661–673.
31. Savickas, M.L., Nota, L., Rossier, J., Dauwalder, J.P., Duarte, M.E., Guichard, J., ... & Van Vianen, A.E. (2009). Life designing: A paradigm for career construction in the 21st century. *Journal of vocational behavior*, 75(3), 239–250.
32. Sullivan, S.E., & Baruch, Y. (2009). Advances in career theory and research: A critical review and agenda for future exploration. *Journal of management*, 35(6), 1542–1571.
33. Super, D.E., & Knasel, E. G. (1981). Career development in adulthood: Some theoretical problems and a possible solution. *British journal of guidance and counselling*, 9(2), 194–201.
34. Taber, B. J., & Blankemeyer, M. (2015). Future work self and career adaptability in the prediction of proactive career behaviors. *Journal of Vocational Behavior*, 86, 20–27.
35. Tolentino, L.R., Garcia, P.R.J.M., Restubog, S.L.D., Bordia, P., & Tang, R.L. (2013). Validation of the Career Adapt-Abilities Scale and an examination of a model of career adaptation in the Philippine context. *Journal of Vocational Behavior*, 83(3), 410–418. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2013.06.013>.
36. Zacher, H. (2014). Individual difference predictors of change in career adaptability over time. *Journal of Vocational Behavior*, 84(2), 188–198.
37. Zacher, H. (2015). Daily manifestations of career adaptability: Relationships with job and career outcomes. *Journal of Vocational Behavior*, 91, 76–86.
38. Zacher, H., & Griffin, B. (2015). Older workers' age as a moderator of the relationship between career adaptability and job satisfaction. *Work, Aging and Retirement*, 1(2), 227–236.
39. Zikic, J., & Klehe, U. C. (2006). Job loss as a blessing in disguise: The role of career exploration and career planning in predicting reemployment quality. *Journal of Vocational Behavior*, 69(3), 391–409.

## References

1. Biskup V. (2010). Dekompozytsiyna struktura intehral'noyi kar"yernoyi kompetentnosti ta yiyi skladovi [Decomposition structure of integrated career competence and its components]. *Psykhologhiya i suspil'stvo – Psychology and Society*, 4(42), 82–90 [in Ukrainian].
2. Karamushka, L., & Tychenko, M. (2022). Psyhologichna gotovnist pracivnykiv sfery kreatyvnyh industry do zdiysnennia profesiynoi karyery: zmist, struktura, metodyky doslidzhennia [Psychological readiness of workers in the field of creative industries to pursue a professional career: content, structure, research methods.]. *Organizaciyna psyhologia. Ekonomichna psyhologia – Organizational Psychology. Economic Psychology*, 3(27), 85–102. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.9> [in Ukrainian].
3. Buyukgoze-Kavas, A. (2016). Predicting career adaptability from positive psychological traits. *The Career Development Quarterly*, 64(2), 114–125.
4. Cai, Z., Guan, Y., Li, H., Shi, W., Guo, K., Liu, Y., ... & Hua, H. (2015). Self-esteem and proactive personality as predictors of future work self and career adaptability: An examination of mediating and moderating processes. *Journal of Vocational behavior*, 86, 86–94. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2014.10.004>
5. Chan, S.H.J., & Mai, X. (2015). The relation of career adaptability to satisfaction and turnover intentions. *Journal of Vocational Behavior*, 89, 130–139.
6. Chan, S.H., Mai, X., Kuok, O.M., & Kong, S.H. (2016). The influence of satisfaction and promotability on the relation between career adaptability and turnover intentions. *Journal of Vocational Behavior*, 92, 167–175.
7. Creed, P. A., Fallon, T., & Hood, M. (2009). The relationship between career adaptability, person and situation variables, and career concerns in young adults. *Journal of vocational behavior*, 74(2), 219–229.
8. Duffy, R.D., Douglass, R.P., & Autin, K.L. (2015). Career adaptability and academic satisfaction: Examining work volition and self efficacy as mediators. *Journal of Vocational Behavior*, 90, 46–54.
9. Ferreira, N., & Coetzee, M. (2013). The influence of job embeddedness on black employees' organisational commitment. *Southern African Business Review*, 17(3), 239–255.
10. Guan, Y., Zhou, W., Ye, L., Jiang, P., & Zhou, Y. (2015). Perceived organizational career management and career adaptability as predictors of success and turnover intention among Chinese employees. *Journal of Vocational Behavior*, 88, 230–237.
11. Hirschi, A. (2009). Career adaptability development in adolescence: Multiple predictors and effect on sense of power and life satisfaction. *Journal of vocational behavior*, 74(2), 145–155.
12. Hirschi, A., Herrmann, A., & Keller, A.C. (2015). Career adaptivity, adaptability, and adapting: A conceptual and empirical investigation. *Journal of vocational behavior*, 87, 1–10.
13. Johnston, C.S., Maggiori, C., & Rossier, J. (2016). Professional trajectories, individual characteristics, and staying satisfied and healthy. *Journal of Career Development*, 43(1), 81–98.
14. Klehe, U.C., Zikic, J., van Vianen, A.E., Koen, J., & Buyken, M. (2012). Coping proactively with economic stress: Career adaptability in the face of job insecurity, job loss, unemployment, and underemployment. In *The role of the economic crisis on occupational stress and well being*, 10, 131–176. Emerald Group Publishing Limited.
15. Koen, J., Klehe, U.C., & Van Vianen, A.E. (2012). Training career adaptability to facilitate a successful school-to-work transition. *Journal of Vocational Behavior*, 81(3), 395–408.
16. Konstam, V., Celen-Demirtas, S., Tomek, S., & Sweeney, K. (2015). Career adaptability and subjective well-being in unemployed emerging adults: A promising and cautionary tale. *Journal of Career Development*, 42(6), 463–477.
17. Li, Y., Guan, Y., Wang, F., Zhou, X., Guo, K., Jiang, P., ... & Fang, Z. (2015). Big-five personality and BIS/BAS traits as predictors of career exploration: The mediation role of career adaptability. *Journal of Vocational Behavior*, 89, 39–45.
18. Maggiori, C., Rossier, J., & Savickas, M.L. (2017). Career adapt-abilities scale–short form (CAAS-SF) construction and validation. *Journal of career assessment*, 25(2), 312–325.



19. McKenna, B., Zacher, H., Ardabili, F.S., & Mohebbi, H. (2016). Career Adapt-Abilities Scale—Iran Form: Psychometric properties and relationships with career satisfaction and entrepreneurial intentions. *Journal of Vocational Behavior*, 93, 81–91.
20. Nota, L., Ginevra, M. C., & Soresi, S. (2012). The Career and Work Adaptability Questionnaire (CWAQ): A first contribution to its validation. *Journal of adolescence*, 35(6), 1557–1569.
21. Ployhart, R. E., & Bliese, P. D. (2006). Individual adaptability (I-ADAPT) theory: Conceptualizing the antecedents, consequences, and measurement of individual differences in adaptability. In *Understanding adaptability: A prerequisite for effective performance within complex environments* (pp. 3-39). Emerald Group Publishing Limited.
22. Rossier, J., Zecca, G., Stauffer, S.D., Maggiori, C., & Dauwalder, J.P. (2012). Career Adapt-Abilities Scale in a French-speaking Swiss sample: Psychometric properties and relationships to personality and work engagement. *Journal of Vocational behavior*, 80(3), 734–743.
23. Rottinghaus, P.J., Day, S.X., & Borgen, F.H. (2005). The Career Futures Inventory: A measure of career-related adaptability and optimism. *Journal of career assessment*, 13(1), 3–24.
24. Rudolph, C. W., Lavigne, K. N., Katz, I. M., & Zacher, H. (2017). Linking dimensions of career adaptability to adaptation results: A meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 102, 151–173. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2017.06.003>
25. Savickas, M.L. (1997). Career adaptability: An integrative construct for life-span, life-space theory. *The career development quarterly*, 45(3), 247–259.
26. Savickas, M.L. (2002). Career construction. *Career choice and development*, 149(205), 14–38.
27. Savickas, M.L. (2005). The theory and practice of career construction. *Career development and counseling: Putting theory and research to work*, 1, 42–70.
28. Savickas, M.L. (2013). Career construction theory and practice. *Career development and counseling: Putting theory and research to work*, 2, 144–180.
29. Savickas, M.L., & Porfeli, E.J. (2011). Revision of the career maturity inventory: The adaptability form. *Journal of career assessment*, 19(4), 355–374.
30. Savickas, M.L., & Porfeli, E.J. (2012). Career Adapt-Abilities Scale: Construction, reliability, and measurement equivalence across 13 countries. *Journal of vocational behavior*, 80(3), 661–673.
31. Savickas, M.L., Nota, L., Rossier, J., Dauwalder, J.P., Duarte, M.E., Guichard, J., ... & Van Vianen, A.E. (2009). Life designing: A paradigm for career construction in the 21st century. *Journal of vocational behavior*, 75(3), 239–250.
32. Sullivan, S.E., & Baruch, Y. (2009). Advances in career theory and research: A critical review and agenda for future exploration. *Journal of management*, 35(6), 1542–1571.
33. Super, D.E., & Knasel, E. G. (1981). Career development in adulthood: Some theoretical problems and a possible solution. *British journal of guidance and counselling*, 9(2), 194–201.
34. Taber, B. J., & Blankemeyer, M. (2015). Future work self and career adaptability in the prediction of proactive career behaviors. *Journal of Vocational Behavior*, 86, 20–27.
35. Tolentino, L.R., Garcia, P.R.J.M., Restubog, S.L.D., Bordia, P., & Tang, R.L. (2013). Validation of the Career Adapt-Abilities Scale and an examination of a model of career adaptation in the Philippine context. *Journal of Vocational Behavior*, 83(3), 410–418. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2013.06.013>.
36. Zacher, H. (2014). Individual difference predictors of change in career adaptability over time. *Journal of Vocational Behavior*, 84(2), 188–198.
37. Zacher, H. (2015). Daily manifestations of career adaptability: Relationships with job and career outcomes. *Journal of Vocational Behavior*, 91, 76–86.
38. Zacher, H., & Griffin, B. (2015). Older workers' age as a moderator of the relationship between career adaptability and job satisfaction. *Work, Aging and Retirement*, 1(2), 227–236.
39. Zikic, J., & Klehe, U. C. (2006). Job loss as a blessing in disguise: The role of career exploration and career planning in predicting reemployment quality. *Journal of Vocational Behavior*, 69(3), 391–409.

## CAREER ADAPTABILITY IN MODERN ORGANIZATIONAL PSYCHOLOGY

Nataliia Ridei

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,  
Head of the Department of Management and Innovative Technologies  
of Sociocultural Activity

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine

9, Pirogov Str., Kyiv, 01601, Ukraine

[nataliia.ridei@gmail.com](mailto:nataliia.ridei@gmail.com), <https://orcid.org/0000-0002-5553-059X>

### **Abstract**

The modern professional environment is characterized by rapid changes and requires employees to be able to become career adaptable, which is proving to be a key competence for a successful career and effective work in organizations. The main goal of scientific research was to study the concept of career adaptability in the context of modern organizational psychology, through the analysis of its impact on professional development and organizational results. The analysis of theoretical works and empirical studies related to career adaptability allowed us to consider existing assessment tools and strategies for developing adaptability. The studied and considered results of longitudinal and cross-sectional studies contributed to the identification of the relationship between career adaptability and various professional and organizational outcomes. The existence of a significant positive relationship between the career adaptability of individuals and a wide range of key indicators of their professional activity and general well-being has been established. Among the results revealed, a special place is occupied by an increase in career satisfaction, an increase in the level of involvement in work, the activation of professional development processes, as well as a positive impact on individual and organizational well-being. To a large extent, the achievement of these positive results is possible due to the application of adaptive behavioral strategies that allow individuals to respond effectively to the changing conditions and challenges of the modern work environment. Based on the conducted research, it can be concluded that career adaptability plays the role of a key factor that determines the success of the professional development of the individual and the effectiveness of the organization as a whole. Support and active development of career adaptability should become priority directions in the activities of HR specialists, heads of organizations and developers of corporate talent management programs. This will not only contribute to increasing the competitiveness and efficiency of organizations, but will also ensure the creation of conditions for the full development of the potential of each employee in conditions of uncertainty and constant transformational processes in the modern professional world.

**Keywords:** career adaptability, vocational behavior, career choice, employability, organizational psychology.

*Подано 02.01.2024*

*Рекомендовано до друку 19.01.2024*



УДК 159.96

[https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2024.23\(68\).11](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2024.23(68).11)

## АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕТОДІВ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНОЇ ДІАГНОСТИКИ РДУГ У ДИТЯЧОМУ ВІЦІ

Лілія Руденко

доктор психологічних наук, професор,  
завідувач кафедри спеціальної психології та медицини,  
Український державний університет імені Михайла Драгоманова  
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9  
[lilianic1962@gmail.com](mailto:lilianic1962@gmail.com), <https://orcid.org/0000-0003-1655-5708>

### Анотація

У статті досліджуються особливості психологічних методів диференціальної діагностики розладу дефіциту уваги з гіперактивністю у дитячому віці. Встановлено, що розлад дефіциту уваги та гіперактивності визначається як складний, хронічний і гетерогенний розлад розвитку, який типово починається в дитинстві та зберігається в дорослому віці. Визначено, що РДУГ є поліморфним клінічним синдромом, в основу якого покладено порушення здатності дитини контролювати та регулювати свою поведінку, що проявляється у руховій гіперактивності, порушенні уваги й імпульсивності. У результаті проведеного дослідження виявлено, що РДУГ залишається складним для діагностування через відсутність конкретних біомаркерів, специфічність симптомів і та досить частими співвідношеннями з іншими захворюваннями. З'ясовано, що проведення аналізу психологічних методів диференціальної діагностики РДУГ у дитячому віці є важливим завданням, оскільки цей розлад може мати подібні симптоми, як і в інших психічних та розвиткових порушеннях. Доведено, що диференціальна діагностика РДУГ включає в себе важливий аспект розмежування цього розладу від інших психічних і неврологічних станів. Отже, необхідно визначити різницю між РДУГ і такими порушеннями як: розлад аутичного спектру, порушення інтелектуального розвитку, розлад рухової координації, розлад навчання, який пов'язаний з розвитком, а також депресивними та тривожними розладами, опозиційно-зухвалим й асоціальним розладом поведінки тощо. В результаті проведеного дослідження, з'ясовано, що комбінація різноманітних психологічних підходів, таких як клінічне спостереження, використання стандартизованих інструментів та інтерв'ю, може найбільш ефективно використовуватися для диференційної діагностики РДУГ у дитячому віці. Встановлено, що систематичний та комплексний підхід до діагностики РДУГ у дитячому віці дозволяє уникнути неправильних клінічних висновків і сприяє збалансованому обранню медичних інтервенцій. З'ясовано, що комплексний підхід до діагностики та лікування розладів дитячого розвитку є ключовим для досягнення оптимальних результатів у психологічній та медичній практиці.

**Ключові слова:** психологічні методи, діагностика, РДУГ, дитячий вік.

### Вступ

У сучасному світі проблеми діагностики та лікування розладу дефіциту уваги з гіперактивністю у дитячому віці стають все більш актуальними. Розлад дефіциту уваги з гіперактивністю впливає на навчання, соціальні відносини та загальний розвиток дитини, викликаючи серйозні труднощі у різних аспектах її життя. Зростання кількості випадків серед дітей з розладами дефіциту уваги з гіперактивністю вимагає глибшого розуміння

психологічних методів диференціальної діагностики, які дозволяють точніше визначити дане порушення з-поміж інших, що допоможе вчасно розпочати ефективне лікування.

Проблеми уваги та гіперактивності серед дітей можуть виявлятися в різних формах і здійснювати значний вплив на їхній психосоціальний розвиток. Завдяки загальній увазі громадськості та фахівців до цього питання, важливо вдосконалювати методи диференціальної діагностики, щоб ефективно визначати розлад дефіциту уваги з гіперактивністю у дитячому віці та відрізнити його від інших порушень. Актуальність дослідження полягає в тому, щоб надати психологам, педіатрам та іншим медичним фахівцям надійні інструменти для виявлення та класифікації розладу дефіциту уваги з гіперактивністю у дитячому віці, забезпечуючи правильне лікування та допомогу дітям, що стикаються з цим розладом.

Варто відзначити, що деякі дослідники розглядають комп'ютеризовані нейропсихологічні тести як потенційно ефективний інструмент для діагностики конкретних аспектів розладу дефіциту уваги з гіперактивністю у дитячому віці. Пропонуються такі системи, як діагностична система Гордона (McConaughy et al., 2010) та інші, наприклад, розроблені Конерс С. та команда MSH (Coners, MSH Staff, 2000). Однак використання нейропсихологічних тестів у діагностичному процесі розладу дефіциту уваги з гіперактивністю у дитячому віці викликає суперечності, оскільки їхня чутливість і специфічність при ізольованому використанні для діагностичних цілей не отримали належного підтвердження в літературі (Barkley, 2014; Doyle et al., 2000). Незважаючи на це, дослідження показали значні середні відмінності в нейропсихологічних тестах між групами осіб із розладом дефіциту уваги з гіперактивністю у дитячому віці та без нього (Dunn, Kronenberger, 2003). Вітчизняні науковці внесли значний внесок у дослідження РДУГ у дітей та молоді, зокрема, Бояршинова К.І., Кравченко Р.І., Клепець Ю.М. у своїй клінічній настанові, заснованій на доказах, надають вичерпну інформацію про РДУГ у дітей (Бояршинова та ін., 2019). Робота В. Годлевської розкриває сутність, діагностику та корекцію РДУГ у дітей молодшого шкільного віку (Годлевська, 2021). Васильєва Н.В. в своєму дослідженні пропонує моделювання інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами, зокрема тих, хто має синдром дефіциту уваги з гіперактивністю (Васильєва, 2020).

Такий дихотомічний підхід викликає потребу в подальших дослідженнях для об'єктивного визначення ролі та ефективності диференційованих методів у комплексній діагностиці розладу дефіциту уваги з гіперактивністю у дитячому віці та прийняття обґрунтованих рішень у клінічній практиці.

**Метою** дослідження є проведення деталізованого науково-теоретичного обґрунтування психологічних методів диференціальної діагностики РДУГ у дитячому віці. Для досягнення мети визначено наступні **завдання**: 1) визначити характерні ознаки розладу дефіциту уваги з гіперактивністю у дитячому віці; 2) розглянути психологічні методи диференціальної діагностики розладу дефіциту уваги з гіперактивністю у дитячому віці.

### **Методи дослідження**

Проведене дослідження включало в себе використання різноманітних загальнонаукових і спеціальних методів, спрямованих на глибоке розуміння розладу дефіциту уваги з гіперактивністю у дитячому віці. Окрім основних методологічних підходів, таких як аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, було застосовано та спеціалізовані методи для забезпечення глибини та повноти отриманих результатів. В основі дослідження було застосовано системно-структурний підхід, який дозволяє розглядати розлад дефіциту уваги з

гіперактивністю в контексті взаємозв'язків його елементів і впливу на різні сфери дитячого розвитку. Також використовувалися методи класифікації, диференціації та системного аналізу для детального розгляду різноманітних аспектів даного патологічного стану. Інтеграція цих методів у дослідницький процес дозволила отримати більш глибоке та комплексне розуміння проблеми та визначити наукові підходи до вирішення питань, пов'язаних із розладом дефіциту уваги з гіперактивністю у дитячому віці.

### Результати та дискусії

Розлад дефіциту уваги та гіперактивності (далі – РДУГ, в англomовному варіанті ADHD – Attention Deficit Hyperactivity Disorder) визначається як складний, хронічний і гетерогенний розлад розвитку, який типово починається в дитинстві та зберігається в дорослому віці. РДУГ є найпоширенішим розладом розвитку нервової системи, який має значний вплив на особисте, соціальне, академічне та професійне функціонування та розвиток людини. Рівень РДУГ відзначається постійними проявами неухважності, дезорганізації та/або гіперактивності-імпульсивності (Cabral et al., 2020).

Романчуком О.І. відзначає, що РДУГ являється поліморфним клінічним синдромом, в основу якого покладено порушення здатності дитини контролювати та регулювати свою поведінку, що проявляється у руховій гіперактивності, порушенні уваги та імпульсивності. Визначаючи РДУГ як розлад розвитку, Романчук О.І. підкреслює, що його прояви спостерігаються з раннього дитинства і володіють стійким та неминучим характером. Особливий акцент робиться на поліморфності РДУГ, визначаючи його широкий спектр можливих проявів. Дане трактування дозволяє уникнути узагальнень та враховує різноманітність симптомів, що є характерним для даного патологічного стану в психіатричній класифікації (Романчук, 2015).

Система класифікації клінічних діагнозів, які містяться в Діагностично-статистичному посібнику з психічних розладів (DSM) та Міжнародній класифікації хвороб (МКБ) (Clark et al., 2017), відіграють ключову роль у нормалізації процесів класифікації та діагностики психічних розладів. DSM-V визнане золотим стандартом для класифікації та діагностики психічних розладів (Khoury et al., 2014). Відповідно до DSM-V, діагноз РДУГ ґрунтується на п'яти критеріях, зокрема перший – це поведінковий контрольний список із 18 симптомів, розділених за двома проявами: неухважність та гіперактивність/імпульсивність. Згідно із даними критеріями, симптоми повинні бути присутніми в двох або більше ситуаціях. DSM-V стверджує, що діагностично-контрольного списку недостатньо для повної діагностики розладу нервової системи. Для встановлення РДУГ діагноз повинен включати клінічну історію, яка враховує біологічні, соціальні та психологічні фактори (APA, 2013).

Існує загальна згода між педіатрами та психологами щодо діагностування РДУГ (Efron, Sciberras, 2010), оскільки діагноз зазвичай ґрунтується на клінічному інтерв'ю (Parker, Corkum, 2016) та шкалах оцінки поведінки (Canadian ADHD, 2020), обидві з яких можуть бути заповнені батьками та вчителями дитини (Efron et al., 2016). Однак процес оцінки часто є складним через гетерогенну природу РДУГ і відмінності в клінічних профілях (Luo et al., 2019).

Остання версія Діагностично-статистичного посібника з психічних розладів (DSM-V) конкретизує РДУГ як стійку модель поведінки, яка виявляється неухважністю та/або гіперактивністю/імпульсивністю, заважаючи ефективній роботі чи нормальному розвитку (APA, 2013). У своїй структурі він включає 8 симптомів стійкої неухважності та 8 симптомів гіперактивності/імпульсивності, які наведені на рисунку 1.

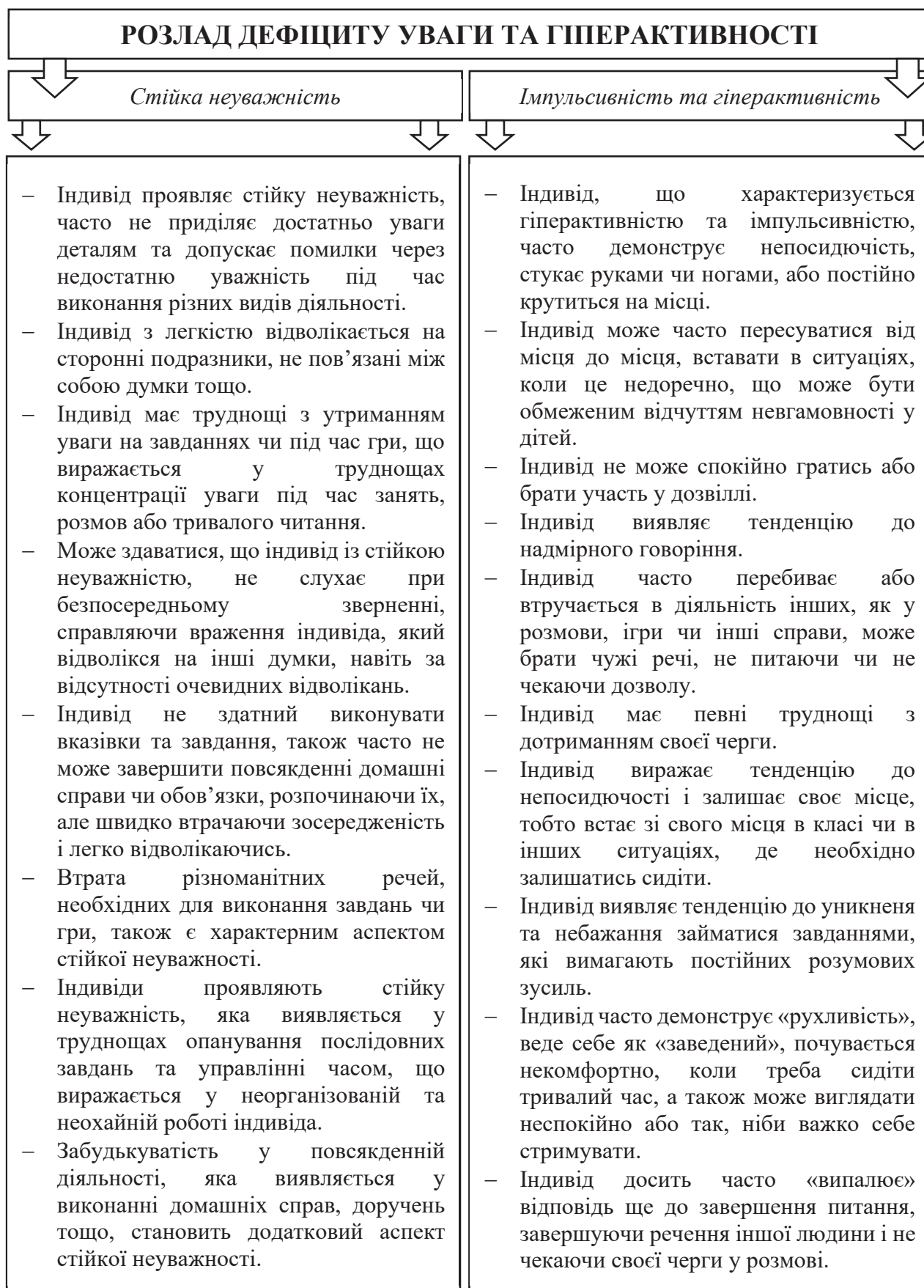


Рис. 1. Діагностичні критерії РДУГ відповідно до DSM-V

Примітки: сформовано автором на основі джерела (APA, 2013).



Діагностика кожного з компонентів РДУГ передбачає виявлення шести чи більше симптомів, які представлені на рисунку 1, та які тривають принаймні шість місяців й не узгоджуються із рівнем розвитку дитини, суттєво впливаючи на її повсякденну діяльність. Симптоми, які представлені на рисунку 1 повинні проявлятися у двох чи більше важливих середовищах, таких як соціальне, сімейне та освітнє, які не стосуються інших клінічних розладів, таких як: шизофренія, інтоксикація, депресія, тривожний розлад тощо. Варто відзначити, що останній редакційний внесок у Діагностично-статистичному посібнику з психічних розладів (DSM-V) вносить кілька значущих змін у вимогах до діагностики РДУГ, зокрема:

а) підвищено віковий критерій появи симптомів, за яким прояви неухвильності чи гіперактивності мають бути виявлені до 12 років (раніше до 7 років);

б) вимога про присутність функціональних порушень у двох або більше життєвих сферах зменшена до простої присутності симптомів неухвильності чи гіперактивності-імпульсивності у двох або більше життєвих сферах;

в) усунене виключення для осіб з розладами аутичного спектру;

г) знижені вимоги щодо симптоматики підлітків і дорослих: достатньо присутніх ознак порушення уваги та/або гіперактивності/імпульсивності.

Дані зміни, зокрема перегляд віку початку розладу, мають на меті уникнути помилкового діагностування РДУГ у дітей, чия неухвильність чи гіперактивність може бути викликана реакцією на стрес через навчання. Дослідження підтверджують, що діти з раннім початком розвитку РДУГ можуть до 7 років демонструвати більш виражені поведінкові симптоми та гіперактивність, а також частіше виявляють затримку у вербальному та фізичному розвитку (Lee et al., 2020).

РДУГ залишається складним для діагностування через відсутність конкретних біомаркерів та специфічності симптомів, що спричинено широким спектром диференційованої діагностики та досить частими співвідношеннями з іншими захворюваннями. Встановлення діагнозу РДУГ у дошкільнят може бути ускладненим. Хоча існують дані, що критерії DSM можуть бути застосовані до дошкільнят, тому варто відзначити, що може бути досить важко отримати достовірні спостереження від інших спостерігачів, окрім батьків. Перед встановленням діагнозу РДУГ та початком лікування у дошкільнят, Американська академія педіатрії (AAP) рекомендує батькам дітей приєднатися до програм навчання для батьків (AAP, 2011). Такі програми можуть допомогти батькам сформуванню очікування щодо розвитку дітей, а також розвивати конкретні навички управління проблемними поведінками дітей у відповідності до вікових особливостей.

Як і в багатьох складних випадках, диференційний діагноз РДУГ може бути значуще звужений завдяки анамнезу та фізичному обстеженню (Stacey et al., 2018). Проведення аналізу психологічних методів диференціальної діагностики РДУГ у дитячому віці є важливим завданням, оскільки цей розлад може мати подібні симптоми, як і в інших психічних та розвиткових порушеннях. В таблиці 1. наведено аналіз деяких ключових психологічних методів, що використовуються для диференціальної діагностики РДУГ у дитячому віці.

**Психологічні методи, що використовуються для диференціальної діагностики РДУГ у дитячому віці**

<b>Метод</b>	<b>Опис</b>	<b>Переваги</b>	<b>Недоліки</b>
<b>Клінічне спостереження</b>	Систематичне клінічне спостереження за поведінкою дитини в різних ситуаціях.	Дозволяє оцінити реальну поведінку дитини в різних контекстах.	Залежить від об'єктивності спостерігача, що може не виявити зміни в поведінці.
<b>Стандартизовані оціночні шкали</b>	Використання інструментів, таких як ADHD Rating Scale, для оцінки симптомів РДУГ.	Забезпечує стандартизований підхід до оцінки, дозволяє порівняти результати з нормативними значеннями.	Не завжди враховує особливості конкретної ситуації чи соціального контексту, що може спотворити оцінку та може вплинути на об'єктивність результатів.
<b>Психологічні тести та анкети</b>	Використання психометричних інструментів для вимірювання когнітивних та емоційних аспектів.	Забезпечує об'єктивні дані про рівень когнітивних навичок та емоційний стан.	Психометричні тести не завжди здатні врахувати взаємодію різних аспектів особистості або сприймання індивідом свого життя, де даний підхід може бути відсутнім в стандартизованих тестах.
<b>Клінічні інтерв'ю</b>	Проведення інтерв'ю з батьками, вчителями чи вихователями та самою дитиною для отримання додаткової інформації.	Дозволяє отримати контекстуалізовані дані від різних джерел.	Залежить від сприйняття та репортування інформації учасниками інтерв'ю.
<b>Біологічні та невропсихологічні тести</b>	Використання біологічних маркерів або невропсихологічних тестів.	Надає об'єктивні дані щодо фізіологічних аспектів.	Вимагає спеціального обладнання та кваліфікованих фахівців.

Примітки: власна розробка автора.

На основі проведеного аналізу констатовано, що комбінація різноманітних психологічних підходів, таких як клінічне спостереження, використання стандартизованих інструментів та інтерв'ю, може найбільш ефективно використовуватися для диференційної діагностики РДУГ у дитячому віці. На сьогоднішній день наукова спільнота розробила стандартизовані анкети, які дозволяють систематизувати інформацію, що надходить від батьків та вчителів щодо сприйняття ними проблем, які можуть виникати у дітей. Встановлено, що материнські звіти про симптоми дитячої психопатології надають досить точний огляд, оскільки батьки виявляються надійними джерелами інформації про поведінку своїх дітей (Бояршинова та ін., 2019).

Для діагностики розладів уваги та гіперактивності (РДУГ) у дітей використовуються різноманітні методи, зокрема стандартизовані схеми спостереження за їхньою поведінкою в різних середовищах, таких як домашні умови, шкільне оточення та лабораторії. Однак, зауважується, що практики оцінюють цей процес як трудомісткий і складний для виконання. За словами В. Годлевської, діагностика РДУГ вимагає використання кількох інструментів для виявлення основних симптомів, а також залучення декількох незалежних один від одного

спостерігачів, таких як батьки, вчителі, психологи, неврологи та інші фахівці (Годлевська, 2021).

Щодо значення психологічних тестів у діагностиці РДУГ, існує деяке сумнівне ставлення, оскільки їхній внесок визнається лише уточненням конкретних випадків та виявленням проблемних сфер, що можуть перешкоджати освітній та соціальній інтеграції дитини. Додатково, відзначається відсутність загально визнаного інструменту для діагностики функціональних розладів регуляції і контролю психічних процесів, що підкреслює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі. Варто зауважити, що щодо більшості психологічних завдань, що традиційно вивчаються в психодіагностиці, діти з РДУГ не виявляють суттєвих відмінностей в порівнянні з нормальним населенням (Бояршинова та ін., 2019; Васильєва, 2020).

Варто відзначити, що запропонований підхід до використання методів диференціальної діагностики розладів дитячого розвитку у дитячому віці має кілька переваг, які варто узагальнити та конкретизувати.

По-перше, використання різних психологічних методів, представлених у таблиці 1, дозволяє отримати більш повне та об'єктивне уявлення про стан розвитку дитини. Наприклад, клінічне спостереження дозволяє оцінити реальну поведінку дитини, а психологічні тести та анкети надають об'єктивні дані про рівень когнітивних та емоційних аспектів. Застосування даного комплексного підходу дозволяє знизити можливість помилок у діагностиці РДУГ у дитячому віці.

По-друге, специфіка використання методів диференціальної діагностики полягає в їхній адаптованості до потреб конкретної дитини та ситуації. Наприклад, клінічне інтерв'ю дозволяє отримати контекстуалізовані дані від різних джерел, а біологічні та невропсихологічні тести надають об'єктивні дані щодо фізіологічних аспектів. Таким чином, це дозволяє забезпечити індивідуальний та збалансований підхід до діагностики РДУГ у дитячому віці.

У зв'язку з цим, вважаємо за необхідність відзначити, що практичне значення запропонованого підходу виявляється у здатності забезпечити більш точну та об'єктивну діагностику розладів дитячого розвитку, що в свою чергу сприяє належному визначенню подальшого лікування та розвитку дитини. Порівняльний аналіз методів диференціальної діагностики дозволяє встановити особливості розвитку конкретної дитини та виявити необхідність індивідуалізованого підходу у плануванні лікування. Таким чином, комплексний підхід до діагностики та лікування РДУГ у дитячому віці є ключовим для досягнення оптимальних результатів у психологічній та медичній практиці.

За даними Тан Б., Поoley Д. та інших неухважність, імпульсивність і гіперактивність серед дітей є результатом повільної обробки у фронтальній області мозку та повільного зростання активності смуги, тобто нейрональні мережі у фронтальній області мозку демонструють неефективний розвиток або затримку у регулюванні електричної активності відповідного частотного діапазону.

Знижена пильність серед дітей з РДУГ узагальнюється як наслідок аномальної моноамінергічної передачі в підкіркових колах (Tan et al., 2016). Моноамінергічна система виступає мішенню для лікарських засобів, таких як анксиолітики, антидепресанти та антипсихотики, які використовуються для лікування рухових, неврологічних станів, настрою та когнітивних розладів (Giuseppe et al., 2016).

РДУГ пов'язаний із низьким рівнем нейромедіаторів (дофаміну та норадреналіну), відповідальних за передачу сигналу між базальними гангліями та префронтальною корою

(Cornelius et al., 2017). Норадреналін являється нейромедіатором, який у вегетативній нервовій системі виконує роль хімічного посередника в передачі імпульсів між нейронами. Норадреналін у мозку забезпечує пильність, збудження, відновлення пам'яті та пильність, проте, окрім того, норадреналін сприяє розвитку стану тривожності та неспокою. Як правило, норадреналін призначений для мобілізації тіла та мозку, забезпечуючи необхідну енергію та підтримуючи оптимальний стан готовності для дії, таким чином відіграє ключову роль у фізіології людського організму.

Дофамін – це органічна хімічна речовина, яка функціонує як нейромедіатор, чи як інгібітор, чи як збудник, що знаходиться в залежності від того, де в мозку (і в якому місці рецептора) він зв'язується. Функція дофаміну полягає в тому, щоб викликати збудливий вплив на нейрон, яка у свою чергу збільшує ймовірність того, що нейрон може подати сигнал (який називається потенціалом дії) до приймаючого нейрона. Гальмівна дія дофаміну полягає в запобіганні подачі сигналу на приймаючий нейрон. Дофамін життєво важливий для покращення пам'яті, а також він відповідає за відчуття задоволення.

Варто відзначити, що дофамін потрібен для підтримки уваги, однак коли його рівень є низьким, то це призводить до дефіциту уваги. Проте підвищений рівень дофаміну призводить до стану, який називають «дофаміновою бурею», що викликає:

1. Марення, в розумінні психічного стану, представляє собою феномен, який характеризується відчуттям рухомих об'єктів чи явищ, що відсутні в реальному сприйнятті. Термін «марення» використовується для опису психічних вражень, які можуть включати в себе переживання польотів комах, відчуття плаваючих точок перед очима, або інших фантомних образів, які відсутні в об'єктивній реальності.

2. Галюцинації представляють собою комплексний психічний феномен, що характеризується відчуттям чи сприйняттям об'єктів, що насправді не існують в об'єктивній реальності. Галюцинації, які можуть виникати внаслідок підвищеного рівня дофаміну в мозку можуть мати різноманітні форми, включаючи візуальні та слухові сприйняття.

3. Манії представляють собою психічний стан, що відзначається інтенсивною еуфорією, значним підвищенням активності та винятково піднятим настроєм. Підвищення такого нейромедіатора, як дофамін може призвести до епізодів маніакальної активності.

4. Збудження, у науковому розумінні, визначається як підвищений рівень активності та стан збудження нервової системи, проявляючись у появі високого рівня енергії, нервовості та внутрішнього неспокою (Cornelius et al., 2017).

При дефіциті дофаміну, спостерігається низка психічних та фізичних змін. По-перше, індивіди із зниженим рівнем дофаміну можуть відчувати відсутність життєвості та енергії, що може впливати на їх загальний тонус та мотивацію. Дане почуття може виникати внаслідок впливу дофаміну на регуляцію настрою та емоційного стану.

По-друге, дефіцит дофаміну може суттєво впливати на когнітивні функції, такі як концентрація та виконавчі функції, де індивіди можуть відчувати затруднення у виконанні завдань, які вимагають високого рівня уваги та когнітивних зусиль.

По-третє, дефіцит дофаміну може викликати у індивіда нездатність розпочати виконання конкретних завдань через відсутність необхідної енергії та мотивації. Це може мати важливий вплив на функціональність та продуктивність індивіда в різних аспектах її життя (Wang et al., 2013).

Окрім системи дофаміну з проявами РДУГ також пов'язують порушення у функціонуванні системи норадреналіну, центр якої знаходиться на рівні стовбуру мозку. Норадренергічна система комплексно впливає на функціонування мозку, модулює функції



префронтальної кори за допомогою динамічної адаптації тонічних та фазичних імпульсів, регулюючи рівень уваги та процеси регуляції поведінки.

Ці дані підтверджують так звану когнітивно-енергетичну теорію, яка є однією з основних психологічних моделей, що описують причини виникнення проявів РДУГ (Sergeant, 2000). Ця модель вказує на зв'язок РДУГ із дефіцитами енергетичного забезпечення, які проявляють себе як через загальне зниження рівню активаційних процесів, так і через локальні зміни активаційних процесів, пов'язані із вольовою сферою.

Дисфункція префронтальної кори головного мозку може призвести до скорочення тривалості уваги, зниження пильності, зниження ефективності, погіршення короткочасної пам'яті та труднощів у виконанні певної діяльності. Префронтальна кора контролює поведінку, емоційну реакцію та судження, а також визначає відповідні реакції. Як наслідок, діти з РДУГ зазвичай мають знижений фокус через дисфункцію префронтальної кори (Schecklmann et al., 2009).

Порушення виконавчих функцій, що спостерігаються при дисфункції префронтальної кори, розглядаються як основа РДУГ в межах когнітивно-регуляторної теорії Р.Барклі та проявляє себе через несформованість механізмів самогальмування (Barkley, 2014). Згідно з нею гальмування включає в себе три взаємопов'язані процеси:

1. гальмування початкової реакції;
2. зупинення поточної відповіді;
3. контроль та блокування побічних подразників.

Ліжі Т. повідомив, що діти з РДУГ мають структурні аномалії в мозку, такі як аномальна біла речовина, сіра речовина низької щільності, зменшена товщина кори (у дорослих), зменшений розмір окремих частин мозку та повільне дозрівання (Liji, 2019).

Диференціальна діагностика РДУГ включає в себе важливий аспект розмежування цього розладу від інших психічних та неврологічних станів, тобто необхідно визначити різницю між РДУГ та такими порушеннями як: розлад аутичного спектру, порушення інтелектуального розвитку, розлад рухової координації, розлад навчання, який пов'язаний з розвитком, а також депресивними та тривожними розладами, опозиційно-зухвалим та асоціальним розладом поведінки тощо.

Дані порушення, згідно з даними Всесвітньої організації здоров'я (далі – ВООЗ), часто виявляються та співіснують з проявами РДУГ (WHO, 2022; WHO, 2019). Надзвичайна важливість ретельного проведення диференційованого діагнозу в контексті РДУГ не може бути недооцінена, оскільки вона визначає точне встановлення патологічного стану та визначення належних стратегій лікування та підтримки пацієнта. Систематичний та комплексний підхід до діагностики дозволяє уникнути неправильних висновків та сприяє збалансованому обранню медичних інтервенцій.

### Висновки

Отже, проведене дослідження психологічних методів диференціальної діагностики розладу дефіциту уваги з гіперактивністю у дитячому віці підкреслило важливість використання різноманітних інструментів для точного та об'єктивного визначення даного порушення. Отримані результати дозволяють зробити висновок про необхідність комплексного підходу до діагностики РДУГ у дитячому віці, шляхом використання різних методів та інструментів. Вважаємо за необхідність відзначити, що потрібне постійне вдосконалення методів для досягнення максимальної точності у визначенні РДУГ у дитячому віці.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, розроблені автором та запропоновані в статті, можуть бути використані для: покращення діагностики РДУГ у дитячому віці; оптимізації стратегій лікування та підтримки дітей з РДУГ; вдосконалення психологічної діагностики РДУГ та підвищення ефективності лікувально-педагогічних заходів. *Перспективним напрямом подальших досліджень з даної проблематики є: розробка та вдосконалення нових психологічних методів диференціальної діагностики РДУГ у дитячому віці; вивчення результативності застосування різних методів лікування дітей із РДУГ; вивчення взаємозв'язку між психічними та фізіологічними аспектами РДУГ у дитячому віці; аналіз коморбідності РДУГ з іншими психічними розладами та порушеннями розвитку тощо.*

### Література

1. Бояршинова, К.І., Кравченко, Р.І., Клепець, Ю.М. та ін. (2019). Розлад із дефіцитом уваги та гіперактивністю у дітей та молоді : клінічна настанова, заснована на доказах. Київ : Державний експертний центр МОЗ України. Режим доступу: [https://www.dec.gov.ua/wpcontent/uploads/2019/11/2019\\_09\\_30\\_kn\\_rozladdu.pdf](https://www.dec.gov.ua/wpcontent/uploads/2019/11/2019_09_30_kn_rozladdu.pdf)
2. Годлевська, В. (2021). Синдром дефіциту уваги з гіперактивністю у дітей молодшого шкільного віку: сутність, діагностика, корекція. *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки*, 9, 73–78. DOI: <https://doi.org/10.30970/PS.2021.9.10>
3. Васильєва, Н.В. (2020). *Моделювання інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами: синдром дефіциту уваги з гіперактивністю*. Електронний навчально-методичний кейс. Н.В. Васильєва (Упоряд.). Полтава : ПОППО.
4. Романчук, О. (2015). *Гіперактивний розлад з дефіцитом уваги у дітей*. Практичне керівництво. Львів : Свічадо.
5. AAP Subcommittee on ADHD. (2011). Steering Committee on Quality Improvement and Management, Wolraich M, et al. ADHD: Clinical practice guideline for the diagnosis, evaluation, and treatment of attention-deficit/hyperactivity disorder in children and adolescents. *Pediatrics*, 128(5), 1007–1022.
6. American Psychiatric Association, D. S. M. T. F., & American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5* (Vol. 5, No. 5). Washington, DC : American psychiatric association.
7. Barkley, R.A. (2014). *Attention-deficit hyperactivity disorder: A handbook for diagnosis and treatment*. Guilford Publications.
8. Cabral, M.D.I., Liu, S., Soares, N. (2020). Attention-deficit/hyperactivity disorder: diagnostic criteria, epidemiology, risk factors and evaluation in youth. *Transl Pediatr*, 9(1), 104–113. DOI: <https://doi.org/10.21037/tp.2019.09.08>
9. Canadian ADHD Resource Alliance. (2020). *Canadian ADHD Practice Guidelines, 4.1 Edition*. Режим доступу: <https://www.caddra.ca/download-guidelines/>
10. Clark, L.A., Cuthbert, B., Lewis-Fernández, R., Narrow, W.E., & Reed, G.M. (2017). Three approaches to understanding and classifying mental disorder: ICD-11, DSM-5, and the National Institute of Mental Health's Research Domain Criteria (RDoC). *Psychological Science in the Public Interest*, 18(2), 72–145.
11. Coners, C., MSH Staff. (2000). Conners' Continuous Performance Test II: Computer program for Windows technical guide and software manual. *Multi-Health Systems*.
12. Cornelius, C., Fedewa, A.L., Ahn, S. (2017). The Effect of Physical Activity on Children With ADHD: A Quantitative Review of the Literature. *Journal of Applied School Psychology*, 33(2), 136–170. Режим доступу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15377903.2016.1265622>
13. Doyle, A.E., Biederman, J., Seidman, L.J., Weber, W., & Faraone, S.V. (2000). Diagnostic efficiency of neuropsychological test scores for discriminating boys with and without attention deficit-hyperactivity disorder. *J Consult Clin Psychol*, 68(3), 477–488.
14. Dunn, D.W., & Kronenberger, W.G. (2003). Attention-deficit/hyperactivity disorder in children and adolescents. *Neurologic clinics*, 21(4), 933–940.
15. Efron, D., & Sciberras, E. (2010). The diagnostic outcomes of children with suspected attention deficit hyperactivity disorder following multidisciplinary assessment. *Journal of paediatrics and child health*, 46(7-8), 392–397.

16. Efron, D., Bryson, H., Lycett, K., & Sciberras, E. (2016). Children referred for evaluation for ADHD: comorbidity profiles and characteristics associated with a positive diagnosis. *Child: care, health and development*, 42(5), 718–724.
17. Giuseppe, D.G., et al. (2016). Monoaminergic and Histaminergic Strategies and Treatments in Brain Diseases. *Frontiers in Neuroscience*, 541. Режим доступу: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5121249/>
18. Khoury, B., Langer, E.J., & Pagnini, F. (2014). The DSM: mindful science or mindless power? A critical review. *Frontiers in psychology*, 5, 602.
19. Lee, T., Park, K. J., Lee, H.-J., Kim, H.-W. (2020). Clinical and Neuropsychological Characteristics of ADHD According to DSM-5 Age-of-Onset Criterion in Korean Children and Adolescents. *Journal of Attention Disorders*, 24(1), 20–28. DOI: <https://doi.org/10.1177/1087054716684378>
20. Liji, T. (2019). How does ADHD affect the brain. Режим доступу: <https://www.news-medical.net/health/How-does-ADHD-Affect-the-Brain.aspx>
21. Luo, Y., Weibman, D., Halperin, J. M., & Li, X. (2019). A review of heterogeneity in attention deficit/hyperactivity disorder (ADHD). *Frontiers in human neuroscience*, 42.
22. McConaughy, S. H., Harder, V.S., Antshel, K.M., Gordon, M., Eiraldi, R., & Dumenci, L. (2010). Incremental Validity of Test Session and Classroom Observations in a Multimethod Assessment of Attention Deficit/Hyperactivity Disorder. *Journal of clinical child and adolescent psychology*, 39(5), 650–666. Режим доступу: <https://doi.org/10.1080/15374416.2010.501287>
23. Parker, A., & Corkum, P. (2016). ADHD diagnosis: as simple as administering a questionnaire or a complex diagnostic process?. *Journal of attention disorders*, 20(6), 478–486.
24. Schecklmann, M., et al. (2009). Diminished prefrontal oxygenation with normal and above-average verbal fluency performance in adult ADHD. *Journal of Psychiatric Research*, 43(2), 98–106.
25. Sergeant, J.A. (2005). Modeling attention-deficit/hyperactivity disorder: a critical appraisal of the cognitive-energetic model. *Biol. Psychiatry*, 57, 1248–1255.
26. Stacey, A.B., Debbi, A., Clare, G., Daphne, K. (2018). ADHD in children and youth: Part 1—Etiology, diagnosis, and comorbidity. Canadian Paediatric Society. *Mental Health and Developmental Disabilities Committee Paediatr Child Health*, 23(7), 447–453.
27. Tan, B.W.Z., Pooley, J.A., et al. (2016). A Meta-Analytic Review of the Efficacy of Physical Exercise Interventions on Cognition in Individuals with Autism Spectrum Disorder and ADHD. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 46, 3126–3143. Режим доступу: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10803-016-2854-x>
28. Wang, G.J., et al. (2013). Long-Term Stimulant Treatment Affects Brain Dopamine Transporter Level in Patients with Attention Deficit Hyperactive Disorder. *Plos ONE*, 8, e63023. Режим доступу: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0063023>
29. World Health Organization. (2019). *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 10th Revision*. Режим доступу: <https://icd.who.int/browse10/2019/en#/F90>.
30. World Health Organization. (2022). 6A05 Attention deficit hyperactivity disorder. ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics. Режим доступу: <https://www.findacode.com/icd-11/code-821852937.html>.

### References

1. Boiarshynova, K.I., Kravchenko, R.I., Klepets, Yu. M. ta in. (2019). *Rozlad iz defitsyom uvahy ta hiperaktyvnistiu u ditei ta molodi : klinichna nastanova, zasnovana na dokazakh [Attention-deficit/hyperactivity disorder in children and youth: an evidence-based clinical guideline]*. Kyiv : State Expert Center of the Ministry of Health of Ukraine. Retrieved from: [https://www.dec.gov.ua/wpcontent/uploads/2019/11/2019\\_09\\_30\\_kn\\_rozladdu.pdf](https://www.dec.gov.ua/wpcontent/uploads/2019/11/2019_09_30_kn_rozladdu.pdf) [in Ukrainian].
2. Hodlevska, V. (2021). Syndrom defitsytu uvahy z hiperaktyvnistiu u ditei molodshoho shkilnoho viku: sutnist, diahnozyka, korektsiia [Attention deficit hyperactivity disorder in children of primary school age: essence, diagnosis, correction]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky – Bulletin of Lviv University. Series: Psychological Sciences*, 9, 73–78. DOI: <https://doi.org/10.30970/PS.2021.9.10> [in Ukrainian].
3. Vasylieva, N.V. (2020). *Modeliuvannia inkluzyvnogo navchannia ditei z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy: syndrom defitsytu uvahy z hiperaktyvnistiu : elektronnyi navchalno-metodychnyi keis [Modeling inclusive education of children with special educational needs: attention deficit*



- hyperactivity disorder: electronic educational and methodological case study*]. Poltava: POIPPO [in Ukrainian].
4. Romanchuk, O. (2015). *Hiperaktyvnyi rozlad z defitsytom uvahy u ditei : praktychne kerivnytstvo* [Attention deficit hyperactivity disorder in children: a practical guide]. Lviv : Svichado [in Ukrainian].
  5. AAP Subcommittee on ADHD. (2011). Steering Committee on Quality Improvement and Management, Wolraich M, et al. ADHD: Clinical practice guideline for the diagnosis, evaluation, and treatment of attention-deficit/hyperactivity disorder in children and adolescents. *Pediatrics*, 128(5),1007–1022.
  6. American Psychiatric Association, D. S. M. T. F., & American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5* (Vol. 5, No. 5). Washington, DC : American psychiatric association.
  7. Barkley, R.A. (2014). *Attention-deficit hyperactivity disorder: A handbook for diagnosis and treatment*. Guilford Publications.
  8. Cabral, M.D.I., Liu, S., Soares, N. (2020). Attention-deficit/hyperactivity disorder: diagnostic criteria, epidemiology, risk factors and evaluation in youth. *Transl Pediatr*, 9(1), 104–113. DOI: <https://doi.org/10.21037/tp.2019.09.08>
  9. Canadian ADHD Resource Alliance. (2020). *Canadian ADHD Practice Guidelines, 4.1 Edition*. <https://www.caddra.ca/download-guidelines/>
  10. Clark, L.A., Cuthbert, B., Lewis-Fernández, R., Narrow, W.E., & Reed, G.M. (2017). Three approaches to understanding and classifying mental disorder: ICD-11, DSM-5, and the National Institute of Mental Health’s Research Domain Criteria (RDoC). *Psychological Science in the Public Interest*, 18(2), 72–145.
  11. Coners, C., MSH Staff. (2000). Conners’ Continuous Performance Test II: Computer program for Windows technical guide and software manual. *Multi-Health Systems*.
  12. Cornelius, C., Fedewa, A.L., Ahn, S. (2017). The Effect of Physical Activity on Children With ADHD: A Quantitative Review of the Literature. *Journal of Applied School Psychology*, 33(2), 136–170. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15377903.2016.1265622>
  13. Doyle, A.E., Biederman, J., Seidman, L.J., Weber, W., & Faraone, S.V. (2000). Diagnostic efficiency of neuropsychological test scores for discriminating boys with and without attention deficit-hyperactivity disorder. *J Consult Clin Psychol*, 68(3), 477–488.
  14. Dunn, D.W., & Kronenberger, W.G. (2003). Attention-deficit/hyperactivity disorder in children and adolescents. *Neurologic clinics*, 21(4), 933–940.
  15. Efron, D., & Sciberras, E. (2010). The diagnostic outcomes of children with suspected attention deficit hyperactivity disorder following multidisciplinary assessment. *Journal of paediatrics and child health*, 46(7-8), 392–397.
  16. Efron, D., Bryson, H., Lycett, K., & Sciberras, E. (2016). Children referred for evaluation for ADHD: comorbidity profiles and characteristics associated with a positive diagnosis. *Child: care, health and development*, 42(5), 718–724.
  17. Giuseppe, D.G., et al. (2016). Monoaminergic and Histaminergic Strategies and Treatments in Brain Diseases. *Frontiers in Neuroscience*, 541. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5121249/>
  18. Khoury, B., Langer, E.J., & Pagnini, F. (2014). The DSM: mindful science or mindless power? A critical review. *Frontiers in psychology*, 5, 602.
  19. Lee, T., Park, K. J., Lee, H.-J., Kim, H.-W. (2020). Clinical and Neuropsychological Characteristics of ADHD According to DSM-5 Age-of-Onset Criterion in Korean Children and Adolescents. *Journal of Attention Disorders*, 24(1), 20–28. DOI: <https://doi.org/10.1177/1087054716684378>
  20. Liji, T. (2019). How does ADHD affect the brain. <https://www.news-medical.net/health/How-does-ADHD-Affect-the-Brain.aspx>
  21. Luo, Y., Weibman, D., Halperin, J. M., & Li, X. (2019). A review of heterogeneity in attention deficit/hyperactivity disorder (ADHD). *Frontiers in human neuroscience*, 42.
  22. McConaughy, S. H., Harder, V.S., Antshel, K.M., Gordon, M., Eiraldi, R., & Dumenci, L. (2010). Incremental Validity of Test Session and Classroom Observations in a Multimethod Assessment of Attention Deficit/Hyperactivity Disorder. *Journal of clinical child and adolescent psychology*, 39(5), 650–666. <https://doi.org/10.1080/15374416.2010.501287>
  23. Parker, A., & Corkum, P. (2016). ADHD diagnosis: as simple as administering a questionnaire or a complex diagnostic process?. *Journal of attention disorders*, 20(6), 478–486.

24. Schecklmann, M., et al. (2009). Diminished prefrontal oxygenation with normal and above-average verbal fluency performance in adult ADHD. *Journal of Psychiatric Research*, 43(2), 98–106.
25. Sergeant, J.A. (2005). Modeling attention-deficit/hyperactivity disorder: a critical appraisal of the cognitive-energetic model. *Biol. Psychiatry*, 57, 1248–1255.
26. Stacey, A.B., Debbi, A., Clare, G., Daphne, K. (2018). ADHD in children and youth: Part 1—Etiology, diagnosis, and comorbidity. Canadian Paediatric Society. *Mental Health and Developmental Disabilities Committee Paediatr Child Health*, 23(7), 447–453.
27. Tan, B.W.Z., Pooley, J.A., et al. (2016). A Meta-Analytic Review of the Efficacy of Physical Exercise Interventions on Cognition in Individuals with Autism Spectrum Disorder and ADHD. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 46, 3126–3143. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10803-016-2854-x>
28. Wang, G.J., et al. (2013). Long-Term Stimulant Treatment Affects Brain Dopamine Transporter Level in Patients with Attention Deficit Hyperactive Disorder. *Plos ONE*, 8, e63023. <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0063023>
29. World Health Organization. (2019). *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 10th Revision*. <https://icd.who.int/browse10/2019/en/#F90>.
30. World Health Organization. (2022). 6A05 Attention deficit hyperactivity disorder. ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics. <https://www.findacode.com/icd-11/code-821852937.html>.

## ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL METHODS OF DIFFERENTIAL DIAGNOSIS OF ADHD IN CHILDHOOD

Liliya Rudenko

Doctor of Psychological Sciences, Professor,

Head of the Department of Special Psychology and Medicine

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine

9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

[lilianic1962@gmail.com](mailto:lilianic1962@gmail.com), <https://orcid.org/0000-0003-1655-5708>

### Abstract

The article examines the peculiarities of psychological methods of differential diagnosis of attention deficit hyperactivity disorder in childhood. Attention deficit hyperactivity disorder is defined as a complex, chronic, and heterogeneous developmental disorder that typically begins in childhood and persists into adulthood. It has been determined that ADHD is a polymorphic clinical syndrome, the basis of which is a violation of the child's ability to control and regulate their behavior, which is manifested in motor hyperactivity, attention deficit disorder and impulsivity. The study found that ADHD remains difficult to diagnose due to the lack of specific biomarkers and specificity of symptoms, which is caused by a wide range of differential diagnosis and quite frequent correlation with other diseases. It was revealed that analyzing the psychological methods of differential diagnosis of ADHD in childhood is an important task, since this disorder can have similar symptoms in some other mental and developmental disorders. It has been established that the differential diagnosis of ADHD includes an important aspect of distinguishing this disorder from other mental and neurological conditions. Thus, it is necessary to determine the difference between ADHD and such disorders as autism spectrum disorder, intellectual development disorder, motor coordination disorder, learning disorder that is associated with development, as well as depressive and anxiety disorders, oppositional defiant and antisocial behavior disorder, etc. As a result of the research, it has been found that a combination of various psychological approaches, such as clinical observation, the use of standardized instruments and interviews, can be most effectively used for the differential diagnosis of ADHD in childhood. It has been established that a systematic and comprehensive approach to the diagnosis of ADHD in childhood avoids incorrect clinical conclusions and contributes to a balanced selection of medical interventions.

**Keywords:** psychological methods, diagnosis, ADHD, childhood.

Подано 05.01.2024

Рекомендовано до друку 15.01.2024



## ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ КОНСАЛТИНГА БАЗОВАНОГО НА ПРОФІЛЯХ ПРИЙНЯТТЯ КАР'ЄРНИХ РІШЕНЬ ГАТТІ

**Ростислав Чайка**

Аспірант кафедри політичної психології та міжнародних відносин  
Український державний університет імені Михайла Драгоманова  
Україна, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9  
[r.m.chaika@npu.edu.ua](mailto:r.m.chaika@npu.edu.ua), <https://orcid.org/0000-0003-1979-0738>

### **Анотація**

Стаття зосереджена на теоретичному аналізі особливостей застосування профілів прийняття кар'єрних рішень Гатті у сфері кар'єрного консалтингу. Оцінено їх значення та ефективність у контексті сучасного професійного консультування. Основна ціль полягає в дослідженні потенціалу для адаптації та коригування полярностей профілів через широкий спектр кар'єрних консультаційних практик, спрямованих на різні цільові групи і потреби. Головна мета дослідження – надати вичерпний перелік стратегій кар'єрного консалтингу, котрі можуть вплинути на зміну полярностей профілів прийняття кар'єрних рішень Гатті, і тим самим сприяти більш ефективному процесу прийняття кар'єрних рішень індивідами. Для досягнення поставленої мети використовувався комплексний методологічний підхід, що включав як критичний огляд існуючої наукової літератури обраної проблематики, так і синтез отриманих даних. Це дозволило всебічно оцінити поточний стан дослідження в області кар'єрного консалтингу та визначити ефективні підходи та методики. Аналіз наукових джерел з психології кар'єри дозволив ідентифікувати низку інноваційних та ефективних методів кар'єрного консалтингу, які можуть бути застосовані для оптимізації процесу прийняття кар'єрних рішень. Запропоновано стратегії інтервенцій направлені на збільшення збору інформації та її трансформацію на більш аналітичну, акумуляцію потенціалу вкладеного у процес та зменшення прокрастинації, активізацію зусиль у прийнятті остаточного рішення та збільшення прагнення до ідеальної професії. Дослідження підкреслює критичну важливість індивідуалізованого підходу у кар'єрному консалтингу як ключового фактора для успішного розвитку професійної траєкторії клієнтів. Використання профілів прийняття кар'єрних рішень Гатті в якості основи для кар'єрного консалтингу відкриває нові перспективи для підвищення ефективності кар'єрного планування та прийняття рішень, надаючи цінні інструменти як для консультантів, так і для клієнтів в їх прагненні до професійного самовдосконалення та реалізації.

**Ключові слова:** кар'єрний вибір, профілі прийняття кар'єрних рішень, кар'єрна поведінка, кар'єрне консультування, кар'єрні рішення.

### **Вступ**

В сучасному світі динамічних змін на ринку праці ефективно прийняття кар'єрних рішень стає ключовим аспектом для професійного розвитку та задоволеності кар'єрою. Профілі прийняття кар'єрних рішень, розроблені Гатті, надають цінний інструмент для діагностики та керівництва у процесі кар'єрного консалтингу. Однак, незважаючи на значну увагу до цієї моделі у науковій літературі, питання про те, як ефективно змінювати полярності цих профілів за допомогою кар'єрного консалтингу, залишається відкритим.

Попередні дослідження в основному зосереджувалися на описі та класифікації профілів прийняття кар'єрних рішень (Gati et al., 2010), проте мало уваги приділялося практичним методам впливу на ці профілі. Важливість розв'язання цієї проблеми зумовлена потребою у розробці ефективних стратегій кар'єрного консалтингу, які б допомагали індивідам оптимізувати свої процеси прийняття рішень та досягати більшого успіху в кар'єрі.

Ця стаття пропонує детальний аналіз наявної наукової літератури щодо використання профілів прийняття кар'єрних рішень Гатті у кар'єрному консалтингу та розглядає методики та підходи, які можуть сприяти зміні полярностей цих профілів. Це дослідження покликане заповнити існуючий прогалини у знаннях, пропонуючи практичні рекомендації для кар'єрних консультантів і сприяючи подальшому розвитку кар'єрної психології.

Відсутність цілісного огляду ускладнює розуміння потенціалу консалтингових втручань у процесі кар'єрного розвитку особистості. Тому синтез підходів, запропонований у цій статті, відкриває нові можливості для поглиблення теоретичних та практичних підходів у сфері кар'єрного консультування, виходячи із специфіки профілів прийняття кар'єрних рішень.

**Метою** дослідження є узагальнення методів кар'єрного консалтингу, заснованого на профілях прийняття кар'єрних рішень Гатті, для зміни полярностей цих профілів серед індивідів. Дослідження спрямоване на ідентифікацію конкретних стратегій та інтервенцій, які можуть сприяти позитивним змінам у процесі прийняття кар'єрних рішень, підвищуючи тим самим кар'єрну адаптивність та успіх. **Завдання** дослідження: 1) проаналізувати наукову літературу, яка висвітлює методологію кар'єрного консалтингу, заснованого на профілях прийняття кар'єрних рішень Гатті; 2) визначити стратегії та інтервенції, які сприяють зміні полярностей профілів кар'єрних рішень Гатті.

### Методи дослідження

Наше дослідження базується на інтегрованому підході до вивчення літератури про кар'єрний консалтинг, пов'язаний з профілями прийняття кар'єрних рішень. Всебічне осмислення та категоризація існуючих досліджень, теоретичних основ і концептуальних підходів до обраної проблематики відбувалось через реалізацію важливих кроків:

*Початкова підготовка.* Ми встановили критерії відбору літератури, орієнтуючись на її актуальність для теми профілів прийняття кар'єрних рішень, наукову вагомість і доступність для аналізу. Для пошуку необхідних джерел використовувались такі платформи, як Scopus, Google Scholar та Web of Science.

*Збір інформації.* Використовуючи ключові слова «профілі прийняття кар'єрних рішень», «кар'єрний консалтинг» та інші пов'язані з конкретними профілями фрази, ми провели глибокий пошук відповідної літератури, охоплюючи наукові публікації, монографії, огляди та матеріали конференцій.

*Аналіз зібраних даних.* Уважний розгляд відібраної літератури дозволив виокремити ключові поняття теми та визначити основні напрямки досліджень зміни полярностей профілів прийняття кар'єрних рішень, виявити малодосліджені області досліджуваного феномена та окреслити потенційні області майбутніх прозвідок.

*Синтез даних.* На останньому кроці ми систематизували отримані дані, навівши їх у вигляді огляду, який включав детальні рекомендації для кожного з профілів, що дало змогу сформулювати обґрунтовані висновки та рекомендації для кар'єрного консалтингу.

## Результати та дискусії

Профілі прийняття кар'єрних рішень, розроблений Ітамаром Гатті, представляють собою комплексну систему оцінки, яка дозволяє ідентифікувати індивідуальні характеристики та тенденції людини у процесі прийняття кар'єрних рішень. Вони включають в себе різноманітні аспекти, такі як збір інформації, обробка інформації, локус контролю, вкладення зусиль, прокрастинація, швидкість прийняття остаточного рішення, консультації з іншими, залежність від інших, бажання подібатися іншим, прагнення до ідеальної професії, готовність до компромісу, використання інтуїції. На думку автора, саме ці компоненти впливають на процес кар'єрного вибору, дозволяють глибше зрозуміти і оптимізувати процес кар'єрного вибору індивіда (Gati et al., 2010).

Ці складові дозволяють оцінити, наприклад, ступінь, до якого особа відчуває контроль над своїми кар'єрними рішеннями, схильність до зволікання у прийнятті цих рішень та здатність швидко й ефективно вибирати кар'єрний шлях. Профілі прийняття кар'єрних рішень Гатті вважаються ключовим елементом у розумінні процесу кар'єрного вибору індивідів (Gati et al., 2010).

Важливість профілів Гатті в кар'єрному консалтингу полягає у їх здатності надати консультантам глибоке розуміння індивідуальних особливостей клієнта, що дозволяє розробляти більш персоналізовані та ефективні стратегії кар'єрного розвитку.

Адаптація профілів прийняття кар'єрних рішень через консультування є критично важливою для забезпечення максимальної ефективності кар'єрного розвитку особистості. Оскільки доведено, що певні профілі сприяють більшим успіхам у конкретних професійних сферах, цілеспрямоване коригування відповідних профілів прийняття кар'єрних рішень може значно підвищити професійну ефективність і задоволеність кар'єрою. Таким чином, індивідуалізоване консалтингове втручання, орієнтоване на оптимізацію профілів прийняття кар'єрних рішень відповідно до специфіки галузі та особистісних характеристик. Водночас, воно відіграє ключову роль у формуванні успішної кар'єрної траєкторії.

В процесі аналізу наукової літератури було виявлено наступні стратегії зміни полярностей профілів прийняття кар'єрних рішень Гатті та проаналізовано методи їх досягнення.

**Стратегії інтервенцій, направлені на збільшення збору інформації**, реалізуються за допомогою:

*Заохочення до дослідження.* Спонування клієнтів активно розглядати різні варіанти кар'єри. Це може включати проведення інформаційних співбесід, спостереження за роботою та використання інтернет ресурсів для пошуку кар'єри. Дослідження допомагає людям збирати інформацію з перших рук про різні кар'єри та галузі (Sampson et al., 2004).

*Використання інформаційних ресурсів про кар'єру.* Ознайомлення клієнтів із різними ресурсами інформації про кар'єру, такими як: онлайн-бази даних, інструменти оцінки кар'єри та платформи аналізу ринку праці. Навчання клієнтів, як ефективно використовувати ці ресурси, може значно покращити їхні навички збору інформації (Gati & Asher, 2001).

*Критична оцінка інформації* має на меті навчання людей прискіпливо оцінювати інформацію про кар'єру, з якою вони стикаються, а також оцінку надійності та актуальності джерел інформації, що є вирішальним в епоху інформаційного перевантаження (Sharf, 2013).

*Розвиток навичок пошуку інформації.* Допомога клієнтам у розвитку конкретних навичок пошуку інформації. Це може включати навчання тому як ефективніше використовувати пошукові системи, як налагоджувати мережу для отримання інформації та правильно формулювати запитання під час інформаційних інтерв'ю (Brown & Krane, 2000).

*Використання соціальних мереж.* Заохочення використання професійних платформ соціальних мереж, таких як LinkedIn, для спілкування та збору інформації. Соціальні медіа можуть бути багатим джерелом інформації про кар'єру, тенденції і можливості (Barclay, 2017).

*Використання мереж випускників.* Спрямування клієнтів до використанні мереж випускників їхніх навчальних закладів. Випускники можуть надати цінну інформацію про різні кар'єрні шляхи та галузі, а також практичні поради щодо орієнтування на ринку праці (Hansen, 2008).

*Участь у професійних асоціаціях.* На даному етапі клієнтам надається порада приєднатися до професійних асоціацій або галузевих груп, що мають відношення до сфери їхніх інтересів. Ці асоціації часто пропонують ресурси, вебінари та конференції, які можуть допомогти у зборі інформації (Watts, 1999).

**Стратегії інтервенцій, направлені на перетворення обробки інформації на більш аналітичну,** втілюються через:

*Розвиток навичок критичного мислення,* що передбачає навчання людей критично аналізувати та оцінювати отриману інформацію. Це має на меті підтвердження припущень, оцінку достовірності джерела та розгляд альтернативних точок зору чи результатів (Butler, 2012).

*Використання моделей прийняття рішень* дозволяє запроваджувати структуровані моделі прийняття рішень, які направляють людей через покроковий процес збору інформації, зважування варіантів, розглядати результати і приймати обґрунтовані рішення (Peterson et al., 1996). Приклади включають раціональну модель, список плюсів і мінусів, і баланс прийняття рішень.

*Навчання методам оцінювання інформації* відбувається через наочні ефективно оцінювати та синтезувати інформацію з різних джерел. Це може включати навчання з визначенням ключових критеріїв для прийняття рішень, порівняння, зіставлення різних частин інформації й встановлення пріоритетів даних на основі релевантності та надійності (Gati & Asher, 2001).

*Заохочення рефлексивного мислення.* Пропозиції розгляду наслідків обраних стратегій обробки інформації може допомогти особистостям усвідомити важливість ретельного аналізу та заохотити до більш обдуманого й аналітичного підходу (Krieshok, Motl & Rutt, 2011).

**Стратегії інтервенцій, направлені на збільшення зусиль,** досягаються в процесі постановки цілей через заохочення людей встановлювати чіткі, конкретні та досяжні цілі, пов'язані з процесом прийняття рішень про кар'єру. Теорія постановки цілей припускає, що чітко визначені цілі можуть значно підвищити мотивацію та зусилля (Locke, Latham & Fassin, 2002).

*Мотиваційне інтерв'ю* дозволяє досліджувати та розв'язувати амбівалентність щодо прийняття кар'єрних рішень. Цей підхід допомагає людям знайти внутрішню мотивацію та взяти на себе зобов'язання діяти (Miller & Rollnick, 2012).

*Інкрементальна теорія інтелекту* використовується для сприяння віри в те, що здібності пластичні, а отже, їх можна розвинути шляхом зусиль (Dweck, 2006). Таке мислення зростання може спонукати людей докладати більше зусиль у плануванні кар'єри та прийнятті рішень.

*Плани дій.* Допомога людям розробити детальні плани дій, у яких описано кроки, необхідні для досягнення кар'єрних цілей. Плани дій можуть збільшити відданість і зусилля, надаючи чіткий напрям для прийняття рішень (Gollwitzer, 1999).



*Зворотний зв'язок і моніторинг* застосовується як пропозиція регулярного відгуку про прогрес у прийнятті кар'єрних цілей і допомагає людям контролювати їхні зусилля. Він може бути мотивацією та допомогти скорегувати стратегії для забезпечення більш ефективного вкладення зусиль (Hattie & Timperley, 2007).

Стимулювання особистості до отримання *соціальної підтримки* з боку однолітків, наставників і професіоналів може заохочувати, консультивати та підзвітувати, що може посилити зусилля та залучення до процесу прийняття рішень (Lent, Brown & Hackett, 1994).

**Стратегії інтервенцій, направлені на зменшення прокрастинації,** забезпечуються методами *підвищення ефективності управління часом*. Розвиток таких умінь за допомогою методу Pomodoro або планування часових блоків, може суттєво знизити тенденцію до прокрастинації. Ці підходи дозволяють індивіду відвести специфічні часові проміжки для завдань, що сприяють кар'єрному розвитку, тим самим мінімізуючи шанси на відкладання цих дій (Claessens et al., 2007).

*Техніки самокерування* збільшують контроль над схильністю до прокрастинації, включно з самодисципліною, встановленням особистих дедлайнів та мотивацією через самовинагородження за їх дотримання (Zimmerman, 2000).

Використання *когнітивно-біхевіоральних методів* допомагає усунути нелогічні переконання та страхи, пов'язані з кар'єрним вибором, які можуть викликати прокрастинацію. Коригування перфекціоністських установок або страху перед помилковим вибором може знизити тенденцію до уникнення (Ellis & Knaus, 1977).

*Мотиваційні інтерв'ю* сприяють вирішенню суперечливих почуттів щодо кар'єрного вибору, посилюючи внутрішню мотивацію до дії (Miller & Rollnick, 2012).

Застосовання *реалізаційних намірів*, як методів стимулювання створення детальних планів дій та конкретизації процесу здійснення кар'єрних рішень, допомагає подолати розрив між бажанням і вчинком, акцентуючи зусилля особистості на контекстуальних маркерах для дії (Gollwitzer, 1999).

*Залучення до відповідальності*. Встановлення механізмів відповідальності, наприклад, зустрічі з кар'єрним радником для дотримання дедлайнів або створення групи підтримки серед однодумців, може значно знизити прокрастинацію, збільшуючи зовнішню мотивацію до завершення завдань (Schunk & Zimmerman, 1997).

**Стратегії інтервенцій, направлені на збільшення швидкості прийняття остаточного рішення,** втілюються за допомогою:

*Уточнення особистих цінностей та пріоритетів*. Надання допомоги особам у визначенні їхніх ключових кар'єрних цінностей та пріоритетів може спростити процес ухвалення рішень, дозволяючи полегшити вибір між можливостями на основі цих критеріїв (Brown & Rector, 2008).

*Звуження вибору*. Демонстрація, що надмірна кількість варіантів може призвести до рішення паралічу, підкреслює важливість допомоги людям обмежити їх вибір до керованої кількості, виходячи з їхніх кар'єрних цінностей та цілей, що зменшує когнітивне навантаження та спрощує процес прийняття рішень (Iyengar & Lepper, 2000).

*Застосування структурованих підходів до прийняття рішень*, які ведуть осіб через детальний процес ухвалення рішень, наприклад, за допомогою моделі прийняття рішень Tiedeman і O'Hara, чи використання дерев рішень, надає чітку основу для оцінки опцій та ухвалення обґрунтованих рішень (Tiedeman & O'Hara, 1963).

*Визначення конкретних термінів*. Встановлення чітких дедлайнів для ухвалення рішень може створити почуття нагальності, яке мотивує до дії, спонукаючи людей

концентруватися на ухваленні рішень та уникати нескінченного роздумування (Arie & Wertenbroch, 2002).

Сприяння *покроковому процесу ухвалення рішень*, розділяючи цей процес на менші, легші для управління етапи, включно з визначенням опцій, збором інформації, аналізом альтернатив і вибором, може спростити процес і прискорити прийняття рішень (Payne, Bettman & Johnson, 1993).

*Методичний аналіз переваг і недоліків*. Навчання осіб проводити детальний аналіз плюсів і мінусів кожної опції сприяє швидшому та обгрунтованому ухваленню рішень за допомогою системного підходу (Janis & Mann, 1977).

*Тренування в моделюванні рішень* базується на застосуванні рольових ігор або симуляцій, з метою навчити ухвалювати рішення в середовищі з низькими ставками. Це може допомогти людям почуватись комфортніше в процесі прийняття рішень і розвинути здатність приймати рішення швидше, коли це важливо (Dochy et al., 2003).

При втіленні *стратегій інтервенцій, направлених на зменшення консультацій з іншими*, доцільними є методи:

*Сприяння рефлексивним практикам*, що може допомогти людям зрозуміти свої цінності, інтереси та вподобання, роблячи їх менш залежними від думок інших. Такі інструменти, як ведення журналу, анкети для самооцінки та вправи на рефлексію, можуть полегшити цей процес (Schön, 1983).

*Постановка особистих цілей* може зменшити потребу звертатися за порадою до оточуючих. Теорія цілепокладання наголошує на мотивації, яку можуть забезпечити конкретні та складні цілі (Latham, Locke & Fassin, 2002). Коли люди мають чітке відчуття напрямку, вони можуть відчувати себе більш впевнено в прийнятті рішень, які відповідають їхнім цілям.

*Навчання принципам прийняття рішень*. Запровадження структурованих рамок може надати людям можливість методично приймати рішення, зменшуючи потребу в зовнішніх консультаціях. Такі інструменти, як дерева рішень, аналіз витрат і вигод, модель DECIDE, конкретизують процес, яким повинні слідувати люди (Bazerman & Moore, 2013).

*Заохочення автономії*. Ключовим є сприяння почуттю незалежності. Відповідно до теорії самовизначення, автономія є фундаментальною психологічною потребою, і задоволення цієї потреби може підвищити благополуччя та самомотивацію (Ryan & Deci, 2000). Заохочення людей приймати на себе відповідальність за рішення про кар'єру може сприяти вияву самостійного стилю прийняття рішень.

*Обмеження залежності від зовнішньої перевірки*. Допомога людям у розумінні обмежень, пов'язаних із надмірною опорою на зовнішню перевірку, може бути корисною. Обговорення важливості внутрішньої мотивації та можливості того, що зовнішня порада може бути упередженою або не відповідати справжнім інтересам людини, може стимулювати більш самостійне прийняття рішень (Deci & Ryan, 1985).

*Подолання страху перед помилками* зорієнтована на допомогу людям усвідомити, що всі рішення несуть певний рівень ризику, і що помилки є природною частиною навчання та зростання, може зменшити уявну потребу у зовнішній перевірці (Dweck, 2006).

*Стратегії інтервенцій, направлені на зменшення залежності від інших*, пропрацьовуються через *підвищення навичок прийняття рішень*. Удосконалення яких має вирішальне значення. Навчання людей систематичним процесам прийняття рішень і навичкам вирішення проблем може зменшити їхню залежність від інших. Це включає в себе навчання визначенню варіантів, оцінці плюсів і мінусів, розгляду наслідків кожного вибору (Janis & Mann, 1977).

*Сприяння автономії та самовизначенню.* Відповідно до теорії самовизначення Ryan R. та Deci E., підтримка незалежності особи є ключем до розвитку внутрішньої мотивації. Заохочення людей до роздумів над своїми цінностями, інтересами та цілями, а також про те, як вони узгоджуються з їхніми кар'єрними рішеннями, може надати їм можливість робити вибір, який відповідає їхній самосвідомості (Ryan & Deci, 2000).

*Розвиток критичного мислення.* Критичне мислення дозволяє людям критично оцінювати інформацію та поради. Навчання критичному мисленню може допомогти людям поставити під сумнів припущення, оцінити достовірність джерел і прийняти рішення на основі збалансованого погляду на докази (Facione, 1990).

*Когнітивна реструктуризація.* Когнітивно-поведінкові стратегії можна використовувати, щоб кинути виклик і змінити системи переконань, які лежать в основі залежності від інших у прийнятті рішень. Це може включати виявлення ірраціональних переконань щодо необхідності схвалення чи страху зробити помилку та реструктуризацію цих переконань для підтримки більш незалежного прийняття рішень (Beck, 1979).

*Встановлення меж.* Навчання людей встановлювати здорові межі у стосунках може допомогти зменшити надмірний вплив інших. Це включає в себе навчання говорити «ні», шукати інформацію, а не схвалення, і розрізняти корисну пораду та контрольовану поведінку (Cloud & Townsend, 2017).

*Тренінг соціальних навичок.* Удосконалення соціальних навичок, таких як наполегливість і комунікабельність, може надати людям можливість шукати інформацію та пораду на своїх умовах, а не відчувати тиск, щоб відповідати очікуванням чи рішенням інших (Rakos, 1991).

*Уважність і емоційна регуляція.* Практика уважності та емоційної регуляції може допомогти людям впоратися з тривогою та стресом, через які вони можуть сильно покладатися на інших. Присутність і емоційна врівноваженість сприяють чіткішому мисленню та самовпевненому прийняттю рішень (Kabat-Zinn, 1994).

*Довершення стратегій інтервенції, направленої на зменшення бажання догоджати іншим,* можливе через *тренування наполегливості*, щоб дати людям змогу шанобливо та впевнено виражати власні потреби та вподобання. Навчання наполегливості може допомогти людям навчитися встановлювати межі та ефективно спілкуватися, не піддаючись тиску підкорятися бажанням інших (Rakos, 1991).

*Дослідження коренів поведінки, щоб подобатись іншим людям.* Використання методів консультивання для допомоги людям дослідити походження свого бажання догоджати іншим. Розуміння психологічних та емоційних факторів, що лежать в основі такої поведінки, може стати першим кроком до її вирішення та зміни (Young, Klosko, & Weishaar, 2003).

*Переформатування думок.* Використання когнітивно-поведінкових стратегій, щоб допомогти людям кинути виклик і змінити неадаптивні думки, пов'язані з тим, щоб догодити іншим. Виявлення та оскарження ірраціональних переконань щодо необхідності схвалення може призвести до більш адаптивних моделей мислення (Beck, 1979).

*Заохочення внутрішньої мотивації.* Зосередження на розвитку внутрішньої мотивації, допомагаючи людям визначати та досягати кар'єрних цілей, які глибоко задовольняють їх особисто, а не ті, які очікуються або нав'язуються іншими. Теорія самовизначення Ryan R. та Deci E. підкреслює важливість автономії, компетентності та взаємозв'язку у розвитку внутрішньої мотивації (Ryan & Deci, 2000).

*Сприяння усвідомленості та співчуття до себе.* Практики усвідомленості можуть допомогти людям краще усвідомити свій миттєвий досвід, зменшуючи автоматичну

тенденцію догоджати іншим. Вправи на самоспівчуття можуть допомогти людям ставитися до себе з добротою та розумінням, зменшуючи уявну потребу у зовнішній перевірці (Neff, 2003).

**Стратегії інтервенцій, направлені на збільшення прагнення до ідеальної професії,** реалізуються наступними методами:

*Поглиблене дослідження кар'єрних можливостей*, в ході якого доцільно мотивувати особистість до всебічного дослідження кар'єрних шляхів, щоб допомогти їй виявити різноманітні можливості кар'єрного розвитку. Це може охоплювати проведення інформаційних інтерв'ю, спостереження за робочими місцями, участь у стажуваннях або використання онлайн-ресурсів та баз даних для дослідження кар'єри. Чим краще люди обізнані про кар'єрні альтернативи, тим вище шанси на знаходження та прагнення до ідеальної кар'єри (Gati, Krausz & Osipow, 1996).

*Застосування теорії постановки цілей* детерміновано принципами теорії цілепокладання Локка та Летама, яка підкреслює значення формулювання конкретних, амбіційних, але реалістичних цілей (Latham, Locke & Fassin, 2002). Допоможіть людям встановлювати кар'єрні цілі, що сприятиме чіткості їхньої мети та напрямку до досягнення ідеальної роботи.

*Демонстрація успішних прикладів*, в процесі якого відбувається знайомство особистостей з позитивними прикладами успішних осіб та наставників у їхній кар'єрі. Виділення досягнень інших може мотивувати встановлювати вищі цілі та прагнути до досягнення власної ідеальної професії (Nauta & Kokaly, 2001).

*Застосування візуалізації*. Залучення до такого роду вправ дозволяє уявити свою майбутню кар'єру та життя. Прохання описати ідеальну роботу, професійне середовище та спосіб життя може допомогти індивіду уточнити кар'єрні прагнення (Markus & Nurius, 1986).

*Уточнення особистих цінностей*. Заохочення до вправ, які допомагають усвідомити власні цінності та інтереси. Узгодження кар'єрних цілей з основними цінностями робить пошук ідеальної роботи більш значущим (Dik, Duffy & Eldridge, 2009).

*Розвиток гнучкості мислення*. Сприяйте прийняттю концепції гнучкого мислення, яка вважає, що здібності та інтелект можна покращити через зусилля. Особи з гнучким мисленням схильні сприймати виклики позитивно та бути наполегливими, що є важливим для досягнення кар'єрних цілей (Dweck, 2006).

**Стратегії інтервенцій, направлені на зменшення бажання йти на компроміс,** досягаються за допомогою технік *уточнення своїх цінностей та інтересів*, які спрямовані на допомогу особистостям у роз'ясненні їхніх цінностей, інтересів та кар'єрних цілей. Розуміння того, що для них справді важливо, може зменшити ймовірність того, що люди будуть йти на компроміс щодо цих аспектів, приймаючи рішення про кар'єру (Savickas, 2005).

*Підвищення самосвідомості* орієнтовано на використання оцінювання та рефлексивних вправ для підвищення самосвідомості. Коли люди чіткіше розуміють свої сильні та слабкі сторони та вподобання, вони краще підготовлені для прийняття рішень, які узгоджуються з їхнім справжнім «я», і менш схильні до непотрібних компромісів (Brown & Krane, 2000).

*Дослідження альтернатив*. Заохочення вивчення широкого спектру варіантів кар'єри. Коли люди усвідомлюють широту доступних можливостей, вони можуть бути менш схильні погоджуватися на менше, ніж вони справді хочуть (Gati, Krausz & Osipow, 1996).

*Виховання оптимізму*. Робота над формуванням оптимізму та мислення зростання. Люди, які вірять у свою здатність рости й досягати успіху, менш схильні йти на компроміс у своїх кар'єрних прагненнях (Dweck, 2006).



*Тренування стійкості.* Забезпечити навчання стійкості. Люди, які є більш витривалими, краще підготовлені для того, щоб справлятися з невдачами та відмовою, не відчуваючи потреби знижувати свої стандарти чи йти на компроміс (Luthar, Cicchetti & Becker, 2000).

*Заохочення нетворкінгу.* Заохочення спілкування з професіоналами у своїй галузі інтересів. Нетворкінг може надати інформацію та можливості, які більше відповідають їхнім цілям, зменшуючи потребу в компромісах (Forret & Dougherty, 2004).

*Тестування реальності.* Сприяти можливостям перевірки реальності через стажування, спостереження за роботою або інформаційні співбесіди. Реальний досвід може допомогти людям уточнити свої кар'єрні цілі та зрозуміти здійсненність своїх прагнень без непотрібних компромісів (Krumboltz, 2009).

***Стратегії інервенцій, направлені на перетворення прийняття кар'єрних рішень на менш інтуїтивні,*** втілюються за допомогою наступних методів:

*Сприяння прийняттю рішень на основі доказів.* Заохочення людей збирати фактичну інформацію про варіанти кар'єри, ринки праці, освітні вимоги та потенційні кар'єрні шляхи, перш ніж приймати рішення. Це передбачає навчання людей шукати та оцінювати дані, а не покладатися виключно на інтуїцію (Gati, Fishman-Nadav & Shiloh, 2006).

*Структуровані моделі прийняття рішень.* Представлення структурованих моделей прийняття рішень, які забезпечують покроковий підхід до прийняття кар'єрних рішень. Такі моделі, як модель прийняття рішень Tiedeman та O'Hara або підхід когнітивної обробки інформації (CIP), можуть допомогти людям підходити до рішень більш систематично (Sampson et al., 2004).

*Навички критичного мислення та вирішення проблем.* Розвиток критичного мислення та навичок вирішення проблем за допомогою вправ і сценаріїв, які вимагають аналітичного мислення та зважування «за» і «проти». Це може допомогти людям зручніше використовувати логіку та докази в процесі прийняття рішень (Krumboltz, 1996).

*Аналіз плюсів і мінусів.* Навчання людей аналізувати переваги та недоліки кожного варіанта кар'єри, який вони розглядають. Цей аналітичний інструмент може допомогти перемістити фокус з інтуїтивних відчуттів на більш збалансований розгляд переваг і недоліків кожного варіанту (Peterson, Sampson, Reardon & Lenz, 1996).

*Рефлексивні практики.* Заохочення рефлексивних практик, такі як ведення журналу або сеанси рефлексії під керівництвом, де люди можуть критично оцінити власні процеси прийняття рішень і визначити, коли і чому вони можуть надмірно покладатися на інтуїцію. Рефлексія може підвищити самосвідомість і сприяти більш аналітичному підходу до рішень (Schön, 1983).

*Зворотний зв'язок і перевірка реальності.* Впровадження механізмів зворотного зв'язку та діяльність з перевірки реальності, де люди можуть перевірити свій інтуїтивний вибір на основі реальної інформації та результатів. Це може допомогти їм побачити цінність інтеграції аналізу та доказів у процес прийняття рішень (Mitchell, Levin & Krumboltz, 1999).

## **Висновки**

У рамках проведеного теоретичного дослідження ми проаналізували наукову літературу, яка стосується використання профілів прийняття кар'єрних рішень Гатті в контексті кар'єрного консалтингу. Результати аналізу підтверджують значущість індивідуалізованого підходу у кар'єрному консалтингу та важливість урахування унікальних кар'єрних профілів клієнтів, які можуть бути модифіковані за допомогою спеціалізованих інтервенцій.

Насамперед було встановлено, що полярності профілів Гатті істотно впливають на процес кар'єрного вибору і можуть бути корисними індикаторами для ідентифікації потреб у кар'єрному консалтингу. Виявлено, що ці полярності не є статичними і можуть змінюватись під впливом різних факторів, зокрема особистісного розвитку та професійних інтервенцій.

Результати підкреслюють значення кар'єрного консалтингу, що базується на профілях прийняття кар'єрних рішень, з метою надання більш цільового та ефективного супроводу клієнтам.

*Перспективи подальших досліджень* вбачаємо в проведенні емпіричних досліджень, щоб визначити ефективність різних інтервенцій кар'єрного консалтингу на зміну полярностей профілів прийняття кар'єрних рішень. Це може включати довготривалі дослідження, що оцінюють стійкість змін у профілях кар'єрних рішень після консалтингових сесій.

Також були б корисні розширені дослідження для включення різноманітних демографічних груп, включаючи різні вікові категорії, культурні контексти та галузеві специфіки. Це допоможе зрозуміти, як контекстуальні фактори впливають на процеси зміни профілів прийняття кар'єрних рішень.

Важлива розробка та тестування нових моделей кар'єрного консалтингу, спеціально призначених для роботи з певними профілями прийняття кар'єрних рішень. Це може включати інтерактивні веб-платформи, групові консультаційні програми, а також інтеграцію цифрових інструментів для підтримки процесу прийняття рішень.

А також аналіз впливу соціальних мереж і менторства на зміну полярностей профілів кар'єрних рішень. Вивчення цих аспектів може надати додаткове розуміння важливих зовнішніх факторів, які можуть сприяти або перешкоджати процесу прийняття кар'єрних рішень.

### Література

1. Ariely, Dan, & Klaus, Wertenbroch. (2002). Procrastination, Deadlines, and Performance: Self-Control by Precommitment. *Psychological Science*, 13, 219–24.
2. Barclay, S.R. (2017). Constructing a course: Constructivist group career counseling with low income, first-generation college students. *Postmodern career counseling: A handbook of culture, context, and cases*, 119–131.
3. Bazerman, M.H., & Moore, D.A. (2012). *Judgment in managerial decision making*. John Wiley & Sons.
4. Beck, A.T. (Ed.). (1979). *Cognitive therapy of depression*. Guilford press.
5. Brown, S.D., & Krane, R. (2000). Four (or five) sessions and a cloud of dust: Old assumptions and new observations about career counseling. *Handbook of Counseling Psychology*. (pp. 740–766).
6. Brown, S.D., & Rector, C.C. (2008). Conceptualizing and diagnosing problems in vocational decision making. *Handbook of counseling psychology*, 4, 392–407.
7. Butler, H.A. (2012). Halpern Critical Thinking Assessment predicts real-world outcomes of critical thinking. *Applied Cognitive Psychology*, 26(5), 721–729.
8. Claessens, B.J., Van Eerde, W., Rutte, C.G., & Roe, R.A. (2007). A review of the time management literature. *Personnel review*, 36(2), 255–276.
9. Cloud, H., & Townsend, J. (2017). *Boundaries updated and expanded edition: When to say yes, how to say no to take control of your life*. Zondervan.
10. Deci, E.L., & Ryan, R.M. (1985). The general causality orientations scale: Self-determination in personality. *Journal of research in personality*, 19(2), 109–134.
11. Dik, B.J., Duffy, R.D., & Eldridge, B.M. (2009). Calling and vocation in career counseling: Recommendations for promoting meaningful work. *Professional Psychology: Research and Practice*, 40(6), 625–632. <https://doi.org/10.1037/a0015547>
12. Dochy, F., Segers, M., Van den Bossche, P., & Gijbels, D. (2003). Effects of problem-based learning: A meta-analysis. *Learning and instruction*, 13(5), 533–568.

13. Dweck, C.S. (2006). *Mindset: The new psychology of success*. Random house.
14. Ellis, A. & Knaus, W.J. (1977). *Overcoming procrastination*. New York : Institute for Rational Living.
15. Facione, P. (1990). Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction (The Delphi Report).
16. Forret, M.L., & Dougherty, T.W. (2004). Networking behaviors and career outcomes: differences for men and women? *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 25(3), 419–437.
17. Gati, I., & Asher, I. (2001). Prescreening, in-depth exploration, and choice: From decision theory to career counseling practice. *The Career Development Quarterly*, 50(2), 140–157.
18. Gati, I., Fishman-Nadav, Y., & Shiloh, S. (2006). The relations between preferences for using abilities, self-estimated abilities, and measured abilities among career counseling clients. *Journal of Vocational Behavior*, 68(1), 24–38.
19. Gati, I., Krausz, M., & Osipow, S. H. (1996). A taxonomy of difficulties in career decision making. *Journal of Counseling Psychology*, 43(4), 510–526. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.43.4.510>
20. Gati, I., Landman, S., Davidovitch, S., Asulin-Peretz, L., & Gadassi, R. (2010). From career decision-making styles to career decision-making profiles: A multidimensional approach. *Journal of Vocational Behavior*, 76(2), 277–291.
21. Gollwitzer, P.M. (1999). Implementation intentions: strong effects of simple plans. *American psychologist*, 54(7), 493–503.
22. Hansen, K. (2008). *A foot in the door: networking your way into the hidden job market*. Ten Speed Press.
23. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of educational research*, 77(1), 81–112.
24. Iyengar, S.S., & Lepper, M.R. (2000). When choice is demotivating: Can one desire too much of a good thing? *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(6), 995–1006. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.79.6.995>
25. Janis, I.L., & Mann, L. (1977). *Decision making: A psychological analysis of conflict, choice, and commitment*. Free press.
26. Kabat-Zinn, J. (1994, September). Catalyzing movement towards a more contemplative/sacred-appreciating/non-dualistic society. In *Meeting of the working group*.
27. Krieschok, T.S., Motl, T.C., & Rutt, B.T. (2011). The evolution of vocational psychology: Questions for a postmodern applied discipline. *Journal of Career Assessment*, 19(3), 228–239.
28. Latham, G.P., Locke, E.A., & Fassinna, N.E. (2002). The high performance cycle: Standing the test of time. In S. Sonnentag (Ed.). *Psychological management of individual performance*, 5(6), 201–228. Chichester, England : Wiley
29. Lent, R.W., Brown, S.D., & Hackett, G. (1994). Toward a unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance. *Journal of vocational behavior*, 45(1), 79–122.
30. Luthar, S.S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child development*, 71(3), 543–562.
31. Markus, H., & Nurius, P. (1986). Possible selves. *American Psychologist*, 41(9), 954–969. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.41.9.954>
32. Miller, W.R., & Rollnick, S. (2012). *Motivational interviewing: Helping people change*. Guilford press.
33. Mitchell, K.E., Al Levin, S., & Krumboltz, J.D. (1999). Planned happenstance: Constructing unexpected career opportunities. *Journal of counseling & Development*, 77(2), 115–124.
34. Nauta, M.M., & Kokaly, M.L. (2001). Assessing role model influences on students' academic and vocational decisions. *Journal of career assessment*, 9(1), 81–99.
35. Neff, K.D. (2003). The development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and identity*, 2(3), 223–250.
36. Payne, J.W., Bettman, J.R., & Johnson, E.J. (1993). *The adaptive decision maker*. Cambridge university press.
37. Peterson, G.W., Sampson, J.P., Jr., Reardon, R.C., & Lenz, J.G. (1996). Becoming career problem solvers and decision makers: A cognitive information processing approach. In D. Brown & L.

- Brooks (Eds.), *Career choice and development* (3rd ed., pp. 423–475). San Francisco, CA : Jossey-Bass.
38. Rakos, R.F. (1991). *Assertive behavior: Theory, research, and training*. Taylor & Frances/Routledge.
  39. Ryan, R.M., & Deci, E.L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary educational psychology*, 25(1), 54–67.
  40. Sampson, J.P., Jr., Reardon, R.C., Peterson, G.W., & Lenz, J.G. (2004). *Career counseling and services: A cognitive information processing approach*. Pacific Grove, CA : Brooks/Cole
  41. Savickas, M.L. (2005). The theory and practice of career construction. *Career development and counseling: Putting theory and research to work*, 1, 42–70.
  42. Schön, D. A. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. New York: Basic Books. (Reprinted in 1995).
  43. Schunk, D.H., & Zimmerman, B.J. (1997). Social origins of self-regulatory competence. *Educational psychologist*, 32(4), 195–208.
  44. Sharf, R.S. (2013). Advances in theories of career development. In *Handbook of vocational psychology* (pp. 3–32). Routledge.
  45. Tiedeman, D.V., & O'Hara, R.P. (1963). *Career development: Choice and adjustment*. College Entrance Examination Board.
  46. Watts, A.G. (1999). Reshaping career development for the 21st century. *CeGS Occasional Paper. Derby: Centre for Guidance Studies, University of Derby*.
  47. Young, J.E., Klosko, J.S., & Weishaar, M.E. (2003). Schema therapy. *New York: Guilford*, 254, 653–658.
  48. Zimmerman, B.J. (2000). Self-efficacy: An essential motive to learn. *Contemporary educational psychology*, 25(1), 82–91.

### References

1. Ariely, Dan, & Klaus, Wertenbroch. (2002). Procrastination, Deadlines, and Performance: Self-Control by Precommitment. *Psychological Science*, 13, 219–24.
2. Barclay, S.R. (2017). Constructing a course: Constructivist group career counseling with low income, first-generation college students. *Postmodern career counseling: A handbook of culture, context, and cases*, 119–131.
3. Bazerman, M.H., & Moore, D.A. (2012). *Judgment in managerial decision making*. John Wiley & Sons.
4. Beck, A.T. (Ed.). (1979). *Cognitive therapy of depression*. Guilford press.
5. Brown, S.D., & Krane, R. (2000). Four (or five) sessions and a cloud of dust: Old assumptions and new observations about career counseling. *Handbook of Counseling Psychology*. (pp. 740–766).
6. Brown, S.D., & Rector, C.C. (2008). Conceptualizing and diagnosing problems in vocational decision making. *Handbook of counseling psychology*, 4, 392–407.
7. Butler, H.A. (2012). Halpern Critical Thinking Assessment predicts real-world outcomes of critical thinking. *Applied Cognitive Psychology*, 26(5), 721–729.
8. Claessens, B.J., Van Eerde, W., Rutte, C.G., & Roe, R.A. (2007). A review of the time management literature. *Personnel review*, 36(2), 255–276.
9. Cloud, H., & Townsend, J. (2017). *Boundaries updated and expanded edition: When to say yes, how to say no to take control of your life*. Zondervan.
10. Deci, E.L., & Ryan, R.M. (1985). The general causality orientations scale: Self-determination in personality. *Journal of research in personality*, 19(2), 109–134.
11. Dik, B.J., Duffy, R.D., & Eldridge, B.M. (2009). Calling and vocation in career counseling: Recommendations for promoting meaningful work. *Professional Psychology: Research and Practice*, 40(6), 625–632. <https://doi.org/10.1037/a0015547>
12. Dochy, F., Segers, M., Van den Bossche, P., & Gijbels, D. (2003). Effects of problem-based learning: A meta-analysis. *Learning and instruction*, 13(5), 533–568.
13. Dweck, C.S. (2006). *Mindset: The new psychology of success*. Random house.
14. Ellis, A. & Knaus, W.J. (1977). *Overcoming procrastination*. New York : Institute for Rational Living.
15. Facione, P. (1990). Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction (The Delphi Report).



16. Forret, M.L., & Dougherty, T.W. (2004). Networking behaviors and career outcomes: differences for men and women? *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 25(3), 419–437.
17. Gati, I., & Asher, I. (2001). Prescreening, in-depth exploration, and choice: From decision theory to career counseling practice. *The Career Development Quarterly*, 50(2), 140–157.
18. Gati, I., Fishman-Nadav, Y., & Shiloh, S. (2006). The relations between preferences for using abilities, self-estimated abilities, and measured abilities among career counseling clients. *Journal of Vocational Behavior*, 68(1), 24–38.
19. Gati, I., Krausz, M., & Osipow, S. H. (1996). A taxonomy of difficulties in career decision making. *Journal of Counseling Psychology*, 43(4), 510–526. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.43.4.510>
20. Gati, I., Landman, S., Davidovitch, S., Asulin-Peretz, L., & Gadassi, R. (2010). From career decision-making styles to career decision-making profiles: A multidimensional approach. *Journal of Vocational Behavior*, 76(2), 277–291.
21. Gollwitzer, P.M. (1999). Implementation intentions: strong effects of simple plans. *American psychologist*, 54(7), 493–503.
22. Hansen, K. (2008). *A foot in the door: networking your way into the hidden job market*. Ten Speed Press.
23. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of educational research*, 77(1), 81–112.
24. Iyengar, S.S., & Lepper, M.R. (2000). When choice is demotivating: Can one desire too much of a good thing? *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(6), 995–1006. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.79.6.995>
25. Janis, I.L., & Mann, L. (1977). *Decision making: A psychological analysis of conflict, choice, and commitment*. Free press.
26. Kabat-Zinn, J. (1994, September). Catalyzing movement towards a more contemplative/sacred-appreciating/non-dualistic society. In *Meeting of the working group*.
27. Krieshok, T.S., Motl, T.C., & Rutt, B.T. (2011). The evolution of vocational psychology: Questions for a postmodern applied discipline. *Journal of Career Assessment*, 19(3), 228–239.
28. Latham, G.P., Locke, E.A., & Fassina, N.E. (2002). The high performance cycle: Standing the test of time. In S. Sonnentag (Ed.). *Psychological management of individual performance*, 5(6), 201–228. Chichester, England : Wiley
29. Lent, R.W., Brown, S.D., & Hackett, G. (1994). Toward a unifying social cognitive theory of career and academic interest, choice, and performance. *Journal of vocational behavior*, 45(1), 79–122.
30. Luthar, S.S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child development*, 71(3), 543–562.
31. Markus, H., & Nurius, P. (1986). Possible selves. *American Psychologist*, 41(9), 954–969. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.41.9.954>
32. Miller, W.R., & Rollnick, S. (2012). *Motivational interviewing: Helping people change*. Guilford press.
33. Mitchell, K.E., Al Levin, S., & Krumboltz, J.D. (1999). Planned happenstance: Constructing unexpected career opportunities. *Journal of counseling & Development*, 77(2), 115–124.
34. Nauta, M.M., & Kokaly, M.L. (2001). Assessing role model influences on students' academic and vocational decisions. *Journal of career assessment*, 9(1), 81–99.
35. Neff, K.D. (2003). The development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and identity*, 2(3), 223–250.
36. Payne, J.W., Bettman, J.R., & Johnson, E.J. (1993). *The adaptive decision maker*. Cambridge university press.
37. Peterson, G.W., Sampson, J.P., Jr., Reardon, R.C., & Lenz, J.G. (1996). Becoming career problem solvers and decision makers: A cognitive information processing approach. In D. Brown & L. Brooks (Eds.), *Career choice and development* (3rd ed., pp. 423–475). San Francisco, CA : Jossey-Bass.
38. Rakos, R.F. (1991). *Assertive behavior: Theory, research, and training*. Taylor & Frances/Routledge.
39. Ryan, R.M., & Deci, E.L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary educational psychology*, 25(1), 54–67.

40. Sampson, J.P., Jr., Reardon, R.C., Peterson, G.W., & Lenz, J.G. (2004). *Career counseling and services: A cognitive information processing approach*. Pacific Grove, CA : Brooks/Cole
41. Savickas, M.L. (2005). The theory and practice of career construction. *Career development and counseling: Putting theory and research to work, 1*, 42–70.
42. Schön, D. A. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. New York: Basic Books. (Reprinted in 1995).
43. Schunk, D.H., & Zimmerman, B.J. (1997). Social origins of self-regulatory competence. *Educational psychologist, 32*(4), 195–208.
44. Sharf, R.S. (2013). Advances in theories of career development. In *Handbook of vocational psychology* (pp. 3–32). Routledge.
45. Tiedeman, D.V., & O'Hara, R.P. (1963). *Career development: Choice and adjustment*. College Entrance Examination Board.
46. Watts, A.G. (1999). Reshaping career development for the 21st century. *CeGS Occasional Paper. Derby: Centre for Guidance Studies, University of Derby*.
47. Young, J.E., Klosko, J.S., & Weishaar, M.E. (2003). Schema therapy. *New York: Guilford, 254*, 653–658.
48. Zimmerman, B.J. (2000). Self-efficacy: An essential motive to learn. *Contemporary educational psychology, 25*(1), 82–91.

## THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF CONSULTING BASED ON GATI CAREER DECISION-MAKING PROFILES

Rostyslav Chayka

Postgraduate Student of the Department of Political Psychology and International Relations

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine

9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

[r.m.chayka@npu.edu.ua](mailto:r.m.chayka@npu.edu.ua), <https://orcid.org/0000-0003-1979-0738>

### Abstract

The article focuses on the analysis and application of Gati career decision-making profiles in the field of career consulting, evaluating their significance and effectiveness in the context of modern professional consulting. The main goal is to explore the potential for adaptation and adjustment of profile polarities through a wide range of career counseling practices aimed at different target groups and needs. The main goal of the study is to provide a comprehensive list of career consulting strategies that can influence the change in the polarities of Gati career decision-making profiles, and thus contribute to a more effective career decision-making process by individuals. To achieve the goal, a complex methodological approach was used, which included both a critical review of the existing scientific literature on this topic and a synthesis of the data obtained from this analysis. This made it possible to comprehensively evaluate the current state of research in the field of career consulting and determine effective approaches and methods. The analysis of scientific works on career literature made it possible to identify a number of innovative and effective career consulting methods that can be applied to optimize the career decision-making process. The proposed intervention strategies are aimed at increasing the collection of information and its transformation into a more analytical one, accumulating efforts invested in the process and reducing procrastination, intensifying efforts in making a final decision and increasing the desire for an ideal profession. The study emphasizes the critical importance of an individualized approach in career consulting as a key factor for the successful development of the professional trajectory of clients. Using Gati Career Decision Profiles as a basis for career consulting opens up new perspectives for improving the effectiveness of career planning and decision-making, providing valuable tools for both consultants and clients in their pursuit of professional self-improvement and fulfillment.

**Keywords:** career choice, career decision-making profiles, vocational behavior, career counseling, career decisions, career success.

Подано 29.12.2023

Рекомендовано до друку 17.01.2024

## ЗМІСТ

1.	<b>Борозенцева Тетяна, Литвиненко Юлія.</b> Вплив антиципації на процеси рішення задач проблемного типу.....	5
2.	<b>Вольнова Леся.</b> Гендерні відмінності у психологічному дистресі осіб, які зіткнулись з онкологічним діагнозом.....	14
3.	<b>Зінченко Анна, Русенкевич Яна.</b> Ціннісні орієнтації української молоді в структурі психологічних стратегій життєдіяльності: аналіз статевих відмінностей .....	25
4.	<b>Коваленкова Алла.</b> Умови розвитку життєстійкості особистості підліткового віку.....	36
5.	<b>Корчакова Наталія.</b> Пронатальні настанови молоді як вияв української ментальності.....	47
6.	<b>Лисник Катерина.</b> Особистісні реакції жінок на етапі ремісії онкозахворювання.....	61
7.	<b>Лозовецька Валентина, Павлов Юрій.</b> Процесний, змістовний та контекстний підходи до кар'єрного вибору.....	72
8.	<b>Молчанова Оксана.</b> Особливості стійкості до бойового стресу у мобілізованих чоловіків в період воєнного стану в Україні .....	81
9.	<b>Мужанова Наталія.</b> Схильність до ризику як особистісна особливість військовослужбовців (релігійний аспект).....	90
10.	<b>Рідей Наталія.</b> Кар'єрна адаптивність в сучасній організаційній психології.....	101
11.	<b>Руденко Лілія.</b> Аналіз психологічних методів диференціальної діагностики РДУГ у дитячому віці.....	111
12.	<b>Чайка Ростислав.</b> Теоретичний аналіз проблеми консалтинга базованого на профілях прийняття кар'єрних рішень Гатті.....	124

## CONTENTS

1.	<b>Borozentseva, Tetyana &amp; Lytvynenko, Yulia.</b> The impact of anticipation on the processes of solving problem-type tasks.....	5
2.	<b>Volnova, Lesia.</b> Gender differences in psychological distress of people facing oncological diagnosis.....	14
3.	<b>Zinchenko, Anna &amp; Rycenkevich, Yana.</b> Value orientations of ukrainian youth in the structure of psychological strategies of life: a gender analysis.....	25
4.	<b>Kovalenkova, Alla.</b> Conditions for the development of adolescent personality resilience.....	36
5.	<b>Korchakova, Nataliia.</b> Pronatal attitudes of youth as manifestation of ukrainian mentality.....	47
6.	<b>Lysnyk, Kateryna.</b> Personal reactions of women at the remission stage of cancer disease.....	61
7.	<b>Lozovetska, Valentyna &amp; Pavlov, Yurii.</b> Process, content, and contextual approaches to career choice.....	72
8.	<b>Molchanova, Oksana.</b> Peculiarities of resistance to combat stress in mobilized men during the period of martial law in Ukraine .....	81
9.	<b>Muzhanova, Nataliia.</b> Risk propensity as a personal characteristic of military personnel (religious aspect).....	90
10.	<b>Ridei, Nataliia.</b> Career adaptability in modern organizational psychology.....	101
11.	<b>Rudenko, Liliya.</b> Analysis of psychological methods of differential diagnosis of ADHD in childhood.....	111
12.	<b>Chayka, Rostyslav.</b> Theoretical analysis of the problem of consulting based on Gati career decision-making profiles.....	124



*Наукове видання категорії «Б»*

**НАУКОВИЙ ЧАСОПИС**  
**УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**  
**ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

*Серія 12. Психологічні науки*

*В и п у с к 23 (68)*

*Шеф-редактор – Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор*  
*Головний редактор – Булах І. С., доктор психологічних наук, професор*  
*Заступник головного редактора – Ханецька Т. І., кандидат психологічних наук, доцент*  
*Відповідальний секретар – Федоренко А. Ф., кандидат психологічних наук, доцент*

*Технічний редактор – Праченко О. К., кандидат психологічних наук, доцент*  
*Технічний редактор – Федоренко Л. П., кандидат психологічних наук, доцент*  
*Англомовний редактор – Мальцева І. В., викладач англійської мови*

*Думки авторів не завжди збігаються з точкою зору редакції. За достовірність фактів, цитат, імен, назв та інших відомостей відповідають автори.*



Підписано до друку 31 січня 2024 р.  
Формат 60x84/8. Папір офісний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.  
Умовн. друк. аркушів 16,51. Облік видав арк. 11,79.  
Наклад 300. Зам. 041.  
Віддруковано з оригіналів

**ВИДАВНИЦТВО**

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова  
**Свідоцтво** про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру  
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції  
серія ДК № 7896 від 25.07.2023

(044) 239-30-26, 239-30-85  
ПРОДАЖУ НЕ ПІДЛЯГАЄ

*Scientific edition of Category “B”*

## SCIENTIFIC JOURNAL

of MYKHAILO DRAGOMANOV STATE UNIVERSITY OF UKRAINE

*Series 12. Psychological sciences*

*Issue 23 (68)*

*Chief-Editor – Andrushchenko V. P., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor*  
*Editor-in-Chief – Bulakh I. S., Doctor of Sciences in Psychology, Professor*  
*Managing Editor – Khanetska T. I., PhD in Psychology, Associate Professor*  
*Responsible Secretary – Fedorenko A. F., PhD in Psychology, Associate Professor*

*Technical Editor – Prachenko O. K., PhD in Psychology, Associate Professor*  
*Technical Editor – Fedorenko L. P., PhD in Psychology, Associate Professor*  
*English language Editor – Maltseva I. V., Senior Teacher of English*

*The views of the authors do not always coincide with the editorial standpoint. Authors are responsible for the accuracy of the facts, quotes, names, titles and other information.*



Signed for publication of *January 31, 2024.*  
Format 60 × 84/8. Offset paper. Headset Times. Offset.  
Probation print sheet 16,51. Accounting issued ff. 11,79.  
Circulation 300.

Printed from the original

---

### PUBLISHERS of

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine  
9, Pyrohov Str., Kyiv, 01601

**Certificate** of Entry of the Subject of Publishing Business into the State Register of Publishers,  
Manufacturers and Distributors of Publishing Products

Series DK No. 7896 dated of July 25, 2023

(044) 239-30-26, 239-30-85

NOT FOR SALE!